

MOGLA SAM TO BITI JA

MARINA VUJČIĆ

SADRŽAJ

Iako to nije bilo naglas	6
Čim sjedne na kauč	9
Na nekoj nasumičnoj stranici	15
Iz nekog nižeg nereda	17
Ali nikad više zbog ubojstva	24
Nakon tolikih dana i noći	26
Neki od tih drugih	30
Da je već u tom avionu	32
Pa makar bio i pogrešan	35
Ni u jednom ni u drugom trenutku	37
A meni nije smetalo	40
Koliko god ih ima i kakvi god bili	42
Koliko god velik bio	46
Sve dok je tako	48
Malen baš onoliko koliko treba biti	53
E tad počinje pakao	56
Nicali su na sve strane	59
Tu je taj novi rukavac	61
Trebale su se pomicati planine	64
Ni kamo je na koncu stigao	66
Tako ravno da se ne bi ni vidjelo	70

Zamislite tek ostale	72
Kad pomislim na to	76
Ova tvoja jedna koju imam	78
Od kojih ni jedna nije bila višak	81
Koja nije prešućena	83
Ipak su one upućene meni	85
Kako je tada vjerovala	87
Nakon što smo ih prehodali	91
Jer ništa nije bilo prirodnije	93
Čim otvorite oči	96
Ono čega se sjeća od sinoć	98
Tada kad nismo imali ništa	101
Imaš to tijelo	103
Prešućujući sve ovo	106
Nekome je i to dovoljno	108
Mjereno u satima	112
Ako još uopće ima pravo na nju	114
No njoj to nije bilo dosta	117
To bi bio lijep epilog	120
Ovako ne moram znati	126
U kojem god smjeru pokuša	129
Tamo je bio netko moj	133
Sa svakim sljedećim kilometrom	136

Da bih mogla prešutjeti svoju	139
Što ja imam s njima	141
U četiri zida i dva svijeta	146
Ali kad izađem iz ove sobe	148
Koja to nikad nije postala	151
I onda promijenim temu	153
Sad kad treba učiniti sve	155
Ili je bolje pustiti je da spava	157
Ako je možemo tako zvati	160
Da ga sjećanje nije prepoznalo	162
Ali nisam	164
O autorici	166
Impresum	167

Priča i ako nije istinita treba o istini govoriti ono što ne može istina sama.

Miljenko Jergović, Levijeva tkaonica svile

IAKO TO NIJE BILO NAGLAS

Nisam ponijela maramice. Znam da ih vi imate, ali ne želim ni vaše. Bude li ovdje suza, šteta ih je brisati – ako me razumijete.

Samo me nemojte prekidati. Nemojte me ništa pitati, ništa komentirati. Treba mi monolog za ono što me dovelo k vama. Sama ću svoj život rasporediti u odlomke koje zovete seansama. Došla sam zato što mi treba uho. Uho za život, ako mi to možete biti. Jer ovdje se radi o životu. O životu i o preživljavanju.

Imala sam sedam godina kad sam prvi put ozbiljno pomislila na život. Sjećam se da je bilo baš tada jer se misao javila dok me tata učio voziti bicikl koji sam dobila na kraju prvog razreda osnovne škole. Sigurno sam već ranije puno puta čula imenicu *život*, ali tad se prvi put samostalno pojavila u mojim mislima. Tad sam je prvi put sama upotrijebila, iako to nije bilo naglas.

Život možda neće biti jednostavan kako se činilo – to je bila misao koja se zavrtjela s pedalama. Neočekivana misao za sedmogodišnju djevojčicu, koje se baš zbog toga i sjećam.

Ne pričam vam o tom biciklu slučajno. To mi je zbilja važno. Ne znam jesu li i neke druge važne stvari na ovom svijetu započele na biciklu, ali ova sigurno jest. Mislim na stvari pojedincima važne, ne na one važne za čovječanstvo. Na stvari od kojih nitko nema neke velike koristi, ali su nekome, ipak, presudne za sve.

Uglavnom... trebala sam se usredotočiti na održavanje ravnoteže i na kontrolu nad okretanjem pedala, a umjesto kotača meni se u glavi vrtjela ta jedna imenica, jedna riječ za koju sam iznenada shvatila da obuhvaća sve što ću ikad doživjeti. Bila sam strahovito uzbuđena zbog spoznaje da jedna jedina riječ može pokriti toliko sadržaja. Umjesto kotača, meni se u glavi okretao *život*, taj drugi golemi kotač koji se zakotrljao, i otkriće da riječi mogu biti zastrašujuće moćne ako na njih obratim pažnju i dam im priliku da se iskažu.

Tata je jednom rukom pridržavao upravljač, drugom sic, i trudio se održati me na biciklu uspravnom. To je bilo teško jer ja bih pedale zavrtjela jednom, a onda kao da bih se predomislila oko toga trebam li uopće naučiti voziti bicikl. Hoće li život biti kompliciran ako ne naučim? Umjesto o uspostavljanju ravnoteže, razmišljala sam o riječi *život*, uvećavajući u mislima njezin iznenadni značaj. Tata se ljutio i nije shvaćao kako ne mogu usvojiti

najobičniji princip vrtnje kotača, a dotad ni u čemu nisam zakazala.

Onda je, iznerviran, pustio i mene i bicikl gurnuvši nas blago prema naprijed ne bi li me opasnost natjerala da održim ravnotežu. Računao je da ću možda provoziti onako kako proplivaju neplivači koji nenadano završe u moru. Kad sam osjetila da sam sama sa sobom i s biciklom, a na neki način i sa životom, ozbiljnije sam zavrtjela pedale, ali zaboravila sam upravljač držati u ravnini pa sam naglo zaokrenula prema rubu obale i gotovo završila u moru. Tata me u zadnji čas uhvatio. Kad neplivač završi u moru, vjerojatno će proplivati – ali od plivača na biciklu u moru zbilja nema nikakve koristi.

Tata je privremeno odustao i odveo me kući. Putem mi je ljutito objašnjavao sve ono što nisam shvatila o održavanju ravnoteže, računajući da mi još malo teorije neće škoditi za buduću praksu. Toga dana sam prvi put čula riječ *ravnoteža*, pa sam se uhvatila za nju da se ne rasplačem od žalosti što sam razočarala tatu. Mrzila sam je u sebi, tu riječ, jer to je bilo ono u čemu sam zakazala. *Ravnoteža*. Rastavljala sam je na slogove onako kako nas je učiteljica naučila, kao da ću je kazniti ako je tako rascjepkam. Zbunjivalo me ono v za koje nisam bila sigurna pripada li prvom ili drugom slogu, a to je bio samo još jedan razlog više da se ljutim na riječ koja me čini tako bespomoćnom – i na biciklu i općenito.

Čim smo došli kući, pobjegla sam u svoju sobu. To sam radila uvijek kad sam bila na rubu suza. Rub suza obično je bio najdalje dokle bih uspjela doći, ali toga su dana iza zatvorenih vrata suze doista krenule. Ustvari, rasplakala sam se tek u krevetu, kao stvorenom za tješenje. Bočne strane bile su mu povišene jer ga je tata izradio kad sam bila puno manja, dok se još bojao da ću u snu završiti na podu. Bio je pomalo nalik na brod, taj moj krevet, pa sam u njega dovlačila štošta, kao da se pripremam za plovidbu. Između madraca i uzglavlja, pod jastukom, bilo je dovoljno prostora za moju skrivenu prtljagu zbog koje sam sama mijenjala posteljinu. Iz djedove škrinje uzela sam jednu staru pomorsku kartu, dalekozor i nožić na sklapanje. Imala sam i uže, bilježnicu za brodski dnevnik, nešto ušteđevine u kovanicama, mali kompas sa zaglavljenom kazaljkom i nekoliko knjiga posuđenih s police u dnevnom boravku. Tek sam bila naučila čitati, ali trebalo se opskrbiti jer je bilo pitanje dana kad ću sve te silne retke svladavati kao od šale.

U moju gusarsku prtljagu toga se dana uselio i rječnik.

Njega nisam morala skrivati. Kad me mama našla uplakanu, zamolila sam je da mi ga donese. Htjela me je utješiti pa nije od toga pravila pitanje. Ostavila me nasamo s tom debelom knjižurinom, zadovoljna što sam zbog nje prestala plakati. Čim je izašla, potražila

sam *ravnotežu*.

Zbunilo me koliko značenja može imati riječ na koju sam toliko ljuta. Bila je previše zanimljiva da joj ne oprostim. Naučila sam, na primjer, da *ispasti iz ravnoteže* ne znači pasti s bicikla, nego *prestati vladati sobom*. Da *ravnoteža* ne znači samo to da uspiješ ne pasti, nego i *usklađenost* – i još svašta drugo što tada nisam razumjela. Uglavnom, otkrila sam da je ravnoteža nešto čemu bi trebalo težiti, ne samo na biciklu nego općenito u svemu.

Uzela sam brodski dnevnik, koji je dotad bio prazan, i na prvoj stranici zapisala riječ *ravnoteža*. Zapisat ću u tu bilježnicu kasnije još puno riječi, ali od ravnoteže je sve krenulo. Ustvari od *života*. Ili od bicikla, na kojem sam iznenada shvatila da su riječi puno više od nedužnog alata za sporazumijevanje.

Više nisam bila tužna zbog bicikla jer mi se činilo da je sve dobilo smisao. Možda je istina da se nisam mrdnula iz svog kreveta nalik na brod, ali na neko sam putovanje ipak krenula. U tim uvjetima život se, mislila sam, slobodno može malo zakomplicirati. Ne bude li dovoljno događaja koje očekujem, računala sam na to da uvijek mogu i izmisliti neke. Brodski dnevници podnose svakakve izmišljotine, pogotovo ako je kapetan na brodu sam samcat.

To ne znači da ću izmišljotine pričati vama. Ne bi imalo smisla, iako je čudno pravu istinu govoriti osobi koju ne poznajete. Nisam mislila da do toga može doći, i moram priznati da me ljuti činjenica da ste vi stekli pravo na moju priču samo zbog onoga što piše na pločici na vašim vratima. Ali, eto, vi imate uho s potpisom – rekla bi danas ona djevojčica s bicikla koja sada ovdje pred vama sjedi da bi vam ispričala kako se onaj kotač kasnije zavrtio i što je poslije bilo s ravnotežom o kojoj sam toga dana saznala samo ono što je moguće saznati iz rječnika.

ČIM SJEDNE NA KAUC

Prim. dr. sc. Laura Herman, specijalist psihijatar – to piše na njezinim vratima. Iako je pločica tamo već pet godina, ona još uvijek nije u nju do kraja povjerovala. Kad ulazi u ordinaciju, uvijek se osjeća kao da laže. Kao da će već danas, ili sutra, ili u najboljem slučaju za tjedan ili dva, profesionalna maska koju navlači kad treba izgledati kao da zna zakrpati i popraviti nečiji život, spasti i razotkriti sav njezin jad i kukavičluk.

Najradije bi opozvala način na koji je doživljavaju. Stala bi na pozornicu s koje slika ide u domove svih koji je poznaju i onih koje će tek sresti, uzela mikrofon koji će njezin glas nepovratno pronijeti do svih koji joj greškom vjeruju ili bi joj mogli povjerovati, i povikala: „Ljudi, ja sam lažljivica i ne mogu vas naučiti ničemu. Ne mogu vam pomoći. Svaka osoba koja mi plaća da joj pomognem ima veću kontrolu nad svojim životom od mene.“

Nakon što je nova pacijentica otišla, još je neko vrijeme ostala sjediti. Nije ju za fotelju prikovalo ništa novo, tek uobičajeno odustajanje od napora da svom danu pronađe smisao. I ta joj je pacijentica pomogla u nesudjelovanju. Nije od nje očekivala ništa osim da je sluša, a u slušanju je lako zabušavati. Nije joj čak htjela reći ni kako se zove. Zatražila je termin za bezimenu sebe kad je nazvala, pa je Laura u svoj tjedni planer umjesto imena upisala upitnik. Jedno ime manje za pamćenje, jedna priča manje za sudjelovanje – među svima koje su joj višak. I jedan upitnik više u zbirci upitnika koji ostaju bez odgovora.

Evo, sad se, recimo, pita kako je uopće zalutala u taj prostor koji je, službeno, ordinacija njezine privatne prakse. Bijeli zidovi, kauč, police, bijela fotelja, stol i zavjese – sva ta stilizirana nedužnost u kojoj se osjeća kao uljez samo je još više pridonosila osjećaju nepripadanja.

Otvorila je prozor ne bi li buka s ulice i prljavi nered vanjskoga svijeta bar malo neutralizirali gotovo svetu atmosferu čistoće. Klaudija će doći za desetak minuta. U tih desetak minuta mora se sabrati, naći način da sebe stavi na stranu, da vlastita žaljenja odgodi na sat vremena kako bi mogla slušati Klaudiju, ili barem izgledati kao da je sluša.

Svaki dan iznova ulaže silan napor da se uvjeri kako ima smisla sudjelovati u onome što je čeka. Opominje se na sve što je vrijedno truda, ali tjeskobu na uspijeva preduhitriti. Sad se još pojavio i nemir koji je nasilno izvlači iz apatije. Iznenadna prilika za život u neživotu, koju bi najradije prespavala.

Vrijeme je za prvih dnevnih 0,25 mg Xanaxa. Drugu tabletu popit će poslijepodne, prije povratka kući, a treću prije spavanja.

Gutljaji vode potjerali su Xanax niz grlo, i sad se samo trebalo nadati da će početi djelovati brzo, da će se zastrašujuća kemija koja može privremeno sanirati nered u glavi aktivirati prije Klaudijina dolaska i osposobiti je za seansu.

Zna ona da će mehanički odraditi i tu seansu i ostatak jutra, i da je tek poslije očekuje ono najteže. Najteže u njezinu slučaju znači vratiti se kući i opet se ponašati kao da je zadovoljna, kao da je svoju biografiju sama naručila iz kataloga. Čini joj se da nema ništa teže nego igrati glavnu ulogu u vlastitom životu. Svaki dan radi s ljudima koji imaju pravo na tjeskobu, a ona svoju prešućuje. Njezina se, u usporedbi s njihovima, čini neumjesnom.

Klaudija najčešće počne plakati čim sjedne na kauč. „Kao da mi se otvori ventil za suze kad dođem k vama“, uvijek ponovi. „A kod kuće ne mogu plakati koliko god pokušavala.“

Gotovo joj je zavidjela na njezinoj konkretnoj, opravdanoj tuzi. Tuzi koju joj nitko nema pravo osporiti.

Klaudija ima dvadeset i osam godina. Viktor je imao trideset. Bili su zajedno osam godina. Zadnje dvije bili su u braku. Zajednička budućnost na koju su računali nestala je u jednoj sekundi – u onoj kad ga je na neoznačenom dijelu ceste koju je neoprezno pretrčavao pokupio vozač koji je smrskao i svoj auto i Viktora i budućnost.

„Cijelo se vrijeme pitam što mu je prolazilo kroz glavu tada“, rekla joj je kad je prvi put došla. „Je li znao da umire, je li se osjećao krivim što me napušta, što je zbog vražje nepažnje pokvario sve što smo isplanirali? Je li mislio kako je glupo poginuti tako, kao pješak, nakon što je stotine tisuća kilometara prevalio za volanom?“

„Na neka pitanja nikad ne dobijemo odgovore“, rekla joj je tada, i sram ju je priznati da je mislila na vlastita neodgovorena pitanja, na vlastitu neopravdanu tugu koja je izjeda gotovo jednako moćno kao da je u pitanju neka smrt – jer to možda i jest smrt, to njezino negiranje života koje provodi dosljedno kao da se radi o zadatku.

Pred njom je sjedila mlada žena koja je izgubila čovjeka kojeg je bez nelagode nazivala „srodnom dušom“ i koja nije znala kako se pomiriti s gubitkom, a njoj je u glavi metastazirala strašna, neoprostiva misao kako je tu cestu trebao pretrčavati Emil a ne Viktor. Jer, eto, postoje i takvi, mučni i neraskidivi odnosi koje jedino smrt može razriješiti.

Ali Emil je prelazio cestu samo na pješačkom prijelazu. On je poštovao propise, živio po pravilima, držao se uvriježenog rasporeda životnih događaja po kojem će na koncu i umrijeti kao što je i red – od puke starosti od koje se prirodnom smrću odlazi u dobi od devedeset godina. Najradije bi Klaudiji rekla da joj je sudbina možda učinila uslugu, da bi to s Viktorom jednom preraslo u dugotrajno međusobno mrcvarenje kakvo ona svakodnevno proživljava, da je ljubav, oko koje se sve vrti, jedna velika zavjera koja nas drži podalje od nas samih, da nas doista samo smrt može rastaviti – baš ovako, kao nju i Viktora, koji su pošteđeni mučnih međusobnih optuživanja za izostanak sreće na koju su računali. To što Klaudija nije dočekala tu vrstu pakla s Viktorom daje joj za pravo da neutješno plače.

Ovaj put počela je plakati već pred vratima ordinacije. „Donijela sam svoje maramice“, prošaptala je kroz suze.

Sigurno je u protekla tri dana više puta pomislila kako je na prošloj seansi psihijatrici potrošila previše maramica. Taj dirljiv osjećaj krivnje probijao se kroz slojeve njezine boli, prkoseći svim zakonima neutješnosti.

S Klaudijom je bilo lako, izuzmemo li sram koji je u njoj izazivala svojom nedužnošću. Dovoljno je bilo pobrinuti se za malo tišine, i ona bi počela govoriti. Na govorenje ju je vjerojatno poticala nelagoda, jer činilo se da bi satima mogla samo šutjeti i plakati. Bilo je jasno da joj uopće nije do riječi, no Klaudija je bila previše obzirna da drugima priredi neugodnu tišinu. Osim toga, roditelji su joj omogućili terapiju, i ne bi sad bilo u redu da bojkotira njihovo ulaganje u njezin oporavak.

Trebalo je samo prebroditi onih nekoliko prvih trenutaka u kojima bi Klaudiju mirno promatrala čekajući da počne govoriti.

- Najgori je osjećaj krivnje.

- Krivnje?

To je već dobro uvježbala. Zadnju riječ ponovila bi upitnom intonacijom i onda bi se monolog nastavio.

- Da, užasne krivnje. Probudim se ujutro i osjećam se krivom što sam živa. Što dišem. Zamiriše mi prva jutarnja kava i osjećam krivnju što bih u njoj mogla uživati. Jučer sam je prolila u sudoper jer nisam mogla podnijeti tu misao. Bojim se upaliti radio. On je svakoga jutro palio mali tranzistor u kupaonici. Kupio ga je da nam jutra budu veselija. Ne mogu ga

upaliti. Najradije bih ga svom snagom razbila o kupaonske pločice, ali onda bih osjećala još veću krivnju.

Laura je razmišljala o jutrima u svojoj kupaonici. Jutrima bez radija, bez melodije. I ta je tišina neka vrsta smrti.

Osjetila je blagu vrtoglavicu. Ne zna je li to od Xanaxa ili od preskočenoga doručka. Upozorenja na nuspojave znala je već napamet jer ih je toliko puta ponovila svojim pacijentima: Najčešće opažene nuspojave u bolesnika liječenih zbog anksioznosti su pospanost, buncanje i vrtoglavica. Kao rjeđe nuspojave navode se smetnje vida, glavobolja, depresija, nesanica, tjeskoba, tremor, promjene tjelesne težine, smetnje pamćenja, amnezija, poremećaji koordinacije te različiti simptomi od strane gastrointestinalnog trakta i autonomnog živčanog sustava. Moguće su i distonija, razdražljivost, gubitak apetita, malaksalost, smetnje govora, žutica, mišićna slabost, promjene libida, nepravilnosti menstrualnog ciklusa, inkontinencija, retencija urina i poremećaj jetrenih funkcija.

Sve je to znala, a ipak ga je pila. Ona je sama sebi najopasnija nuspojava. Klaudija je, recimo, odbila Xanax. Rekla je da bi se osjećala krivom da uzima nešto što bi joj moglo umanjiti bol.

- Osjećam krivnju dok jedem, dok se tuširam, vjerojatno čak i dok spavam. Krivnja je osnovni osjećaj. Poslije nje dolazi ljutnja.

- Ljutnja?

- Da. Ljuta sam kad vidim da se život i dalje odvija. Ljuta na ljude koji sjede u kafićima i smiju se. Ljuta na svijet koji nije stao nego se nastavio dalje okretati kao da se ništa nije dogodilo. I na sebe koja u tome sudjelujem.

Zastala je i oborila pogled jer se doista sramila svog sudjelovanja u životu, koliko god pasivno bilo. Iz pozicije njezine odanosti, jedina ispravna verzija života bez Viktora bila bi smrt ili, u popustljivijoj verziji, doživotna izolacija. Sve drugo je na neki način izdaja. I da nema obzira prema roditeljima, prema mlađoj sestri, prema Viktorovim roditeljima i prijateljima - prema svima koji su od nje očekivali da „krene dalje“ - već bi se ona obračunala s ovim neživotom na koji je prisiljena.

- Kad sam bila mala, imala sam akvarij. Četiri ribice. Jedna je uginula dok sam bila u školi. Tata je sklonio uginulu ribicu i odjurio u prvi dućan s ljubimcima da kupi istu takvu prije

nego što se vratim iz škole. Mama se ljutila zbog toga, ali on nije mogao podnijeti pomisao na moje suze, a pogotovo ne na moje suočavanje sa smrću.

Laura se pokušala nasmiješiti. Njezin otac nikad nije nešto takvo učinio za nju. Vjerojatno bi je dočekaao s mrtvom ribicom u malom improviziranom ljesu od kutije šibica i održao joj predavanje kako se mogla bolje brinuti za nju.

Maloprije je zavidjela Klaudiji na smrti voljene osobe, sad joj zavidi na smrti ribice koja je zahvaljujući očevoj zaštitničkoj brizi uskrsnula prije nego što je Klaudija saznala da bi je trebala oplakivati. Je li moguće da joj se vlastiti život čini toliko promašenim da je u stanju zavidjeti drugima i na njihovoj nesreći? Odakle sva ta gorčina koju više ne može kontrolirati? Gorčina koju ni Xanax ni sve njezino teorijsko znanje o ljudskoj psihi ne mogu sanirati.

- To mi je mama rekla tek godinama poslije, kad sam već bila na fakultetu. Tada nisam ništa primijetila. Došla sam iz škole, nahranila svoje četiri ribice i previdjela zamjenu u akvariju. Doduše, učinilo mi se da se crvena ribica malo udebljala, ali pripisala sam to njezinoj spretnosti. Uvijek je prva dolazila do hrane. Nisam je se sjetila godinama, a sad mi je i ona okidač za ljutnju.

Zatim je uzela novu maramicu iz svog paketića i podignula pogled prema Lauri. Laura nije zatražila da joj objasni kakve ta davno uginula ribica ima veze s ljutnjom koju sad osjeća. Neće Klaudija dugo izdržati nelagodu tišine. Kad je opet progovorila, ljutnja joj je dala za pravo da čak malo i povisi ton.

- Nitko nas ne pripremi na gubitke. Uče nas gomili nepotrebnih stvari, a nešto tako bitno izostavljaju. Uče nas kako se ophoditi s ljudima, uče nas obzirima i higijenskim navikama, uče nas glavne gradove zemalja u koje vjerojatno nikad nećemo otići. Uče nas zakonu gravitacije, fotosintezi i mjerama zaštite od požara, meridijanima i književnim pravcima, formuli solne kiseline i skoku u dalj, a ne nauče nas onom najtežem. Zamijene nam ribicu u akvariju kao da je to lekcija koju trebamo svladati - da se smrt može prevariti, da se mrtvi mogu nadomjestiti preživjelima.

Laura bi je sad najradije demantirala i ispričala joj kako je u dobi od devetnaest godina izgubila majku i kako se nije znala nositi s tim bez obzira što je, u teoriji, bila pripremljena na njezinu smrt. Majčina bolest potrajala je dovoljno dugo za pripremljenost, ali nema te vježbe ni teorije koja te može pripremiti za takav gubitak. Možda se cijeli život pripremamo samo za vlastitu smrt, možda i život nije ništa drugo nego navikavanje na umiranje s kojim iz

dana u dan živimo noseći se s gubicima svake vrste – gubitkom sebe, iznevjerenim očekivanjima, nedostatkom ljubavi i svim mogućim diverzijama koje život može smisliti da bi nas izmorio do te mjere da smrt dočekamo kao olakšanje, kao napokon uspostavljenu ravnotežu između svega što želimo i svih nemogućnosti da to dobijemo.

NA NEKOJ NASUMIČNOJ STRANICI

Nakon onog dana puno sam razmišljala o ravnoteži. Pokušala sam o njoj sama zaključivati. Prvo sam došla do zaključka da ravnotežu treba gubiti da bi se mogla uspostavljati. Onda sam se uvjerila da ju je puno lakše izgubiti nego naći. Taj me zaključak stajao mnogih ogrebotina na koljenima i rukama. Morala sam svladati vožnju biciklom jer se to od mene očekivalo. Bila sam sigurna da se život može sasvim dobro odživjeti i bez bicikla, ali bez tatinog odobravanja puno teže.

Iskradala sam se s biciklom i vrtjela pedale prislanjajući se uz vjetrobranski zid u luci, sve dok se nisam ohrabrila dovoljno da vozim bez oslonca. Kad sam uspjela prevaliti prvih dvjestotinjak metara bez padanja, zamolila sam tatu da me ponovno pokuša naučiti voziti. Jer nije njemu toliko bilo stalo da ja naučim voziti, koliko mu je bilo stalo da me on tome naučio.

Pustila sam ga da me pridržava i malo se pravila da se bojim, a onda mu predložila da me pusti. Bila je to predstava koja je završila aplauzom, baš onako kako predstave i inače završavaju. Tata je bio sretan što me naučio voziti bicikl, a ja sam bila sretna što sad u miru mogu listati rječnik, bez jedne velike brige za vratom.

Svako jutro otvarala sam ga na nekoj nasumičnoj stranici. Prva riječ koju bih ugledala kad otvorim oči bila je moj dnevni zadatak za razmišljanje. Nije smjelo biti varanja. Ponekad bih ugledala posve novu, nepoznatu a zvučnu riječ, i dan bi već od jutra zbog nje bio jako zanimljiv. S običnim riječima bilo je teže – trebalo im je dodavati smisao, kombinirati ih s drugima tako da postanu upotrebljive.

Naravno, bilo je riječi s kojima se nije moglo ništa. Baš ništa. Recimo, riječ *margarin*. To mi je bio jedan od lošijih dana. O margarinu se nema što razmišljati, niti mu se može pripisati neko mistično značenje. Možeš ga samo namazati na kruh i pojesti, ako to voliš. No bilo je i divnih riječi koje bi se mogle rastegnute na nekoliko dana. Zbog riječi *čulo*, na primjer, bila sam gotovo u transu. U rječniku je pisalo da je *čulo jedno od pet mogućnosti čovjeka i životinje da uspostavi fizički odnos s okolinom*, ali ja sam se uhvatila za ono drugo, odnosno za *šesto čulo* – sposobnost da se unaprijed osjete događaji. To mi je do kraja dana postalo malo, pa sam odmah izmislila i sedmo. Sedmo čulo ću imati samo ja, a to što ću njime predviđati i unaprijed osjećati tek sam trebala smisliti. To mi je bilo pravo otkriće, a svako

otkriće je vrijedno zapisivanja.

Postoji i sedmo čulo.

Nisam znala što ću sa svim tim riječima koje su završavale u brodskom dnevniku, ali nisam mogla bez njih. Čekala sam da mi moje sedmo čulo odgovori na to pitanje i ustrajno ih bilježila.

Bila je to moja velika tajna. Nešto što se nije smjelo dijeliti. Ima tih stvari koje ostaju čarolija samo ako ih drugi ne dotaknu. Bilo je jako uzbudljivo imati život koji je meni bio na prvom mjestu a za koji nitko nije znao.

Dobro sam se uklapala u onaj drugi, zajednički život. Išla sam u školu, na zbor, pomagala mami u kući, išla u dućan kad bi me poslali, igrala gumi-gumi s prijateljicama iz ulice. Uspješno sam održavala ravnotežu svog dvostrukog života. Prema rječniku, moj *odnos s okolinom* bio je uspostavljen.

Na meni se baš ništa nije primjećivalo pa sam počela sumnjati da i drugi, možda, puno toga skrivaju. Recimo, Ela iz moje ulice izgledala je baš tako. Povremeno bi se usred igre zamislila i ne bi čula da joj nešto govorimo. Postala sam uvjerena da svi imaju svijet nevidljiv drugima.

Tako sam jednostavno počela računati na tuđe tajne.

Odjednom se podrazumijevalo da svi nešto skrivaju. Nikome ne može biti sve samo život vidljiv golim okom. Mora biti i nešto ispod, odnosno iza toga. Shvatila sam da će mi sedmo čulo jako dobro poslužiti jer je to čulo koje jednostavno *zna* i koje na temelju toga što zna može ispričati nevjerovatne priče o zakulisnim životima drugih.

Tad nisam mogla ni naslutiti da će mi sedmo čulo jednom spasiti život. I do toga ćemo doći. Ono me, zapravo, i dovelo k vama. Dođe trenutak kad negdje moramo iskrcati svoj teret, svoju melankoliju, svoj višak riječi, pa i svoju tišinu. Ono što se ne da prevesti ni na jedan jezik. Vi vjerojatno mislite da vam pacijenti na terapiji govore o onome što ih zbilja muči, a možda su samo izabrali podnošljivije. U ljudima je uvijek više od onoga što govore i pokazuju, zbog svega onoga što nije lako priznati ni sebi.

IZ NEKOG NIŽEG NEREDA

Hilda je osobito teška na priznanjima. Dolazi joj zbog stvaralačke blokade. Ona je spisateljica – ili je barem bila dok je pisala.

Ta joj je žena zbilja iritantna. Ustvari, ljuti je to što nikako ne može detektirati je li njezina stvaralačka nemoć stvarna, ili je samo poza koju je zauzela kako bi na psihijatrijskim seansama došla do materijala za neko svoje buduće djelo. Govori kao da piše. Jako joj ide na živce književnost koju joj stalno nabija na nos – kao da ne može govoriti bez literarnog prizvuka. Evo, i danas zvuči kao da je napisala i napamet naučila monolog koji će joj izgovoriti.

- Način na koji izbjegavam sebe graniči s mazohizmom. Znam što mi je potrebno za duševni mir, a baš to si uskraćujem. Onda oplakujem sve one rečenice koje nisam napisala, kao da mi ih je netko drugi oduzeo.

Već nekoliko tjedana, koliko dolazi na terapiju, Hilda izbjegava definirati uzrok svoje stvaralačke nemoći. Tvrdi da nije bilo prijelomnog trenutka, da je jednostavno „ostala bez teksta“.

- Ponekad mislim da sam izmislila život od prije. Da je sve vrijeme u kojem sam bila pisac samo fikcija. Da je to dovršeno djelo koje se ne može ponovno ispisati. Ne znam... jednostavno... moram se rekonstruirati. Moram se vratiti riječima. Riječi se moraju vratiti meni. Moramo se sresti negdje na pola puta, riječi i ja, izgubljene međusobno.

Laura je pomislila kako se ona na pola puta mora sresti sa zdravim razumom, a Hilda joj svojim pompoznim rječnikom u tome nimalo ne pomaže. No, nije Hilda ovdje da pomogne njoj, nego obrnuto.

- Svaki dan se budim s osjećajem da ću na kraju dana biti zadovoljna sobom. Da ću napisati barem stranicu ili dvije. Budim se s planom o gustoći smisla u tom danu, koji do kraja dana iznevjerim. Postoji ta težina. Težina koja ne dolazi iznutra, nego odnekud izvana, iz nekog višeg reda. Ili iz nekog nižeg nereda. Težina koja ima moć posložiti stvari u svoju korist, a protiv mene. Borim se s tom silom, bezuspješno. Cijedim iz sebe slabašan misaoni napor koji mi u tom času djeluje nadljudski. Kamo god pokušam – praznina. Tada znam da to nisam prava ja, ali do prave sebe ne uspijevam dosegnuti. Osjećam svoje tijelo samo kao oblik

arhiviran u odjeću, i stalno pokušavam odgonetnuti sadržaj iznutra, za koji samo po sjećanju mogu jamčiti da postoji.

Lauri je došlo da je upita: „I što biste sad htjeli – orden za izražavanje?“ Počela ju je plašiti nervoza koja joj se uvukla u sve pore mišljenja. Sama sebi postala je preteška, a drugi su je dovodili do ludila. Ne poradi li na toj nervozi, neće više moći raditi ovaj posao. Kad bi bila poštena prema sebi i drugima, sama bi sebi odmah oduzela licencu.

– Jeste li čitali Hamvasa? – upitala ju je Hilda sa sumnjom, očito već unaprijed očekujući negativan odgovor.

I to ju je nepovjerenje vrijeđalo. Dobro, nije čitala Hamvasa, nije nikad ni čula za njega, ali otkud toj sad već bivšoj spisateljici pravo da je prosuđuje kao nekoga tko Hamvasa zasigurno nije čitao?

– Ne. Nisam ga čitala.

– Hamvas je pisao o dijaloškoj atmosferi samoće. Moja je samoća upravo takva – ja sam u neprestanom dijalogu sa samom sobom. Dok sam pisala, ta je atmosfera bila poželjna, a sad... sad sam u dijalogu s neznankom. Ne znam tko je žena koja ne može iz sebe iscijediti ni riječ, koja se budi s idejama koje do kraja dana iznevjeri. Ona je stranac u mojoj atmosferi samoće, a prisiljena sam s njom živjeti. Ne znam razumijete li me, ali ja nemam nikakve prakse u traganju za samom sobom jer sam dosad uvijek znala tko sam, što želim i kamo idem.

– Razumijem što želite reći.

Ono njezino „Ne znam razumijete li me“ gotovo ju je izbacilo iz takta, opet. Od toga bi Hildu trebalo odučiti na ovoj psihoterapiji. Iritantan je njezin poučavateljski stav, ta navodna superiorna pozicija iz koje neprestano pretpostavlja da drugi ionako ništa nisu u stanju razumjeti.

– Vratimo se malo vašoj samoći.

– Mojoj samoći?

– Da. Vašoj fizičkoj samoći. Odgovara vam to što nemate nikoga?

Hilda je zakolotala očima. Zaklela bi se da nikad nije imala iritantniju pacijenticu.

- Jeste li čitali Virginiju Woolf ? - opet ju je nastojala uloviti u neznanju.
  - Jesam, čitala sam Virginiju Woolf.
  - Onda sigurno znate da je Virginija izjavila da žena koja želi pisati mora imati novca i vlastitu sobu.
  - Znači, samoća je vaš izbor, zbog pisanja?
  - Da.
  - Ipak, vlastita soba ne isključuje život u paru.
  - Zašto bi se moralo živjeti u paru? Ja sam davno shvatila da suživot nije za mene. Ne možete biti pisac a imati pored sebe nekoga tko vas dekoncentrira. Nekoga koga svaki dan morate odgonetavati dok imate toliko posla s odgonetavanjem svojih likova. Morate se odlučiti, a ja jesam. Davno.
  - Niste ni pokušali?
  - Jesam.
  - Pričajte mi o tome.
  - Ali to nije bitno za moju stvaralačku blokadu.
  - Možda jest.
  - Što želite da vam ispričam?
  - Ono što vi želite. O muškarcu, ili muškarcima u vašem životu.
- Opet je zakolutala očima. Laura se znala zapitati zašto uopće dolazi k njoj na terapiju. Ta žena nije mogla sakriti prezir prema njezinoj praksi.
- Ipak, pristajala je sudjelovati - na svoj cinično-literaran način. Valjda je i te seanse gledala kao priliku za književnost. No sad je ipak malo promijenila ton, postavljajući se kao da svojoj psihijatrici radi uslugu time što pristaje razgovarati o svom ljubavnom životu.
- Jednom sam se bila zbilja zaljubila. Bila sam jako mlada.
  - Koliko mlada?

- Imala sam osamnaest godina. Tek sam bila upisala Filozofski.

Laura je šutjela. Hildu je bolje ne ometati pitanjima, jer ionako nema šanse da zašuti. Previše je uživala u svojim rečenicama.

- Zvao se Vlatko. Čak mi ni to ime nije smetalo.

- Kako to mislite - nije vam smetalo?

- Pa kakvo je to uopće ime? Vlatko. Kao neki deminutiv od vlati trave, što li? To ime prolazi možda do šeste godine života, a nakon toga više nikome ne pristaje.

Laura se pravila da razumije.

- Uglavnom... Vlatko je studirao novinarstvo. Upoznali smo se u čekaonici Student-servisa. Cijelo jutro čekali smo da se pojavi neki posao, i ništa. Ja sam čitala Aristotelovu „Poetiku“ jer sam spremala ispit, a on Večernji list. Zapravo smo se oboje pravili da čitamo jer nas je prisutnost onog drugog uznemiravala. Sjedio je nasuprot i pogledi su nam se više puta susreli. Onda je on ustao, prišao mi i sjeo do mene. Započeo je razgovor o tome kako nema posla ni za lijek, a zapravo ni jedno ni drugo više nismo željeli da nam taj dan ponude neki posao. Preduhitrio je tu potencijalnu opasnost pozivom na ručak u menzi. Otišli smo na ručak, a navečer smo se opet našli. Mjesec dana kasnije već smo živjeli zajedno u njegovoj sobi u domu jer je njegov cimer preselio k curi.

- Zanimljivo.

- Što je zanimljivo?

- O čemu god ste dosad govorili, govorili ste jezikom književnosti. Kad govorite o ljubavi, činite to jezikom novinarstva. Kratke, sažete, precizne, informativne rečenice.

Hilda se zamislila. Laura je pomislila da je, možda prvi put otkad dolazi, neku njezinu rečenicu ozbiljno uzela u razmatranje.

- I što se dogodilo s Vlatkom?

- Ono što se obično dogodi ženama kad se zaljube. On mi je postao važniji od svega što sam bila isplanirala za sebe. Kuhala sam mu, prihvaćala dodatne honorarne poslove kad je spremao ispit iz Metoda istraživanja medijskog teksta, radila bilješke za njega u Sveučilišnoj knjižnici kad je spremao Teorije masovne komunikacije, prala mu odjeću da se on ne mora

zamarati dok piše seminar za ispit iz Popularne kulture. Vidite, još pamtim nazive njegovih kolegija. Sve sam bila spremna učiniti za njega. Spremala sam njegove ispite umjesto svojih, analizirala njegove radove umjesto da pišem svoje. Moje su ambicije uz njegove djelovale neutemeljeno. Toliko neutemeljeno da ih nismo ni spominjali. Toliko neutemeljeno da me je bilo pomalo sram što sam ih ikad i imala.

- Veza je potrajala?

- Cijelo vrijeme studija. Njegovog studija, jer ja sam jednu godinu izgubila. Zaposlila sam se da nam bude lakše. Unajmila sam za nas malu garsonijeru na Trešnjevci, da Vlatko može raditi u miru. Ustajala sam u pet da stignem na posao u tvornicu papira. Toliko sam bila zaljubljena da mi se čak i taj posao činio romantičnim – jer ja, eto, zbog ljubavi, proizvodim papir umjesto da ga popunjavam svojim rečenicama. Hranila sam se njegovom zahvalnošću. Rečenicama tipa „Što bih ja bez tebe?“ ili „Sretnik sam što te imam“. Zasluživala sam njegovu ljubav na sve moguće načine koje sam mogla smisliti. Toliko nisko može pasti samo zaljubljena žena. Bio mi je prvi u svemu. S njim sam izgubila i nevinost, i dostojanstvo, i godinu na fakultetu, i barem dva potencijalna romana. S njim sam prvi i posljednji put nasjela na ljubav.

- Prekinuli ste kad je on završio studij?

- Kad je diplomirao, ponuđena mu je stipendija za magisterij u Americi. Kako je samo bio sretan! Neumjesno sretan. Ja sam imala još četrnaest ispita i diplomski. Nije me čak ni pokušao uvjeravati da bih mogla doći za njim, da ćemo to prebroditi, da ćemo biti u kontaktu. Raskrstio je sa mnom i s naše četiri godine dok se pakirao. Rekao je da mi je sigurno jasno da veze na daljinu ne uspijevaju, da trebamo „prihvatiti situaciju“, da ću uvijek biti „njegova najdraža uspomena“. Da bi bilo glupo da ga čekam. Da sam mu draga i da je to ono što se nikad neće promijeniti. Tek kad mi je to rekao, da sam mu *draga*, pokušala sam se sjetiti kad mi je zadnji put rekao da me voli. Onda sam shvatila da mi to nikad nije rekao ni prvi put.

Zatim je zašutjela. Šutjela je i Laura. Njoj se dogodilo na trećoj godini medicine. Samo, njezin Danijel nije dobio stipendiju za magisterij u Americi nego je pobjegao glavom bez obzira kad mu je rekla da je trudna.

- Prvih mjesec dana nakon Vlatkova odlaska gotovo nisam ustala iz kreveta. Htjela sam se nagutati tableta za spavanje. Pomišljala sam kako će mu netko javiti da sam se pokušala

ubiti i kako će on, gonjen osjećajem krivnje, a možda malo i strahom da me mogao zauvijek izgubiti, prvim avionom doletjeti kako bi mi rekao da ne može živjeti bez mene. No bilo je jasno da ne bi došao čak ni da sam ispraznila te bočice. Nije se javio ni da mi kaže da je stigao. Ništa. Ja za njega više nisam postojala, osim kao *uspomena*. Kad sam se dobro isplakala, ustala sam iz kreveta i odlučila da se više nikad neću zaljubiti. I da ću napraviti nešto sa svojim životom. Nešto zbog čega će mu jednom možda biti žao.

- I napravili ste. Svi znaju tko je Hilda Zrinski.

- Osim njega.

Laura je pomislila da nazire razloge Hildine stvaralačke blokade, ali da je treba pustiti da sama dođe do toga. Nije Hilda žena koja dobro podnosi da netko umjesto nje nešto zaključí o njoj.

- Ostao je u Americi?

- Da. Ostao je. Oženio se. Koliko čujem, vodi jednu radijsku postaju u Los Angelesu.

- Koliko čujete?

- Srela sam jednog zajedničkog prijatelja koji mi je to rekao.

- Ima li Vlatka u vašim romanima?

- Nema ga. Namjerno ga nema. Dugo sam se zabavljala idejom kako će on čitati moje knjige da bi se u njima pronašao, i kako će se jadno osjećati kad se tamo ne nađe.

- To vas je zabavljalo?

- To je bila moja slatka osveta. Ili je barem trebala biti. No on vjerojatno nije nikad ni čitao ništa moje. Nikad se više nije javio.

Nije mogla ni zamisliti da će joj se to dogoditi, ali odjednom je osjetila povezanost s tom ženom koja joj od prve seanse ide na živce. Pomislila je kako su obje silom preživjele, nakon prvog ljubavnog brodoloma. Za razliku od Hilde, koja je nakon mjesec dana plakanja ustala iz kreveta s odlukom da se više nikad neće zaljubiti, ona je nakon mjesec dana plakanja ustala i otišla pobaciti. Možda ni to ne bi bila u stanju učiniti da je prijateljica Olja nije doslovce izvukla iz kreveta i odvela na kliniku. Kasnije je radila kao administratorica u knjižnici na fakultetu kako bi Olji vratila novac za pobačaj. Danijel se nikad više nije javio.

Kad ga je nekoliko mjeseci kasnije ugledala u Lapidariju, gdje se pojavio s novom curom, cijelu se večer trudila da im se pogledi sretnu – ali ulovila je samo nekoliko njegovih nervoznih pogleda usmjerenih na njezin trbuh.

– A poslije Vlatka?

– Poslije Vlatka sam počela pisati. Zapravo bih mu trebala biti zahvalna što me ostavio. Na vrijeme sam raskrstila s iluzijama o ljubavi i bacila se na posao. Bolje mi je bilo s mojim likovima nego sa stvarnim ljudima. Oni te uvijek na neki način, prije ili kasnije, iznevjere. S mojim junacima nije bilo te opasnosti. Tu sam uvijek ja bila glavna. Mogla sam s njihovim životom raditi što god sam htjela, bez posljedica. Mogla sam ih čak i ubiti ako mi se htjelo.

ALI NIKAD VIŠE ZBOG UBOJSTVA

Sigurna sam da u vašu ordinaciju dolaze ljudi koji skrivaju štošta, pa čak i ubilačke porive.

Ja ih nemam. Kad sam bila dijete, jednom sam, sasvim slučajno, lupajući po stolu lopaticom za muhe, ubila jednu. Satima me nisu mogli umiriti. Poslije sam u rječniku potražila riječ *smrt* da saznam što sam zapravo učinila. Tamo je, crno na bijelo, pisalo da sam izazvala *prestanak života*. Istina, radilo se samo o ružnoj i napasnoj muhi, ali njezin je život prestao zahvaljujući meni. Nešto tako važno nitko nikome nema pravo oduzeti.

Nisam znala gdje tražiti oprost za to strašno nedjelo. Neki ljudi u našem mjestu odlazili su u crkvu, ali u mojoj obitelji to nije bio običaj. Ipak, ako tamo stanuje Bog koji mi može udijeliti oprost, možda bih mu se trebala obratiti. Ušuljala sam se u katedralu u vrijeme popodnevnog žege, kad su se svi zatvarali u kuću i odmarali. Sjela sam na klupu i čekala, ali ništa se nije dogodilo. Osim tišine nije bilo ničega. Ni oprosta ni utjehe. Ako je Bog i živio na toj adresi, toga dana očito nije bio kod kuće.

Poslije sam se zavukla u svoj brod i u rječniku potražila riječi *muha*, *oprost*, *žaljenje* i *kajanje*. Bilo je to kao neka mala misa zadušnica za muhu. Nije to bio zadnji put da mi je rječnik poslužio kao molitvenik, ali nikad više zbog ubojstva.

Činilo mi se da riječi puno toga rješavaju. Da se njima uvijek nekako uspijem utješiti. Da u njih mogu vjerovati bez rezerve. Svaka mi je druga vjera bila nerazumljiva.

To s muhom navelo me na razmišljanje. Svi koje sam poznavala bili su živi. Čula sam priče o umrlima, ali nikoga od njih nisam poznavala za života pa nije bilo rastajanja od njih – a rastajanje je kod smrti ipak najteže. Recimo, moji djedovi. Ni jedan ni drugi nisu nikad saznali da su jednom dobili unuku. Čudno je bilo biti unuka nekome koga nema. Da nije bilo mojih baka, teško bi mi bilo povjerovati da su ti djedovi ikad postojali. Nije mi bilo lako shvatiti da je netko bio, a onda ga više nema.

Odrasli nisu govorili o tome kako je to kad nekoga izgubiš, kao da u rječniku nedostaju riječi koje mogu objasniti gubitak.

Ne sjećam se koliko sam godina imala kad sam prvi put vidjela mrtvaca, ali znam da sam još uvijek nosila dokoljenke. Vrata najmanje crkvice u gradu bila su širom otvorena, a unutra je bio otvoren lijes. Nismo ni znali da je to odar niti da je na njemu otvoren lijes, nas nekoliko

iz ulice, dok nismo ušli unutra. U lijesu je ležao starac, don Frane kako su nam rekli, sklopljenih očiju i ruku prekrštenih na prsima. Koža mu je bila gotovo bijela, vapnenasta. Od brade do tjemena bila mu je povezana bijela vrpca koja mu je, tako su mi kasnije objasnili, pridržavala čeljust da se ne otvori. Nisam poznavala don Franu, ali i da jesam, ne bih ga željela vidjeti u tom stanju. Nije to čak više bilo ni stanje, nego samo smrt. Stanje se, za razliku od smrti, može popraviti, a ovo je bilo tako očito nepopravljivo da sam se skamenila. Gledala sam u to tijelo i nisam se mogla pomaknuti iako sam samo željela pobjeći glavom bez obzira i sve zaboraviti kao da se nije dogodilo.

Samo, ne da se to zaboraviti. Čini se da upravo ono što želimo zaboraviti pamtimo najbolje. Godinama kasnije, kad sam se drugi put u životu oči u oči susrela s nečijom smrću, shvatila sam da još uvijek nisam zaboravila don Franino vapnenasto lice i onaj vonj koji dolazi samo kad je sve definitivno gotovo.

Tad kad sam vidjela don Franu već sam zapisivala u brodski dnevnik, ali o tome se nije moglo zapisati puno. Možda sam trebala napisati samo da sam vidjela mrtvaca, ali prije toga sam u rječniku provjerila što piše za stanje, pa sam zapisala nešto drugo.

Možeš biti u drugom stanju, u dobrom stanju, u blagoslovljenom stanju ili u ispravnom stanju, ali kad umreš više nisi u stanju.

Shvatila sam da, kad se jednom rodiš, moraš i umrijeti. Da te prvo ima pa onda nema. Zato je lakše onima koji se nisu rodili, nego ih je samo netko izmislio. I to je sasvim dobar život. Kad takvi izmišljeni ljudi umru, onda to nije prava smrt jer nije bio ni pravi život. Ni tuga njihovih bližnjih nije prava jer se ništa od svega toga nije zapravo dogodilo.

NAKON TOLIKIH DANA I NOĆI

Lauri su ljudi svoju tugu servirali svakodnevno, a njezina je bila duboko anonimna. Nitko nije znao, na primjer, da je često, niotkuda, zapahne vonj lijekova. To je zato što mozak pamti svojeglavo i jednako tako svojeglavo upotrebljava sjećanja. Recimo, često joj se dogodi da prepozna onu supstancu koja je prevladavala u medicinskoj mješavini mirisa ustaljenih u majčinoj sobi. Noćni ormarić bio je prepun bočica i kutija, ali kad bi je majka zamolila da joj donese čašu vode da može popiti lijek, uvijek je posezala za kutijom na kojoj je pisalo *Tramal*. Jako se dobro sjeća te bijele kutije sa zelenim rubom, kako je mama koščatim, omršavjelim prstima otvara i vadi dvije blijedoružičaste tablete iz palete. U onom kratkom vremenu koliko su tablete boravile u majčinom dlanu, Laura bi osjetila miris koji i danas raspoznaje među tisućama drugih. Bio je to miris majčinog spasenja, olakšanja koje će nastupiti pola sata nakon što popije svojih tristo miligrama. Iako danas zna da te tablete nisu mogle imati intenzivan miris, barem ne takav koji bi na kratkom putu od majčinog dlana do usana ispunio sobu, tada se izborio za svoje mjesto u Laurinim osjetilima – jer nešto što je majci donosilo olakšanje moralo je mirisati jače od straha koji ju je obuzimao pri pogledu na njezino lice izmučeno bolovima i nesanicom. Kad imaš dvanaest godina, majku koja živi kao da će svaki čas umrijeti i oca koji o tome šuti, namirisat ćeš utjehu i tamo gdje je upitna.

Kad su majku odveli u bolnicu, znala se ušuljati u njezinu sobu i njuškati tableticu Tramala koju je kasnije vraćala pod aluminijski pokrov na paleti. Taj miris sadržavao je pouzdano obećanje da će majci biti bolje. Njezin je dvanaestogodišnji mozak dobro svladao tu lekciju – kako bi majka poslije Tramala uvijek živnula, kako je njezino lice barem na neko vrijeme poprimalo željeno izdanje. Zato je tati, s izrazom lica odrasle osobe koja točno zna u čemu je problem, donijela kutiju rekavši da je mama u bolnicu otišla bez tableta koje će joj pomoći, i zahtijevala da joj ih odmah odnese. Tata ju je onda posjeo i rekao da mami te tablete više neće trebati jer će sutra biti operirana i uklonit će joj tumor zbog kojega ju je toliko boljelo. Pomislila je da joj laže, da je to rekao samo zato da mu prestane dosađivati. Činilo se kao da mu je sve to s majčinom bolešću jedna velika gnjavaža koja je njemu sve zakomplicirala. Većinu vremena samo je šutio i držao se kao da bi najviše volio da i Laura šuti. Čak i kad bi se o tome moglo govoriti, ne bi to bilo ništa dobro, a loše vijesti najbolje je izbjegavati. Tako se ponašao i kad bi je vozio mami u posjet. Pravio se kao da se voze nekamo gdje nema ni bolesti ni straha ni maminih suza, i putem do bolnice pojačao bi radio da spriječi Laurina pitanja.

Lauru je ljutilo sve to prešućivanje, ali je zbog straha od onoga što bi mogla čuti na njega pristajala. Ako mama umire – a sudeći po tome kako se tata ponaša, to je ono što se može očekivati – onda je bolje ne znati.

No majka se vratila iz bolnice nakon mjesec dana, i doista, Tramal joj više nije trebao. Ubacila je cijelu priručnu ljekarnu s noćnog ormarića u kutiju za cipele i spremila je u ostavu. Još dok ju je posjećivala u bolnici, Laura se uvjerila da joj je puno bolje, ali i dalje se potajno brinula da će se po povratku kući vratiti u krevet i da će je slabim glasom dozivati da joj donese čašu vode kako bi mogla popiti tablete. No kad se vratila, prozračila je sobu i uklonila sve tragove prijeteće bolesti – a s njima je otišao i miris lijekova koji je preživio još samo u Laurinom sjećanju.

Mama je ostala bez obje dojke. Lauri to nisu rekli, ali ona je znala. Još u bolnici primijetila je što nedostaje pod gornjim dijelom mamine pidžame, a sumnje su joj se potvrdile kad je u njezinoj sobi vidjela grudnjake zbog kojih je, odjevena, izgledala kao da i dalje ima grudi.

Život se vratio u normalu, ako se to tako uopće može nazvati – jer više ništa nije bilo kao prije. Kad bi svi troje bili na okupu, u kući je vladala nelogična tišina. Toga se sjeća. Kako netko zašuti svaki put kad treća osoba uđe u prostoriju. Kako se mama smije samo kad su same. Kako se tata ne smije nikad. Kako se o svemu tome ne govori. Odrastanje je preraslo u dugu vježbu prešućivanja.

Kad je mama ozdravila, činilo se da se Laura može vratiti djetinjstvu. Samo, djetinjstvu je već bio istekao rok trajanja. S dvanaest godina više baš i nisi dijete, pogotovo ako preskočiš godine predviđene za bezbrižnost. Laura je htjela iznova biti dijete, ali više nije znala kako. Majka kao da je htjela nastaviti tamo gdje su stale prije bolesti, a tata je računao na to da je u međuvremenu odrasla i da je njezina prilika za djetinjstvo potrošena.

Ne zna što joj je bilo gore – očeva mrzovolja ili majčina euforija od povratka u život. Vodila ju je u kupovinu, na izlete, u šetnje parkovima. Od svakog je dana nastojala napraviti malu svečanost. Spremila bi košaru sa sendvičima i sokovima i upriličila piknik u obližnjem parku. Donosila bi tople kolače pred školu u vrijeme velikog odmora. Priređivala je zabave bez povoda za Laurine prijateljice. Vodila ju je u kino i na kazališne predstave. Izvodila ju je na ručkove u restorane, gdje bi joj pričala priče o vlastitom djetinjstvu, o povijesti svoje obitelji, o trenutku kad su joj je u rodilištu prvi put stavili na prsa. Govorila je gotovo bez prestanka, kao da joj je dar govora godinama bio oduzet pa sad mora sve to nadoknaditi. Satima bi lunjale naokolo bez plana i cilja. Tatu su navečer zaticale pred televizorom, sretnog što

većinu dana ni sa kim nije morao razgovarati, a opet ljutitog zbog njihovog savezništva koje njega isključuje. To ga je povremeno navodilo da odvede Lauru nekamo gdje sama nikad ne bi poželjela otići – na sajam automobila ili na izložbu oltdimera – ali bilo je očito da to čini samo zato da mami pobrka račune.

Laura je postala prevelika za njihove međusobne obračune. Postala je prevelika i za sajmove automobila i za piknike s mamom u gradskim parkovima. Htjela je samo biti obična tinejdžerica koja se zatvara u svoju sobu kako bi slušala ploče, visjela na telefonu s prijateljicama i sanjarila o svemu o čemu normalne djevojke mogu sanjariti – ali njoj bi na vrata te sobe uvijek netko pokucao. Morala je i sama usavršiti izbjegavanje. Upisala se na sve moguće slobodne aktivnosti kojih se mogla sjetiti. Trenirala je, plesala, glumila, crtala i pjevala. Učila i šutjela. Naučila je biti tiha kći roditelja koji se više nisu sjećali svoje ljubavi.

Bolest se vratila šest godina kasnije. Laura je bila u četvrtom razredu gimnazije. Imala je puno prijatelja, izlazila je s dečkima, obilazila muzeje i zainteresirala se za studij arheologije. Nakon nasilno oduzetog djetinjstva, nije bolje prošla ni s ranim mladenačkim godinama. Preuzela je kućanske poslove, prestala izlaziti, negovala mamu i odlučila da će studirati medicinu.

Mama je ovaj put doista umirala, a to je potrajalo dvije godine. Laura je baš bila dala zadnji ispit na prvoj godini. Sve ih je spremala uz mamino uzglavlje. Kad Tramal više nije pomagao, lijepila joj je na ramena flastere s morfijem. Bio je to legitiman put do zaborava za smrtno bolesne. Ispuštali su morfij u kožu polako, suptilno prevodeći javu u san, bez prilike za sudjelovanje u stvarnosti. Zahvaljujući tim flasterima, mama je većinu vremena spavala pa je Laura uz njezin krevet poluglasno ponavljala latinsko nazivlje za ispit iz anatomije. Kad nije učila za ispite, proučavala je medicinske priručnike i enciklopedije tražeći bilo kakvu nadu da bi se majčine metastaze mogle povući, bilo kakvu metodu kojom se može prevariti bolest i smrt. Kad bi morfija u flasteru ponestalo, obično je trebalo čekati još dvadesetak sati dok bi joj smjela staviti novi. Majka se tada budila i željela razgovarati. To je bilo osobito bolno jer je u tim kratkim intervalima budnosti planirala kamo će sve s Laurom ići i što će sve raditi kad ozdravi, a Laura se uvijek pitala želi li je tim planovima samo utješiti ili je doista vjerovala u to što govori.

Nikad nije saznala. Mama se ugasila onoga jutra kad je Laura polagala zadnji ispit na prvoj godini. Nikad nije sebi oprostila što nije bila uz nju dok je odlazila. Nikad nije oprostila mami što je umrla baš tada. Nakon tolikih dana i noći provedenih uz njezin krevet, morala je otići baš dok je ona bila na fakultetu. Zamrzila je medicinu iz dna duše. Ništa joj se nije činilo

uzaludnijim od tog studija koji ne nudi ništa osim lažne nade u preživljavanje.

NEKI OD TIH DRUGIH

Tata je žarko želio da postanem liječnica. Zapravo *doktorica*. Ta riječ puno je više odgovarala budućnosti koju mi je namijenio.

Nisam još imala svojih želja pa su mi se tatine sviđale. Mogla sam zamisliti sve to što me čeka: ljude u čekaonici koji čekaju da im ja, baš ja, spasim život. Činilo se dovoljno pompozno za moje shvaćanje postojanja. Spasim li dovoljno ljudskih života, mislila sam, onu muhu slobodno možemo zaboraviti.

Ljudi se ionako neprestano čine bar malo bolesnima. Liječnici su ovom svijetu nužno potrebni u velikom broju, pa tko sam ja da izostanem.

Vježbala sam budući zanat na lutkama i na djeci iz ulice koja su htjela glumiti bolesnike. Previjala sam koljena i laktove, pregledavala grla i uši, mjerila temperaturu i nečitim doktorskim rukopisom ispisivala recepte i dijagnoze. Mislila sam kako je baš dobro da mogu vježbati odrasli život dok sam još dijete. Tata je bio zadovoljan.

Rječnik je i tu dobro poslužio. Potražila sam sve riječi koje imaju veze s liječnicima, liječenjem, bolnicama, lijekovima, bolesnicima, oporavkom, i mnoge druge do kojih su me ove prve vodile. Najviše mi se sviđala *boljetica*. *Boljetica* je bila jedna od *onih* riječi. U rječniku za nju zapravo uopće nije bilo objašnjenja, osim *bolećica*, a to mi je bilo jednako nepoznato. *Boljetica* je mogla biti nekakva mala, nedužna bolest od koje se ne umire, ali nije zbog nje čovjek baš ni posve zdrav.

I dalje sam mislila da je moje igranje riječima samo rezervni život za koji nitko nikad neće saznati, a da ću onaj pravi provoditi u bijeloj kuti spašavajući ljude. Dok sam čekala taj pravi život, rezervni mi je bio sve. On je bio moja slatka *boljetica*.

Moja boljetica.

To sam zapisala u dnevnik. Nekome ne bi značilo ništa, ali te dvije riječi označavale su moju najdražu igračku.

Mogla sam se igrati doktorice do mile volje, ali to je bio samo vanjski život. Nisam to tada znala, živjela sam ga kao da je pravi. Onaj drugi zahtijevao je puno više napora jer je bio skriven.

E sad... nije problem čuvati svoju tajnu, ali stvari koje ne podijeliš s nekim kao da se nisu dogodile. Ti drugi ipak su nam potrebni, kako god okreneš. Kad sam to zaključila, izmislila sam svog prvog čovjeka.

Nije on bio ništa posebno, taj čovjek, ali je imao jednu fantastičnu osobinu: volio je primati pisma. Napokon sam imala kome reći, odnosno napisati, sve o čemu sam razmišljala.

Neke su djevojčice iz razreda imale dnevnike i svoje su zapise uvijek započinjale s *Dragi dnevniče*. Meni se obraćanje jednoj bilježnici činilo prilično uzaludnim – za to mi je ipak trebao čovjek.

U moje tajno spremište zato se doselila i kutija za pisma Tomi. Tako se zvao. Pisala sam Tomi često i dugo. Njegovo ime i adresu krasopisom sam ispisivala na omotnice na koje sam lijepila marke ukradene iz obiteljske filatelističke zbirke. Dobro, ne možemo to baš zvati krađom jer su marke ipak ostajale kod kuće. Toliko su bile lijepe, te omotnice, da je živa šteta da ih nitko nije dobio.

Tomi nikad nisam postavljala pitanja, kako je u pismima uobičajeno, jer sam znala da bi mu bilo komplicirano odgovoriti.

Njemu sam prvome povjerila da nisam baš sigurna oko medicine. Da je zabavno igrati se doktorice, ali da imam boljeticu zbog koje možda nikad neću steći diplomu Medicinskog fakulteta.

Ipak, vjerujem da je moja boljetica bila zbilja, ali zbilja, posve bezazlena. Još više sam uvjerena u to kad je usporedim s tuđima. Neki od tih drugih usudili su se postati liječnici, pa čak i psihijatri, iako ni sami sebi ne znaju pomoći. Nemojte ovo shvatiti osobno. Radi se samo o tome da vjerujem kako nije lako spasiti ni sebe, a kamoli druge. Većina se ljudi pravi da je u njihovom životu sve u redu, pa zašto onda ne bi i oni koji navodno znaju sa životom, koji su ovlašteni da nam saniraju bol.

Neki drugi, pak, nemaju nikakve boljetice nego barataju životom kao da je to čokolada koju samo treba odmotati iz staniola i onda je pojesti bez krivnje i primisli. Takvima nije mjesto u psihijatrijskoj ordinaciji pa vam vjerojatno ne dolaze, ali kao i mnoge druge pojave u životu koje na poražavajući način demantiraju logiku, vjerojatno se katkad dogodi da i najveći meštri življenja zalutaju k vama. Ako takvih uopće ima.

DA JE VEĆ U TOM AVIONU

Da se nije pojavio u njezinom životu, teško bi mogla povjerovati u Pavela. U to da takvih uopće ima.

Kad je prvi put nazvao, nije mogla izbjeći pomisao da bi joj dobro došao još koji muškarac među pacijentima. Već joj je bilo dosta ženskih obrazaca tuge i nezadovoljstva. Umorila se od lajtmotiva nesreće koji su je prečesto podsjećali na vlastite promašaje, od uzaludnih ženskih suza, od uzaludnih pokušaja da te žene, onako kako struka nalaže, uvjeri da zaslužuju bolje. Možda su bili uzaludni, ti pokušaji, zato što ni sama nije bila uvjerena da zaslužuju bolje, ili, još vjerojatnije, zato što je loše radila svoj posao i što joj je već neumjereno razvijen cinizam prema ženskoj plačljivosti oduzimao na profesionalnosti.

Dok se nije pojavio Pavel, imala je samo dva muškarca koja redovito dolaze na terapiju. Jedan on njih bio je pedesetogodišnji biznismen koji je izgubio sav novac na loše odabranim dionicama, a drugi dvadesetpetogodišnji mladić koji se borio s napadajima panike. Muški su razlozi za psihoterapiju konkretni, oni ne dolaze zbog neuzvraćene ljubavi niti s turobnim osjećajem izgubljenog vremena uloženog u pogrešnu osobu.

Pavel joj je zato, ako se to uopće može tako reći, bio pravo osvježenje. Na prvu seansu došao je s osmijehom. Sjeo je, prekrizio ruke na prsima i rekao da se došao malo baviti sobom. Da nosi u sebi gomilu sadržaja koje nema s kim podijeliti. Da mu je dosadilo da nema s kim razgovarati o svemu što mu se mota po glavi. Da eksperimentira sa životom na način koji bi teško razumjeli čak i najbliži ljudi u njegovoj okolini. Prvi put joj se činilo da njezin posao ima smisla, iako pred njom prvi put nije sjedio netko tko treba pomoć.

S Pavelom se od prvog trenutka osjećala kao učenica. Upijala je svaku njegovu riječ, svaku kretnju, a posebno brojne verzije osmijeha koje su pratile sve što bi govorio. Nastojala je biti na oprezu, ali koliko god se trudila detektirati neki problem ispod vedrine kojom je zračio, nije uspjela pronaći ništa. Navikla je na ljude koji plaču, tuguju, zamjeraju, očajavaju. Navikla je na tjeskobu i depresiju, a sad je pred sobom imala muškarca, bolje reći mladića jer Pavelu je jedva dvadeset i osam, koji se smiješi, koji ne može iskopati ni jedan problem koji bi mu taj osmijeh skinuo s lica. Kod njega je, kaže, sve u redu. Nema se na što požaliti. Nema kome što zamjeriti. Život je lijep. Štoviše, život je čudesan i on u tome namjerava beskrajno uživati.

„Vi se sa mnom šalite?“ htjela ga je upitati na prvoj seansi.

Nije ga to pitala. Doduše, predložila mu je da razmisli o tome je li mu psihoterapija uopće potrebna, iako bi požalila da joj se više ne vrati.

Rekao je da se odlučio počastiti. Da ima dovoljno novca za trošenje na stvari koje ga vesele. Da ne moraju, ako njoj tako više odgovara, to uopće zvati psihoterapijom. Mogu to jednostavno proglasiti *dijalozima*, jer upravo je to ono radi čega je došao. Rekao je da vjeruje da će razgovor oživotvoriti stvari koje mu se događaju, da mu se ponekad čini da mu se puno toga nije ni dogodilo samo zato što to nikome nije ispričao. Može i ona njemu ispričati o sebi stvari koje želi. Zato je to i nazvao dijalogom – jer kad sve sabere, upravo je dijalog ono što mu kronično nedostaje. Fali mu osoba s druge strane s kojom može razgovarati onako kako on razgovor zamišlja. Drugo sve ima. Istina je da se mnoge stvari ne mogu kupiti novcem, ali, eto, razgovor ipak može jer postoje ljudi koji su plaćeni za verbaliziranje života.

Osim toga, on je redatelj i naučio je da zanimljive teme iskrsavaju niotkud. Neočekivano. Svaka je situacija potencijalni okidač za temu. Možda mu i njihovi dijalozi otvore put do neke nove.

Laura je osjetila paniku na spomen riječi *dijalog* i *razgovor*. Navikla je na monologe, a ne na razmjenu. Ljude koji su joj dolazili trebalo je samo slušati, povremeno kimati glavom i tu i tamo nešto zapisati da osoba stekne dojam kako njezine riječi nekamo završavaju, katkad postaviti neko pitanje koje pokreće daljnji monolog, i na koncu malo prokomentirati situaciju, dati oprezan neutralan savjet koji ne obvezuje i ispisati recept za antidepresiv ili anksiolitik. Mogla si je čak dopustiti i povremene pauze u slušanju, zadubiti se u neku neovisnu misao, potajno uspoređivati svoj slučaj s tuđim životom, vraćati se na priču pacijenata kao da je cijelo vrijeme bila prisutna a da oni to i ne primijete. Sad odjednom netko od nje očekuje ravnopravan razgovor, a ona se i ne sjeća kad je zadnji put uopće *razgovarala*, kad je zadnji put sudjelovala.

Na trenutak joj se učinilo kao da je kucnuo čas kad će napokon iskočiti iz aviona s padobranom na leđima. Uvijek je to željela, ali nikad nije skupila hrabrosti. Privlačio ju je prizor sebe među oblacima, osjećaj slobodnog pada s velike visine, ali plašilo ju je to što je vrlo dobro znala da u njezinom slučaju to nije ni romantična čežnja za letenjem ni ljubav prema visinama, nego nejasna potreba da izazove život na način da mu pruži priliku za smrt. Dovoljno je znala o sebi da posumnja da bi se moglo dogoditi da ona nakon skoka možda ne bi ni povukla konopac koji otvara padobran. Velika je mogućnost da bi taj skok doživjela kao

divnu priliku da sve okonča a da to nitko ne protumači kao kukavičluk ili kao sebično napuštanje koje joj njezini bližnji, koje ne osjeća bliskima, nikad ne bi oprostili. Bio bi to tek nesretan slučaj kojim bi se sve prigodno zaokružilo, jer se i sve dosad čini samo kao jedan neprekinuti nesretan slučaj koji nikako da posustane.

Taj mladić koji joj sjedi nasuprot, smiješeći se kao da je na ladanju a ne u psihijatrijskoj ordinaciji, navodi je na takav skok. Znala je da je već u tom avionu. Znala je to već nakon što je prvi put napustio njezinu ordinaciju, jer Pavel je bio prvi pacijent čiji je termin iščekivala bez ravnodušnosti. Pitanje je samo kad će skočiti, i hoće li se padobran otvoriti.

Voljela bi da joj jednom ne bude svejedno.

- Pričajte mi - rekla mu je tada, na prvoj seansi, i odmah je znala da to što je izostavila ono „o sebi“ na kraju rečenice nije bez vraga.

Sve je bilo drukčije nego inače. Umjesto o prošlosti, Pavel je pričao o budućnosti. A Lauri se činilo da je potrebna velika hrabrost da bi se računalo na budućnost.

PA MAKAR BIO I POGREŠAN

Stalno sam se pravila hrabra. Kad smo skakali u more s najviše stijene, glumila sam da je to za mene sitnica a zapravo sam bila prestravljena. Kad smo se cijepili u školi, uvijek sam se gurala da budem prva, praveći se da me injekcijska igla nimalo ne plaši. Kad je kod bake na selu trebalo po mraku otići do poljskog zahoda, prešutjela bih duhove i čudovišta koja sam očekivala sresti. Tješila sam se time da bez straha nema ni hrabrosti, a od svakog mogućeg straha bio je veći onaj da tata neće misliti da sam hrabra. Tako sam se, zapravo, i uvjerila da sam hrabra.

Puno sam se puta inatila sa strahom, ali je najsvjetliji primjer sasvim sigurno onaj kad sam golim rukama uhvatila hobotnicu. Tata u tom trenutku nije bio u blizini, ali su mu kasnije prepričali kako sam je zgrabila u plicaku i izbacila na obalu prije nego je dospjela zalijepiti svoje pipke po mojim rukama. Tata se ponosno osmijehivao, a na tom osmijehu pisalo je: *To vam je ta moja kćer, buduća doktorica*. To je u njegovoj interpretaciji zvučalo kao da će ljudi bolovati samo dok ja ne završim medicinu.

Tomi sam pisala pisma o stvarima posve različitim od onih koje su mi se događale. Hobotnicu mu nisam ni spomenula.

Tako je život dalje išao svojim putem, a ja svojim.

Ponekad sam se znala osjećati kao da varam sve oko sebe – a opet, ako imaš tajnu koju ne želiš podijeliti, onda se to ne računa kao varanje nego samo kao čuvanje tajne. Bila sam sigurna da bi mi i Toma to potvrdio da mi je mogao odgovarati na pisma.

Kad sam u rječniku otkrila riječ *stranputica*, napisala sam mu dugo pismo. Zbunilo me da to može biti, kako je u rječniku pisalo, i *zaobilazan put* i *pogrešan put*. Kako ćemo znati je li neki put pogrešan prije nego nas nekamo dovede? Plašila me ta riječ jer sam već dobro znala da put nije samo jedan, a da onaj kojim krenem možda neće biti pravi. Nisu to putovi na kojima se možeš predomisli tek tako i vratiti se s jednog pa krenuti drugim.

Meni se činilo da je taj, jedan jedini put, pa makar bio i pogrešan, neizbježan. Da ne biramo mi njega nego on nas.

Možeš izbjeći da te, dok prelaziš cestu, udari auto, možeš izbjeći pojesti tikvice s krumpirom ako ih ne voliš, možeš izbjeći odlazak u školu ako dobro odglumiš da ti nije dobro – ali većina

stvari nije *izbježna*. Tako sam razmišljala vjerujući da postoji i ova druga riječ, suprotna od *neizbježan*. U rječniku je nisam pronašla, ali smatrala sam da je izostavljena pukom greškom.

Nisam mogla ništa drugo nego odlučiti da se neću bojati neizbježnoga. Ipak sam ja tatina hrabra djevojčica.

Zapisivanje je neizbježno

Tako sam zapisala u brodskom dnevniku, i oko toga nisam imala nikakve dvojbe.

Doktorica nikad nisam postala, to vam je sad već posve jasno.

Istina je da mi se povremeno dogodi da u nekoj čekaonici, kad pored mene prođe liječnica u bijeloj kuti, pomislim: *Mogla sam to biti ja*. Pomislim to koji put i dok promatram vas s ovog kauča. Mogla sam ja biti na vašem mjestu a vi na mom. Mene je korak dijelio od medicine, a vas možda korak dijeli od potrebe da sami sjednete ovdje, na moje mjesto, i nekome ispričate svoju priču.

Možda smo svi mogli biti nešto drugo, ali neizbježno je bilo ovo što smo postali.

Vi ste, recimo, za razliku od mene završili medicinu – ali možda je to zapravo bila vaša stranputica. Možda ste, nekad davno, kad ste zamišljali sebe u budućnosti, htjeli biti nešto sasvim drugo.

NI U JEDNOM NI U DRUGOM TRENUTKU

Netko će reći da ono što je Laura postala i ono što je željela postati nije baš toliko različito. Taj bi se, netko, recimo, mogao pozvati na to da i arheolozi i psihijatri kopaju po prošlosti, da im je to i te kako zajedničko. Ali, nije isto kad kopaš po prošlosti koja više nikoga ne boli i onoj koja je još uvijek na snazi.

Lauri se prošlost uvijek sviđala. Ona je najsigurnija. Tamo se sve već dogodilo i odatle ne prijete ništa nepoznato. Ništa što već nije bilo. U onome što je proživljeno ne može biti zastrašujućih nepoznanica – samo neugodnih sjećanja, a sjećanja, koliko god loša bila, barem nisu neizvjesna. U njima je samo ono što smo već preživjeli.

Ipak, ona je, zapravo, voljela jedino povijest stvari.

Stvari su bezopasne. Njima bi se radije bavila nego ljudima. U pauzi između dvije majčine bolesti, dok je još vjerovala da će studirati arheologiju, zanosila se idejom kako će iz nekih bivših predmeta, koje je ona otkrila i vratila u život da ispričaju priče o ljudima kojih više nema, posuđivati upravo tu vrstu mira – onog koji dokazuje da se sve loše već dogodilo i da više nema nikakve opasnosti. Kad se zadubila u viziju svoje budućnosti, počela je sanjariti kako će specijalizirati podvodnu arheologiju. To je bio još dublji, još tajniji svijet. Svijet zaboravljen daleko od ljudskih stopala, skriven dovoljno duboko za potpuni zaborav i pogodan za nagađanja. Izvlačiti priče iz tog i takvog zaborava doista bi bio privilegij. Po stvari koje bi progovarale o nekim bivšim, potopljenim ljudima trebalo bi doslovce duboko zaroniti – a nju su dubine, baš kao i visine, oduvijek privlačile. Činilo joj se da je njezino pravo mjesto u svjetovima ispod i iznad stvarnog, a ne u ovom između, u kojem je dobila pogrešnu ulogu.

Sve joj je oduzeto.

Osuđena je na stranputicu. Na neizbježno a pogrešno. Ona naivna romantična nada da će njezina medicina majci možda spasiti život koštala ju je više od te smrti.

Svaki je dan podsjeća na neprežaljeno. Umjesto da pod morem traga za pričama o potonulim brodovima i ljudima, ona je osuđena na priče živih ljudi – ljudi kojima se ne može izmaštati ni ljepši život ni ljepši kraj. Onih koji zauzimaju mjesto na kauču na koji bi sama trebala sjesti i napokon isplakati suze koje nije isplakala i prežaliti potencijalni život koji je

promašila.

Kao da ona davna tupost nikad nije ni prestala – eto, tako se osjeća. Još je bila otupjela od majčine smrti kad ju je Danijel ostavio, kad je postala neželjena bivša cura s neželjenom trudnoćom, i onda se tupost samo nadohranila. Tu na scenu stupa Emil. U tom trenutku njezina života on je bio jedini živi dokaz da na svijetu postoji i nešto dobro, da ima netko na koga se može osloniti, da je neće baš svi do kojih joj je stalo napustiti. Emil se borio umjesto nje. Donosio joj je voće, kuhanu hranu, knjige koje bi joj mogle zaokupiti misli, pa čak i bilješke s predavanja koje je bez imalo nelagode nabavljao od kolega s njezine godine. Uzeo je njezin život u svoje ruke, u kompletu s njom, a ona se nije imala snage usprotiviti. Nije, zapravo, ni osjećala da bi se trebala usprotiviti – jer nije osjećala ništa.

Ipak, neki duboki osjećaj iznutra, neko čulo koje nije ni osluhnula kako spada, govorilo joj je da se mora otrgnuti i sama, bez njega, stati na vlastite noge, jednako kao što joj je to isto čulo, u vrijeme kad je upisivala medicinu, vrištalo da je to pogreška. Ni u jednom ni u drugom trenutku nije smogla snage usprotiviti se bujici stvari. Bila je dovoljno otupjela da unaprijed odustane, ne shvaćajući koliku će to imati cijenu.

I evo je sad gdje plaća tu cijenu. Emil i medicina – te dvije naizgled ljekovite činjenice njezinog života – čine je bolesnijom od bilo koga tko joj dolazi na terapiju.

Hilda joj i dalje govori o svojoj nemoći, i vjerojatno uopće ne uzima u obzir mogućnost da netko koga plaća da joj pomogne treba pomoć. Laura je u jednom trenutku Hildinog monologa – a to joj se događalo sve češće – imala u ušima samo šum svijeta. Neprijateljski šum. Ništa što bi zazvučalo u njezinu korist. Nije to imalo veze ni s Hildom niti bilo s kim tko bi joj sjedio nasuprot. Jednostavno je spopadnu te smetnje u mislima – kao da bezuspješno okreće odašiljač na radiju pokušavajući naći pravu frekvenciju, a iz radija dopire samo neartikulirano krčanje.

Kad uspije pohvatati djeliće Hildina monologa, oni u njoj izazovu zavist. Hilda ima taj privilegij koji je ona sebi oduzela. Može izmisliti priče o ljudima kojih nema a žive zanemariti, može se igrati s poviješću ljudi i njihovih stvari bez ikakvih posljedica, bez štete, a sve to može ne izlazeći iz svoje sobe. Evo, i danas joj o svojim likovima govori kao da su živi ljudi, a žive ljude prešućuje.

– Moja junakinja, Melita, ima neizlječivu bolest, a skriva to od svoje obitelji. Ponaša se kao da je sve u redu, kao da će živjeti sto godina. Nitko od njezinih najbližih ne sluti da ona

umire, da su joj dani odbrojeni.

- Čula sam o toj vašoj knjizi.

- O romanu. Zove se „Još malo“. Šteta što niste čitali. Sad bi vam bilo jasnije zašto vam to govorim. Jer ja se već dugo osjećam kao Melita. Glumim dobar život. Kad me pitaju što sad spremam, a pitaju me često, lažem da pišem svoj osmi roman. Nitko osim vas ne zna da romana nema, da ne mogu iz sebe iscijediti ni retka i da je to po svoj prilici neizlječivo. To je isto kao da umirem. Ponekad mislim da me sustižu sudbine koje sam izmislila. Kao da me moji junaci traže zbog osвете za život kakav sam im priredila i kažnjavaju me mojim vlastitim izmišljotinama.

- Zbilja vjerujete u to? - upitala ju je Laura, više da je prekine u njezinom besmislenom solilokviju, nego zato što ju je zanimao odgovor.

- Ne vjerujem, naravno. Ali, opet, očito je da me neka vrsta kazne sustigla. Pa pogledajte me! Ne sjedim na vašem kauču iz hira niti iz dosade. Već godinu dana nisam napisala ni retka. Umjesto da pišem, ja po cijele dane razmišljam o tome kako ne pišem.

- I mislite da je to vaša kazna? Kazna za što? Za izmišljanje života svojih junaka?

- Pa to vjerojatno ne može proći tek tako, to izmišljanje. Možda moj život počinje oponašati moje romane. U njima ima života, za razliku od mog vlastitog života. Koja je uopće moja životna bilanca? Jedno ljubavno razočaranje i sedam romana, u kojima ništa o tome ne piše. Ispisala sam stranice i stranice tuđih razočaranja, a o vlastitome nisam prozborila ni riječi. Možda zato kažnjavam svoje junake - zato što oni imaju život a ja ga nemam. Kad malo bolje razmislite, i najsporedniji likovi imaju pravo na dostojanstvo, a ja se uvijek pobrinem da im ga nekako oduzmem. Kao da ih kažnjavam oduzimajući im sreću koju ja nisam imala. „Nećete vi meni biti sretni“, tako se prema njima ponašam. Mislim da ljudi zato i vole moje knjige. Tuđa nesreća ih tješi jer im se onda njihova čini manjom.

- Kad kažete da nemate život, mislite li na to što ste sami?

- Vidite... u spavaćoj sobi imam veliki krevet. Takozvani bračni. Druga polovica tog kreveta, ona predviđena za muškarca, zatrpana je knjigama, papirima, bilješkama, olovkama, započetim rukopisima - čak i u ovom razdoblju otkad ne pišem. Ne mislim da mi nedostaje muškarac, a opet... nedostaje mi sadržaj izvan mene same. Možda bih trebala nabaviti manji krevet?

A MENI NIJE SMETALO

Ja sam u krevetu opisivala svoj život. Samojoj sebi, doduše, i povremeno Tomi, ali sam ga opisivala. Nije to bilo pravo opisivanje, bilo je više bilježenje nepovezanih riječi i rečenica u kojima sam samo ja prepoznavala događaje. Samo sam ja znala što stoji iza njih.

Recimo, u brodskom dnevniku na jednoj je stranici pisalo *odjavna špica*. To nikome ništa ne bi značilo, ali zapravo je bilo puno sadržaja. Mama mi je jednom objasnila da se tako zove ono što se pojavljuje na televiziji po završetku nekog filma, a nekoliko dana kasnije išli smo u posjet baki koja je bila jako bolesna. Ležala je u krevetu, naborana i nemoćna, i ja sam pomislila kako je to, taj prizor, bakina odjavna špica. Kako se na ekranu njezinog života premotavaju zadnji trenuci, u kojima se ispisuje tko je sve u tom životu sudjelovao. Nije bilo tako jer je baka tada ozdravila, ali taj me prizor naveo da pomislim, prvi put, i na vlastitu odjavnu špicu.

Sjećam se da sam zbog svojih bilješki čvrsto vjerovala da ću sigurno doživjeti duboku starost – jer ako umrem prerano, nitko neće moći dešifrirati sve one zapise iz brodskog dnevnika. Zbog njih sam, jednostavno, morala ostati na životu. U njima je bio cijeli jedan tajni svijet, a sudbina je većine tajni da jednom budu otkrivene, kako bi se znalo da su uopće postojale. Ove tajne bez mene bi bilo nemoguće razjasniti. Moja je odjavna špica morala pričekati.

Onda sam, iz čista mira, počela opisivati i tuđe živote. Dogodilo mi se to nehotice.

Vani, izvan svog kreveta, znala sam osluškivati odlomke razgovora. U prolazu, na ulici, ulovila bih polovicu rečenice, ili samo dvije-tri riječi koje bih potajno otuđila njihovim izgovarateljima. Bilo je tu svega. *Sutra ćemo polako... ma zamisli, ona meni da kaže nešto takvo!... uzalud je to... tamo je puno skuplje... nemam pojma... čovječe!... kupit ću novi... ja nikad ne stavljam krumpire... odakle ti?... nagovorit ću ja nju...* Od tih isječaka, od posve nedužnih riječi koje su drugi izgovarali kao da su nevažne, bila sam u stanju izmaštati cijele priče. Recimo, od onog *uzalud je to*. U rječniku je pisalo da *uzalud* znači *na beskoristan način, nizašto*, pa sam se prihvatila nagađanja o tome što je u životu žene koja je to izgovorila uzaludno i beskorisno. Što je nizašto. Možda je beskoristan i uzaludan i nizašto njezin bicikl? Možda zanat? Možda su nizašto biljke u njezinom dvorištu? Na kraju sam odlučila da se radi o neizlječivoj bolesti njezine susjede ili rođakinje. Liječnici se trude, ali *uzalud je to*. Posuđene riječi su se jednostavno same razmnožavale u mojim mislima, a meni

nije smetalo.

Katkad bih, umjesto isječaka, ulovila cijelu rečenicu. Na primjer: *Preksutra nam dolazi Marin*. Izmaštala bih veliki bijeli brod koji pristaje u luci, mladića Marina kako se s dva teška kofera iskrcava, spušta ih na kamene ploče rive i baca se u zagrljaj svojim, koji ga nisu vidjeli nekoliko mjeseci, a možda i cijelu godinu. Bila bi tu i Marinova puno mlađa sestra, djevojčica s pletenicama i u plavoj suknjici, a u redu za zagrljaj čekala je i Marinova djevojka, recimo Tonka, koja je za doček obukla svoju najljepšu haljinu, boje trešanja, i raspustila kosu. Onda je otac ponio jedan Marinov kofer, a on je slobodnom rukom grlio Tonku na putu prema kući, gdje ih je čekao bakalar što ga je majka skuhala prije nego što su pošli u luku.

Ponekad bih u parku sjedila na klupi i pravila se da čitam. Naćulila bih uši do maksimuma. Ni jedan rečenični šušanj nije mi mogao promaknuti.

Ljudi bi šetali, a budući da je park bio malen, dugačak jedva pet minuta hoda, vraćali bi se istim stazama po nekoliko puta. Djevojčica s knjigom izgledala im je toliko zadubljeno da nisu ni obraćali pažnju na nju pa su govorili slobodnije, kao da nema nikoga tko ih može čuti. Da su znali da ih slušam, bilo bi im jako teško objasniti da su njihove tajne kod mene najsigurnije.

Kad od tuđih tajni stvaraš svoje, onda ih nećeš olako pokazati drugima. Ja sam se i dalje igrala doktorice i to je bio svijet za pokazivanje. Ono drugo znao je samo Toma, a on je bio još bolji u čuvanju tajni od mene.

Ukradene tajne čuvam kao da su moje, zapisala sam tada.

A moja je tajna doista bila na sigurnom. Dobro sam pazila da se nikome ne izlanem o tome da pod madracem skrivam brodski dnevnik prepun stidljivih zapisa, da kradem rečenice po ulicama i parkovima, da nasamo sudjelujem u još jednom životu, punijem i stvarnijem od stvarnog, i da imam svoju stranputicu kojom sam potajno krenula. Mogla sam razgovarati sa svima praveći se da paralelnog svijeta nema, i da je ono što pokazujem i izgovaram pred drugima jedino što postoji.

KOLIKO GOD IH IMA I KAKVI GOD BILI

Činilo joj se da Pavel nema paralelnog svijeta, da je taj o kojem govori jedini koji ima. S takvim svijetom, zapravo, tajne postaju višak a prešućivanje sebično. Treba ga širiti dalje kao dobru vijest. Treba ga razmnožavati i dijeliti bez iznimke, koliko god se stvarnost prenemagala da ga prihvati. Prenemagala se i Laura, ali Pavel je znao zaskočiti njezinu apatiju i pokrenuti dijalog u kojem joj riječi nisu zvučale potrošeno, kao s drugima.

- Sad sam neko vrijeme samo stajao pred vašim vratima.

- S nekim posebnim razlogom?

- Obuzeo me osjećaj u kojem sam htio malo zastati. Dotad nepoznat osjećaj. Stojim pred tuđim vratima i osjećam se kao da imam ključ od tih vrata. Kao da samo trebam posegnuti rukom u džep, jer ključ je sigurno tamo. Naravno, nisam posegnuo u džep jer znam da ključa nema, ali ja se svejedno osjećam kao da ga imam. Je li se to vama ikad dogodilo?

- Nikad.

Nije mu htjela reći da se ona tako ne osjeća čak ni pred vratima koja jesu njezina. Vratima za koja ima ključ. Ali, on bi nekako uvijek znao da mu ona prešućuje važne stvari. Osjećala se kao da su zamijenili uloge, kao da je on psihijatar koji detektira razloge za njezino opiranje životu, a ona šutljiva pacijentica iz koje riječi treba čupati kliještima.

- Mogao bih nagađati o tome kako se vi osjećate pred tuđim vratima.

To je rekao i, naravno, popratio to pronicljivim pogledom u kojemu se zrcalio ton razumijevanja - onako kako može samo čovjek koji je sam sa sobom u toliko dobrim odnosima da svisoka može tolerirati i zanemariti tuđe promašaje. Ne mogu njemu tuđi promašaji ništa, jer koliko god ih ima i kakvi god bili, on ostaje u suglasju sa svijetom i životom, iz kojeg s distance može posramiti koga god se dohvati.

Mislila je o tome kako bi mu trebala reći da nije došao k njoj da bi nagađao o njezinom životu i da bi se njime uopće bavio. Da je *njegov* život tema. Da prestane izigravati sveznajućeg pripovjedača koji kreira njezin psihološki profil kao da je boravio u njezinom tijelu i glavi. Zna ona dobro što mu je trebala reći, i tada i na svim onim drugim seansama koje je suvereno vodio umjesto nje - ali nije se mogla oduprijeti ni znatiželji ni opasnosti koja

je vrebala iz tog mladića. Osjećala se kao da ju je napokon sustiglo sve ono što bez odgađanja mora saznati o sebi, i kao da joj je netko poslao osobu koja to može riješiti umjesto nje. Zato je puštala da on vodi, da čini s njom sve što on misli da treba i što nije mislila da bi ikad ikome dopustila – a najmanje nekome tko sjedi na njezinom kauču.

- Nagađajte – rekla mu je, jer je jedva čekala da čuje što će o njezinim vratima i ključevima zaključiti.

- Vi se i sami osjećate zaključano. Toliko zaključano da mi se čini da ste prestali vjerovati da uopće postoji ključ za bilo koja vrata.

- To je istina – složila se bez trunke protivljenja.

- Naravno, to je vaše pravo. Isto kao što je moje pravo osjećati da mi se sve samo otvara, da je preda mnom sve samo neprekinuti niz otvorenih vrata pred kojima čak ne moram ni zastajati.

- I ta otvorenost može biti zastrašujuća.

- Evo, to su te razlike koje me zanimaju. To je ono što pokušavam razumjeti. Jer vrata su ista. Zašto pred istim vratima neki ljudi oklijevaju a drugi ulaze kao da vrata i nema? Zašto je jednima sve zaključano a drugima širom otvoreno?

- Nisu to ista vrata – usprotivila se.

- Ista su. Evo, zamislite, na primjer, da stojite pred ulazom u neku sobu u kojoj vas čeka nešto što dosad niste iskusili. Nešto uzbudljivo, zanimljivo, drukčije, nešto čega ćete se poslije dugo sjećati. Možda je malo i zastrašujuće, možda i potencijalno opasno, ali znate da bi vam to iskustvo dramatično uljepšalo dan, a možda i život. Znae da je to možda jedina prilika da osjetite nešto što ste priželjkivali jednako toliko koliko ste se toga pribojavali. Vi nećete ući. Ja hoću.

Mogla je samo u sebi zbrajati sva svoja odustajanja. Nije da ih nije bilo. Milijun puta se nije usudila, a sad jedan mladić, mlađi od nje dvanaest godina, dijagnosticira njezin zazor od života kao da nije skriven, kao da nije uložila godine napora u prikrivanje svega što se nije odvažila proživjeti.

- Teško mi je i zamisliti što bi se tamo, iza tih vrata, nalazilo – rekla je, iako je znala da će nakon toga uslijediti nova nelagoda, budući da će on bez ustručavanja početi zamišljati od

čega je sve odustajala.

- Ne vjerujem da vam nedostaje mašte. Samo se treba poslužiti njome.
- Kako biste se vi to, na mome mjestu, poslužili maštom?
- Ugađao bih sebi. Rekao bih obitelji, na primjer, da trebam nekoliko dana za sebe, sjeo u auto i odvezo se na more. Ustvari, pustio bih da me netko odveze. Netko s kim želim provesti nekoliko dana bez obzira na to što je to naizgled nerazumno. Prepustio bih se situaciji, radio sve što se radi s nekim tko mi se sviđa, bez trunke brige o tome što je navodno ispravno. Eto, tako bih se, na primjer, poslužio maštom.

Dok je govorio, mogla ih je vidjeti. Njih dvoje, njega i sebe, kako se voze prema moru. Gledala je sebe nasmijanu, opuštenu, laganu onoliko koliko se može biti samo kad odbaciš sve terete. Ne sjeća se sebe takve, uopće, ali u toj slici nije bilo težine koja bi to onemogućila. I uopće nije zvučalo kao nagovor, to što joj je govorio. Zvučalo je kao sasvim jednostavna mogućnost koju samo treba poželjeti da bi se dogodila.

- Ali to sam ja - zaključio je. - Vi ne možete na isti način izmaštati trenutak.
- Prebrzo zaključujete o meni - pobunila se.

Nenadano se pojavila neka hrabrost zbog koje je pomislila da to što je umjesto nje izmaštao nije ni najmanji problem ostvariti. Život ti nešto pruža, ti to uzmeš - i to je to. Jednostavnije ne može biti. Možda samo treba ponekad, umjesto Xanaxa, uzeti neki drugi nadomjestak kojim se sanira besmisao. Pilulu tajnog života, pilulu avanture, pilulu preljubničke želje. Za tolike stvari koje mogu popraviti život, pa makar bile nedopuštene, nije potreban liječnički recept nego samo malo hrabrosti i ludosti.

- Volio bih da sam zaključio krivo - dodao je, i pogledao je tako prodorno da joj se činilo da su joj njegove oči opekle utrobu, da su je secirale do zadnjeg mišića. Na trenutak joj se učinilo da živa leži na obdukcijском stolu na koji su je plegli ne zato da otkriju razlog smrti, nego sve skrivene razloge izostanka pravog života. Nakon te obdukcije više neće smjeti posezati za svojim izgovorima jer će povijest njezinog polaganog umiranja postati transparentna, sa svim precizno evidentiranim dokazima u prozirnim vrećicama, pomno proučenima pod jakim svjetlom obdukcijских lampi kojima ni najmanji ožiljak ne može promaknuti.

Pod tim Pavelovim pogledom osjećala se kao da je godine provela u zamračenoj sobi, a sad

je on nenajavljeno razmaknuo teške, neprozirne zavjese i u njezin mrak pustio jarko danje svjetlo koje će je u svakom smislu razotkriti.

KOLIKO GOD VELIK BIO

Puno sam vremena provodila i iza zavjesa. U tijesnim uličicama prozori iza kojih susjedi žive dovoljno su blizu da možeš katkad baciti pogled, načuliti uši, i naslućivati što se događa u njihovim životima. Tijesne ulice s približenim prozorima idealno su okruženje za nekoga tko se hrani tuđim svjetovima tražeći ih gdje god stigne.

U to vrijeme često sam mozgala o tome kako je svijet jedan i veliki, ali krcat našim malim svjetovima koji u njemu pronalaze svoj dom. U rječniku je pisalo da je svijet *Zemlja sa svim svojim životom*. Da sam ikako mogla, ja bih na tu definiciju stavila prigovor, jer ipak su tu u pitanju bili *naši* životi, a ne Zemljin. Tako sam ja vidjela svijet. Naši se životi zbrajaju, jedan po jedan, križaju se i kombiniraju, i ni jedan od njih u zbirci svijeta nije nevažan jer bi bez njega baš taj i takav svijet bio okrnjen i nepotpun.

Zato sam ja iza zavjesa virila i osluškivala. Možda mi se činilo da ću s više malih svjetova koje otkrijem bolje razumjeti onaj veliki, a možda sam samo skupljala materijal za buduće rečenice koje ću napisati desetljećima kasnije. Recimo sada.

Nije se iza tuđih prozora događalo ništa dramatično, ali meni je bilo dovoljno – jer mi samo jedan, moj svijet, nije bio dovoljan, koliko god velik bio. Moj mi je bio blizak i poznat, a u tuđima je nepoznato čekalo da ga otkrijem. Sedmo čulo hvatalo je svojim osjetljivim antenama djeliće tuđih tajni i oblikovalo ih u priče koje sam u brodskom dnevniku evidentirala samo meni razumljivim jezikom, u šiframa koje ne bih priznala ni na najgorim mukama.

Posebno su bile zanimljive svađe. U vlastitom domu ih nisam čula pa sam iza zavjesa svladavala prve lekcije o nesporazumima među ljudima. Nesporazumi, i ono što se zbog njih izgovara, otkrili su mi neke sasvim nove riječi, kojih ni u rječniku nije bilo. Bile su ružne do te mjere da sam ih nastojala što prije zaboraviti.

U rječniku je pisalo da je nesporazum *zabuna u razmjeni misli, pogrešno shvaćanje*, pa mi nije bilo jasno kako se zbog nečega što zvuči tako nedužno, tako popravljivo, mogu izgovarati riječi toliko grozne da ni u rječnik nisu mogle biti uvrštene. S druge strane, zbunjivalo me zašto ljudi tako olako koriste riječi kojih u rječniku nema, a neke druge, kojih je rječnik pun, izbjegavaju.

Stalno mi se činilo da moram izoštriti svoj pogled na svijet. Ljutio me nerazmjer između izgovorenih riječi i života koji se oko njih i s njima događao. Činilo se da ljudi imaju običaj govoriti jedno a činiti drugo, ili, još nelogičnije, prešutjeti ono što je doista važno.

U sebi sam stalno inzistirala na tome da bi se sve trebalo potvrditi i riječima. Na primjer, ljubav. Trebalo je povjerovati u to da, recimo, roditelji vole svoju djecu unatoč tome što im to nikad ne govore. Primijetila sam da se neke riječi neprestano izbjegavaju, kao da ih se ljudi stide, pa sam pokušavala shvatiti zašto. Zapisivala sam pridjeve koje sam otkrila tek listajući rječnik, ili u knjigama i čitankama, vrebajući ih u stvarnome životu u kojem ih nikad nisam susretala: *zanosan, apatičan, veličanstven, astralan, magličast, nestvaran, pamučast...*

Eksperimentirala sam s tim riječima izgovarajući ih neočekivano pred drugima, i vrlo brzo naučila da ih je pametnije prešutjeti. Kad sam učiteljici rekla da mislim da je veličanstvena, u prvi mah se nasmijala, ali onda me je odmah počela ispitivati odakle mi to i opomenula me kako nije dobro pretjerivati u bilo čemu, pa tako ni s riječima. Kad sam prijateljici rekla da mi djeluje pomalo astralno, morala sam joj izvatkom iz rječnika dokazati da nisam mislila ništa loše. Nakon što sam je uvjerila u značenje tog pridjeva, i ona me optužila za pretjerivanje.

Tako sam svladala prve lekcije o prešućivanju. Gradila sam filtere za propuštanje riječi koje nikoga ne uznemiruju i pravila se da ne znam za one druge, kojima sam se jedino i hranila. Brodski dnevnik polako se popunjavao, a meni je bilo sve jasnije da će to biti tek prva bilježnica u nizu onih koje će postati dom svemu što ću prešutjeti.

SVE DOK JE TAKO

Od svega je najbolje uvježbala prešućivanje. To joj je posebno dobro išlo u vlastitom domu. Na putu do kuće uvijek bi svoje prave misli zatvarala u kavez, a sad ima još više razloga da ih zatoči.

Emil se danas ponudio doći po nju, ali rekla je da ne treba. Zapravo je izmislila još jednu seansu kako bi odgodila povratak kući sve do kasnog popodneva. Možda se na putu do kuće, koji je odlučila prevaliti pješice, dogodi neko čudo. Možda se sve iznenada pojednostavni na način na koji nikad ne bi očekivala. Možda je na pješačkom prijelazu pokupi auto pa će sljedećih mjesec ili dva provesti u bolnici oporavljajući se od nesreće, s neoborivom ispričnicom za nesudjelovanje.

Mozak joj često proizvede takve primisli. Uхвати se za ideju koju zdrav razum nikad ne bi podržao. Evo, sad joj se slučajna nesreća na pješačkom prijelazu učinila savršenim rješenjem. Vidjela je sebe kako leži na cesti, nekoliko metara dalje od zebre, gdje ju je auto nakon udara odbacio. Vidjela je ljude koji se u krugu okupljaju oko nje i provjeravaju diše li. Vidjela je i vozača koji se hvata za glavu i proklinje svoju zlu sreću i nepažnju. Čula je kako netko poziva hitnu pomoć, a ubrzo zatim začula se i sirena ambulantnih kola. Nije više mogla zaustaviti taj suludi scenarij u svojoj glavi. Čula je kako je netko u kolima hitne pomoći pita koga treba obavijestiti o nesreći, a onda je vidjela Emila i Gabrijela pored svog bolničkog kreveta i osjetila golemo olakšanje zbog toga što ne mora govoriti, što ne mora ništa osim nepomično ležati dok se svi oko nje, umjesto nje, brinu za njezin život. Tu nepomičnost nitko joj ne bi mogao zamjeriti, a mogla bi potrajati dovoljno dugo da se odmori – i od sebe i od svih napora koje od nje iziskuje najobičnija svakodnevnica. Najobičniji život koji je njoj pretežak zadatak.

Hodala je polako, kao da sudbini daje priliku da je zaskoči neočekivanim obratom. Iz Tesline je skrenula prema Cvjetnom pa preko Gundulićeve na Ilicu. Ulice su bile pune ljudi i pune života, a njoj se činilo da se život odvija negdje drugdje, mimo nje. Kao da je davno promašila pravo skretanje.

Neka djevojka zastala je pred Zarinim izlogom. Vjerojatno će ući, bezbrižno, pregledavati odjeću na štenderima, isprobati nešto što joj se sviđa, kupiti to bez kompliciranja, a poslije će na terasi nekog kafića popiti piće s prijateljicom, pokazati joj komad koji je upravo kupila, s

osmijehom, jer taj joj je komad odjeće uljepšao dan – a da nije, uljepšalo bi joj ga nešto drugo jer uljepšati svoj dan nije ni najmanji problem, uvijek se može naći nešto jednostavno, dostupno, naizgled nevažno, nešto što može izmamiti radost, što će te podsjetiti da živiš i da, sve dok je tako, imaš izbora sa životom raspolagati na način koji te veseli. Teorija je tako jednostavna, tako neoboriva da je Lauri gotovo pozlilo od pomisli na sreću koja joj je zapravo stalno pred nosom i za kojom samo treba posegnuti i zgrabiti je. Čak su i neki njezini pacijenti uspjeli usavršiti tu kretnju za koju je ona trajno onesposobljena jer uvijek nekako uspijeva raditi protiv nje, protiv sebe, protiv svega što može pobijediti besmisao.

Na Britancu je bila uobičajena gužva. Toliko nagužvanih sudbina na jednom mjestu – sudbina u kojima je slutila lakoću – ju je uznemiravalo. Osjećala se kao da je nezasluženo živa, ili barem kao da je stigla na ovaj svijet kao primjerak ljudske vrste koji ima misiju dokazati da se sve može upropastiti. Za koji trenutak, kad se krene uspinjati prema Pantovčaku, ljudi će se prorijediti a njezin jad zgusnuti. Tako je uvijek kad se približava adresi koja joj je, barem po dokumentima, dom.

Emil se stvorio u hodniku čim je čuo okretanje ključa u bravi. To joj je posebno smetalo. Nije joj dopuštao ni jedan jedini trenutak prilagodbe na zajedništvo koje će uslijediti kad zatvori ulazna vrata. Jer ih je on zatvarao. Kad bi okrenuo ključ u bravi, poljubio bi je. Pomogao bi joj da skine sako i uzeo bi joj torbu. I papuče bi joj vjerojatno nazuo da mu dopusti.

– Sigurno si gladna – rekao je, s prigušenim veseljem što je to predvidio i pobrinuo se za večeru. – I umorna – dodao je kad nije bilo odgovora.

Uvijek je bilo tako. Pronašao bi opravdanje za svako njezino nezadovoljstvo prije nego bi ga ona uopće uspjela izraziti. Nije još napravila ni tih nekoliko koraka od ulaznih vrata do kuhinje, a već se osjećala krivom i već je poželjela biti drugdje.

– Jesam, gladna sam – htjela mu je reći. – Gladna sam sebe kakva sam trebala postati. Gladna toga što ne znam imenovati. Gladna nereda kojemu bih se mogla bez zadržke prepustiti. Gladna vlastite drukčije biografije. Gladna vremena bez tebe, ručka bez tebe, noćenja bez tebe. Bez ikoga.

Sve te razorne rečenice opet je zadržala za sebe i samo se jedva osmjehnula. Osmijeh je postao najteža zadaća.

Gabrijel je za velikim kuhinjskim stolom pisao lektiru.

- Mama, tata je spremio pureće polpete! – doviknuo joj je radosno i počeo spremati školski pribor kako bi stol oslobodio za večeru.

Još donedavno potrčao bi joj u zagrljaj kad je dolazila kući. Sad je već veliki.

Desetogodišnjaci se više ne bacaju mami u zagrljaj, koliko god one to željele. Nedostajao joj je onaj trenutak fizičke bliskosti, onaj mali čvrsti dokaz da barem netko na svijetu ovisi o njezinoj ljubavi i blizini. U zadnje vrijeme dopuštao joj je tek poljubac prije spavanja, a i to samo zato što nije bilo svjedoka.

Uzela si je za pravo iznenaditi ga poljupcem u obraz. Malo je, reda radi, negodovao.

Emil je stavio pred nju tanjur s polpetama i salatom. Natočio joj je i čašu bijelog vina. Gabrijel je bio razdragan jer su svi na okupu i jer je za večeru njegovo omiljeno jelo. Emil je bio razdragan jer je pred sobom imao prizor svoje željene idile. Laura je bila na rubu mučnine.

Sve teže je to prikrivala. Pokušavala je već svašta. Usredotočila bi se na sve Emilove vrline. Dozivala bi u sjećanje sve dobro što je učinio za nju tijekom zajedničkih godina. Pokušavala je oživjeti zahvalnost koju je godinama prema njemu osjećala. Sad joj se čini da je ta zahvalnost otišla u zastaru jer je sve što je za nju činio samo omogućilo ovo zatočeništvo.

Zna ona da je iz perspektive bilo kojeg promatrača nepravedna prema njemu. Ne samo da ju je izvukao s dna kad je mislila da nema budućnosti, ne samo da se pobrinuo da stekne obitelj kad je mislila da nikad neće imati nikoga svog, nego joj je omogućio i da otvori privatnu ordinaciju kad se užasavala psihijatrijske prakse u nekoj bolnici u kojoj bi trebala raditi s pacijentima s pravim, neizlječivim poremećajima koji se mogu samo lijekovima donekle držati pod kontrolom. Zahvaljujući Emilu i njegovom novcu ona je mogla birati pacijente. Mogla je raditi s ljudima koji se samo trebaju nekome dobro izjadati, koji samo trebaju razgovor. Nije se morala nositi s uzaludnošću svoje profesije niti s porazima koje bi svakodnevno proživljavala s tuđim psihozama, paranojama i shizofrenijom. I to je bila neoboriva činjenica – ali ona više nije znala s činjenicama. Sve što si je mogla racionalno objasniti, činilo ju je nesretnom. Zato je znala da nije problem u Emilu, u Gabrijelu, u okolnostima. Bilo je to nešto samo njezino, zloćudno i neumoljivo, što se hrani mimo njezine kontrole, mimo bilo čije dobrote i požrtvornosti. Bila je to dijagnoza.

Jela je samo zato što joj je to davalo pravo da pogled zadržava na tanjuru. Kad ga je podizala, bilo je to da se obrati Gabrijelu ili odgovori na neko njegovo pitanje. Kad ju je Emil

pitao odgovara li joj jelo, čak mu se uspjela i nasmiješiti govoreći da su polpete izvrsne. Mrzila je sebe zbog toga. Gadila joj se vlastita gluma i nesposobnost da si priušti olakšanje koje bi nastupilo nakon nekoliko rečenica koje je već milijun puta u sebi pripremala a nikad ih nije uspjela izgovoriti. *Ne mogu više, Emil. Nisam dobro. Jedini osjećaj koji imam je osjećaj katastrofe. Naporan mi je svaki zajednički trenutak. Naporan mi je svaki trenutak u kojem moram nešto uzvratiti.*

Eto, to je trebala reći, a ne da su polpete izvrsne. Ako ne sada, mogla bi to reći kasnije, kad Gabrijel ode na spavanje a njih dvoje u spavaću sobu u kojoj će Emil opet imati razumijevanja za njezin umor, glavobolju, pospanost, menstruaciju ili bilo koji drugi izgovor, makar ga je već nebrojeno puta iskoristila kad nije mogla zamisliti da je dotakne.

Poslije večere Gabrijel će otići u svoju sobu spremi se za spavanje, a ona će s Emilom ostati sama u kuhinji. Čeznula je za vremenom kad je Gabrijela uspavljivala čitajući mu priče. Svaku večer iznova tražio je da mu čita onu o Pali koji je ostao sam na svijetu pa je mogao raditi što je htio. Njegovo malo tijelo privijalo se uz njezino i mogla je osjetiti njegov strah od pomisli da jedan dječak može ostati sam na svijetu, bez obzira na sve te igračke koje je mogao uzeti iz trgovina u kojima nije bilo nikoga. Bojao se svaki put iznova, iako je znao da se Pale na kraju priče probudi i shvati da je sve samo sanjao. Bojao se, a nije ni znao da je jednom doista bio sam na svijetu i da su ga njegovi biološki roditelji prepustili nemilosti svijeta koja se prometnula u milost kad su ga Laura i Emil usvojili, prije nego je dospio shvatiti da je ostavljen. Bio joj je dirljiv taj njegov intuitivni strah za koji nije mogao ni slutiti koliko je bio utemeljen. Sad se pravi da se više ničega ne boji i smatra da je dovoljno velik da se sam spremi za spavanje. Dolazi u obzir samo da ga mama dođe pozdraviti i ugasiti svjetlo, a to je tako malo. Njegov zagrljaj možda bi je spasio od osjećaja da je ona sama na cijelom svijetu, samo što se na kraju te ružne priče ona neće probuditi i shvatiti da je sve bio samo san, nego da je zauvijek zaglavila u noćnoj mori u kojoj nema nikoga da je probudi i zagri.

U njezinoj noćnoj mori zagrlit će je Emil, a to je zagrljaj od kojeg pomisliš da biti posve sam na svijetu nije nikakvo zlo. Evo, sad, dok posprema posuđe od večere sa stola, cijelo vrijeme strepi od tog zagrljaja jer zna da će se prije ili kasnije dogoditi. Emil je takav, on joj se u svakoj prilici trudi pokazati da nije sama, da može računati na njega, da će on riješiti svaki problem koji im se nađe na putu.

Počelo je još tada kad je završila na hitnoj zbog komplikacija uslijed nestručno obavljenog pobačaja. To što nije željela da zahvat ostane zabilježen u njezinoj medicinskoj anamnezi gotovo ju je stajalo života. Emil je tada stažirao u Vinogradskoj bolnici, gdje su je hitno

dovezli zbog obilnog krvarenja nakon što ju je Olja zatekla u gotovo besvjesnom stanju. Dok se nakon kiretaže oporavljala na ginekološkom odjelu, Emil je svaki dan pronalazio razloge da je posjeti. To joj je rekao tek kasnije. Vrlo je uvjerljivo igrao ulogu stažista zaduženog za nju, ozbiljnog lica zapisujući u njezin karton podatke o promjenama stanja. Zbog brizi koju je pritom pokazivao njezine su je bolničke cimerice ubrzo počele zadirkivati, inače sama ništa ne bi shvatila. Bila je dovoljno očajna da ne primijeti ni da je svanuo novi dan, a kamoli da se neki muškarac zainteresirao za nju.

Otac ju je posjetio svega jednom, a i to se činilo kao da je samo želio obaviti ono što se od njega očekuje. Razlog zbog kojega je završila u bolnici kao da mu je još više davao za pravo da izostaje. Labave spone koje su ih povezivale tad su definitivno popucale, i od svih verzija osjećaja napuštenosti i samoće koji je od majčine smrti nisu napuštali, ti koje je proživljavala u bolnici bili su najgori. Dok Emil njezino spašavanje nije shvatio kao svoju misiju.

I evo ga sada, tog istog čovjeka, koji nikad nije odustao od namjere da je spasi, kako i dalje strpljivo čeka da ona povjeruje da je s pravom osobom i na pravom mjestu.

Ali nije uspjela u tome. Uspjela je jedino sve njegove vrline pretvoriti u mane.

Gabrijel je dopustio da ga poljubi u čelo prije spavanja.

Emil je dopustio da mu njezin umor poremeti planove koje je s njom imao za tu večer.

Ona je dopustila da sve bude kao i toliko puta ranije.

Pravila se da spava dok nije zaspala. Emil je pored nje čitao knjigu o jedrenju i smišljao čime bi sutra mogao oraspoločiti svoju ženu.

MALEN BAŠ ONOLIKO KOLIKO TREBA BITI

Kad sam htjela oraspoložiti tatu, izvlačila bih s police jedan od tomova Medicinske enciklopedije. Da, imali smo je. Svih sedam tomova. Tata se pobrinuo da se ukoričena najava moje budućnosti nađe na našim policama.

Listala bih enciklopediju i s ozbiljnim izrazom lica proučavala užasne fotografije kožnih oboljenja, izraslina, tumora, ožiljaka na mjestu odrezanih dojki, batrljaka preostalih od šaka ili stopala, svih onih prizora koji bi mogli biti inventar moje budućnosti. Nisam se bojala. Vježbala sam hrabrost zamišljajući se kako izlazim na kraj sa svim tuđim tjelesnim nevoljama koje će me dočekati. Smiješila sam se unesrećenim ljudima s fotografija nastojeći ih tim osmijehom nagovoriti na povjerenje da im mogu pomoći. Doduše, ne odmah, i ne baš njima, ali kad za to dođe vrijeme neki će novi bolesnici doći u moje ruke, a ja ću do tada već toliko toga znati da će takve fotografije postati samo muzejski primjerci prisjećanja na davnu medicinsku prošlost koja se ni njih ni mene više neće ticati. Bila ih je puna moja imaginarna čekaonica, tih ljudi za koje ću se uspješno pobrinuti.

Tata bi se nagnuo nad otvorenu stranicu, zabrinut zbog zastrašujućih prizora koje sam stoički proučavala. Začas bih ga uvjerila da se nimalo ne bojim i da u promatranju tih fotografija za mene nema nikakva zla. Ponekad bismo zajedno potražili neku dijagnozu iz povijesti obiteljskih bolesti i pametovali oko terapije i pristupa liječenju. Jer tata je, zapravo, želio biti doktor – ali u poslijeratnom siromaštvu, sa samohranom majkom koja je troje djece morala sama othraniti, nije bilo ni vremena ni novca za neke velike škole nego je trebalo što prije izučiti zanat i zaposliti se. Ali sve je to bila prošlost koja se lako zaboravlja kad imaš kćer koja predano slovka latinske nazive i uz čije će ime jednoga dana gordo stajati ono sanjano „dr.“ koje njemu sudbina nije omogućila.

Osim medicinske enciklopedije, voljela sam i puno drugih stvari koje su nenadano izranjale iz života. Kad se sada svega prisjetim, bila sam vrlo neodlučna oko toga što bih mogla voljeti više. Recimo, obožavala sam noćni ribolov. U noćne pohode na ribu ponekad bi nas vodio bakin brat, čovjek tužnog imena koje mu je savršeno pristajalo. Isplovili bismo oko deset navečer, on, tata i ja, režući pramcem bonacu u kojoj se ogledavao mjesec. U početku bi se čulo samo brujanje brodskog motora i zvuk nakratko uznemirene površine mora, a kasnije, kad bismo se na pučini usidrili, više ni to. Ta tišina me oduševljavala.

Najčešće smo bacali parangale i lovili *pod svićom*, a moćno svjetlo ribarske svjetiljke osvijetlilo bi dubinu u kojoj su se ljeskale naivne ribe koje su, privučene svjetlom, završavale na našim udicama i u vršama. Uglavnom smo šutjeli jer je u gluhoj tišini, u kojoj svaki suvišan zvuk dobiva na težini, bilo gotovo nepristojno govoriti bez pravog razloga. Tu se moglo u miru razmišljati, a bilo je posebno uzbudljivo zadubiti se u misli u prisutnosti drugih, koji nemaju pojma što ti se sve mota po glavi. Meni se po glavi motalo svašta – od ribljih sudbina do priča koje su izrastale iz gotovo svega što bi pohvatali moji osjetljivi senzori za naizgled nevažne stvari. Imala sam tada već trinaest ili četrnaest godina i misli su mi naočigled postajale oblikovanije. Svakog bih jutra bila iznova uzbuđena zbog svega što će mi se toga dana u glavi događati.

Za ribe koje su završavale na udicama nisam se osjećala odgovornom. One su same izabrale sudbinu, a tko sam ja da ih sprječavam da se zakače i skončaju u našim kantama i kasnije u našim brudetima. Uostalom, ja nisam bacala parangale. To je bio muški posao. Ja sam samo kasnije, pri povratku, uredno redala parangalske udice na letvicu kako se ne bi zapetljale. Nisu ribe ni bile ono zbog čega sam neumjereno voljela noćni ribolov – nego nepomućena tišina, zatamnjena površina mora u kojoj se ogleda svjetlucanje neba, i onaj osjećaj da je čovjek, udaljen od kopna i ostavljen na brisanom prostoru svijeta, malen baš onoliko koliko treba biti prije nego se usudi razmišljati o velikim stvarima.

Vraćali bismo se u svitanje. Nebo je potihlo postajalo svjetlije, a svijet se budio onako kako se može buditi samo nešto golemo i nepregledno – kao da će mu trebati milijun godina da ponovno zaspi i odmori se od svih događaja u kojima treba sudjelovati. Tako sam se i ja znala osjećati ujutro, iako me je i samoj sebi bilo sram priznati tako ambicioznu paralelu. No ipak jesam. Zapisala sam je u dnevnik, koji sam tada počela još pažljivije skrivati od tuđih očiju.

Moj svijet, moj svijet, moj preveliki svijet.

Bilo mi je neugodno i zbog toga što sam prepravila rečenicu koju sam otuđila jednoj sugrađanki na izlazu iz crkve. Čula sam je jer sam bila skrivena iza stupa portala samo zato što sam, jednako posvećeno kao noćni ribolov, voljela i crkvena zvona. Bila je prava blagodat živjeti na otočiću sa sedam zvonika.

Voljela sam i petrolejske svjetiljke. I rukopise. I starinske kovčege s lokotima. I vatru na kaminu. Voljela sam puno stvari na koje drugi uopće nisu obraćali pozornost, a neke koje su mnogi voljeli mene bi ostavljale ravnodušnom, katkad čak i izazivale jezu. Recimo, užasavalo

me cvijeće u vazi. Mrtvo cvijeće koje naočigled vene, dok se netko divi tom prizoru na koji se smrt sporo potpisuje.

E TAD POČINJE PAKAO

Dan nakon seanse na kojoj je Pavel govorio o tome kako je lako ugađati sebi, netko je pozvonio na vrata ordinacije usred Klaudijinog termina. Kad je otvorila, suočila se s dostavljačem cvijeća i golemim buketom od frezija i ruža koji je dostavljaču zaklanjao glavu.

Uz buket je bila priložena kartica na kojoj je pisalo „Treba se samo usuditi.“ Frezije su bile bijele, a ruže crvene. Naizgled nelogična kombinacija cvijeća izgledala je nestvarno, i odmah se u njezinim mislima povezala s rečenicom iz Pavelove poruke. Taj mladić očito je, osim sa životom, znao i sa ženama.

Vratila se Klaudiji i odložila cvijeće na komodu. Nije ga stavila u vodu. I zvono na vratima usred seanse bilo je dovoljno neugodno pa nije htjela dodatno oduzimati Klaudijino vrijeme zbrinjavajući buket. Vratila se na svoje mjesto, i tek tada shvatila da će cijelo vrijeme imati izravan pogled na cvijeće koje je i bez gledanja uznemiruje.

Klaudija je plakala i, kao i obično, ispričavala se što plače. Još uvijek ne može o Viktoru govoriti bez suza, objašnjavala je, a o bilo čemu ili bilo kome drugome besmisleno joj je govoriti. Sigurna je da nema ni jedne jedine sekunde u danu kad ne misli na njega. Ne uspijeva svoj mozak natjerati na drugo. Evo, jučer je, recimo, uzela knjigu i na dvadesetoj stranici shvatila da se ne sjeća ničega što su oči navodno pročitale. Ni jedna jedina rečenica nije joj doprla do svijesti.

- Najviše me brine što su mi počeli ići na živce svi koji mi ponavljaju fraze da život ide dalje, da vrijeme liječi rane, da sam još mlada i da ću opet jednom nekoga zavoljeti. Ljuti me to. Ljuti me kad mi netko planira budućnost u kojoj bih trebala sudjelovati kao da ništa prije nije bilo, jer ja to zbilja ne mogu zamisliti.

- Vi znate da vam to govore ljudi koji vam žele dobro - rekla je, a cvijeće s komode kao da joj se podrugivalo.

- Znam, ali trenutno želim da me oni koji mi žele dobro ostave na miru. Oni me ne razumiju. Ne mogu ni naslutiti kako mi je, a ponašaju se kao da im je sve jasno.

Lauri se činilo da to cvijeće uporno komunicira s njom. Da je izaziva. Crvena, bijela i zelena udruživale su se u prigovoru da joj je život dosadan. Da je, jednostavno, previše lijena da bi za životom posegnula. Buket ju je, bez imalo milosti, podsjećao na deficit sreće s kojim se

svakoga dana nosi sve teže, sa sve više nervoze i nestrpljenja. Evo, i ta djevojka koja pred njom plače – i ona se savršeno uklapa u prizor te opomene koju buket zlokobno odašilja. Ona je podsjeća koliko je život krhka i nezajamčena pojava, koliko je privremen. Već danas joj se može nešto dogoditi. Smrt je može sustići iza svakog ugla, kao što je sustigla Viktora, kao što je sustigla mamu, a ona nije učinila ništa za sadržaj vlastite odjavne špice. Cijeli je život samo odustajala. Jedino za što se istinski borila bila je diploma koju nikad nije ni željela.

- Svaki dan iznova premotam neke naše najbolje trenutke. Kad smo tek počeli hodati, Viktor je morao na nekoliko dana u Split zbog neke konferencije. Ujutro kad je odlazio jedva smo se rastali, kao da se nećemo vidjeti mjesecima. Već prvu večer sjela sam na noćni vlak za Split i ujutro mu pokucala na vrata hotelske sobe. Zagrlio me onako kako biste zagrlili nekoga koga ste oduvijek čekali i tražili. Nije mogao vjerovati da sam toliko luda da cijelu noć putujem vlakom samo da bih ga iznenadila. A bila sam. Nisam mogla zamisliti dan bez njega. Ne mogu ni sad.

Onda je opet briznula u plač. Plač na kojem joj je Laura zavidjela jer je pouzdano osjećala da je bolje doživjeti nešto tako veliko pa to izgubiti nego nikada to ne imati. Ona nije nikad upoznala nekoga za koga bi učinila nešto tako lijepo, neku ludost koju bi kasnije mogla ispričati kao dokaz da je istinski živjela. I buket koji joj se rugao s komode podsjećao ju je na tu prazninu. Dobila je ona od Emila puno cvijeća, ali ni jedan od tih urednih, očekivanih buketa nije u njoj probudio ništa osim nelagode. Ovaj buket je druga priča. Možda joj on otvara vrata u taj drugi, nedosegnuti svijet, u kojem si dovoljno luda da se ukrcaš na vlak i cijelu noć putuješ nekome bez koga ti je dan nezamisliv.

- Oprostite – šmrkala je Klaudija.

- U redu je. Morate se dobro isplakati.

- Najgore je ujutro. Ujutro se, svaki dan iznova, moram suočiti s činjenicom da ga više nema. Kad se navečer uspavljujem, gotovo počnem vjerovati da je on na nekom putu s kojeg će se vratiti dok spavam. U snu se valjda u to još dublje uvjerim. A kad se probudim ujutro... kad odem u kupaonicu i vidim onaj tranzistor... kad osvijestim da trebam samo jednu šalicu, iako sam već, po navici, skuhalo dovoljno kave za dvije... e tad počinje pakao.

Buket je stršao u prostoriji punoj suza. Klaudijine su se vidjele, njezine nisu. Tu asimetriju stalno je proživljavala. Ni jedne jedine suze nije mogla iscijediti iz sebe, iako je sa sigurnošću znala da su joj spremnici tuge prekrčani. I eto sad tog buketa, tog putokaza koji

je usmjerava u neki novi, drukčiji svijet, u kojem bi i suze možda bile moguće. Bolje su i suze od praznine, u to je sad već sasvim sigurna.

Klaudijin termin je istekao, pa je ostala sama u prostoriji s Pavelovim cvijećem, uznemirujućim i privlačnim u isti mah. Nije imala vazu pa nije znala što bi s njim. Ne može dopustiti da uvene. Mora mu omogućiti priliku za život – kao i sebi, uostalom. Bilo joj je čudno nositi se odjednom s vezama između ljudi i stvari koje su joj se same od sebe nametale. Nije naviknuta na metafore, a sad kao da se protiv njezine volje same pojavljuju iz svakog ugla, snalazeći se u njezinim mislima kao da su tamo boravile oduvijek.

Imala je cijeli slobodan sat do Hildinog dolaska pa je odlučila izaći i kupiti vazu. Možda će Pavelovo cvijeće biti jedino koje će ikad boraviti u toj vazi, ali ne može ga samo tako ostaviti. Ne može ga ponijeti ni kući, gdje mu nije mjesto.

Žurila je prema trgovini s opremom za dom kao da je to što mora obaviti strahovito važno, kao da će, ne kupi li tu vazu, budućnost odustati od svoje slabašne namjere da je ugodno iznenadi. Nervoza njezinih potpetica odzvanjala je ulicom, a ona je mislila na cvijeće koje, tamo u ordinaciji, zahtijeva život. Život koji ovisi o njoj.

Već je bila krenula prema blagajni s bijelom vazom, a onda se vratila do police i uzela crvenu. Sva ona bjelina u njezinoj ordinaciji ionako je posve neutemeljena.

Mogla bi početi prkositi svom životu u kojem se ništa nije događalo. Prkositi mu crvenom vazom, nepromišljenim postupcima, Pavelom. Mogla bi prestati biti tako pritajena, zgrabiti svoj orijentir potencijalne sreće koji joj se sad nameće toliko jasno da ga čak ni ona, zaronjena u svoje nezadovoljstvo kao u turobnu ali sigurnu zonu bez promjena, ne može ignorirati.

NICALI SU NA SVE STRANE

U sigurnoj zoni djetinjstva bilo je udobno, ali ja sam postajala nestrpljiva oko odrastanja. U to vrijeme često sam sjedila na klupi koja je gledala na drugu stranu kanala, gdje se u obrisima naslućivao veliki grad – a za taj novi svijet i sve njegove mogućnosti trebalo je pričekati da budem starija nego što mi se činilo da jesam.

Bila je to moja klupa za obećanja sebi. Svašta sam ja sebi tamo naobećavala. Snovi su se redali kao šugamani na bakinoj tiramoli, a ja sam ih vješala s pogledom na neki drugi svijet, onaj u koji ću dospjeti kad odrastem onoliko koliko treba da bih sa svojom unutrašnjom prtljagom smjela sama odlaziti kamo poželim. U tu budućnost uračunala sam svašta, ali nešto važno sam ipak posve zaboravila. Zaboravila sam na druge.

A onda su me drugi počeli primjećivati.

I to se, kao i većina stvari, zbilo iznenada. Toliko sam bila zadubljena u dnevnik, u rječnik, u pisma, u krađu rečenica po ulicama, u planove za svoju veliku i sadržajnu budućnost, da nisam ni shvatila da me se to, zapravo, tiče.

Počela sam dobivati ljubavne poruke i pisamca.

Nije da mi je riječ ljubav bila nepoznata, ali nepoznat je bio osjećaj – a kad je meni nešto bilo nepoznato, uzimala bih rječnik da se mogu u to bolje zadubiti.

Snažan osjećaj naklonosti, privlačnost jednog bića prema drugome, strastvena privrženost – sve je to zvučalo zahtjevno i nedokučivo. No prije svega zvučalo je nemoguće. Kako se uopće razvija snažan osjećaj naklonosti prema drugom biću? Činilo se najpametnije s drugima biti na sigurnoj udaljenosti.

Samo, s tom udaljenošću je nezgodno što i drugi u njoj sudjeluju pa ti se približavaju dok se ti udaljavaš. Ili se više potrude oko približavanja nego ti oko udaljavanja, ili te, jednostavno, protumače na svoj način. Poruke u spomenarima bile su uokvirene srcima, a srca su bila napuhnuta od viška ljubavnih riječi koje su me uznemiravale.

Sad mi je i to, ta ljubav, postalo nešto što bi trebalo riješiti da mogu mirno nastaviti dalje, kao ono s biciklom. Trebalo se uklopiti jer je to najbolji način da ostanem neprimjetna pa da me svi ostave na miru.

Vrebala sam naokolo tražeći objekt buduće *strastvene privrženosti*. Grgur se činio kao dobar kandidat. Svirao je gitaru, a to je bilo vrijedno pažnje jer ga je razlikovalo od svih onih koji trče za loptom i ne primjećuju ni jedan jedini stih u moru riječi svuda oko nas.

Da, stih. To je bila prva velika promjena koja mi se dogodila bez mog odobrenja. Proza se pretvarala u poeziju. Stihovi su nicali na sve strane. Najgore je bilo to da sam ih i sama počela pisati.

U brodski dnevnik poput uljeza su se ušuljali stihovi koje sam s mukom cijedila iz sebe, kao da su zadaća koju protiv svoje volje moram napisati. Uvjeravala sam se u njih onako kako sam se uvjeravala u svoju medicinarsku budućnost. Obične rečenice ne nose dovoljno osjećaja, tvrdila sam sebi, i redala patetične kombinacije riječi o ljubavnoj boli, o neželjenoj samoći, o srcu koje traži svoju drugu polovicu, pa čak i o srodnim dušama koje posrću i padaju dok se ne pronađu i napokon bace jedna drugoj u zagrljaj.

TU JE TAJ NOVI RUKAVAC

Kad je Pavel ponovno došao, nekoliko dana nakon onog buketa, gotovo je zakoraknula da mu se baci u zagrljaj. Naravno, nije. Samo je stajala i promatrala ga. Umjesto pozdrava, gledala ga je ravno u oči ne obarajući pogled ni na trenutak. Ne zna ni sama je li mu prkosila ili ga je zavodila, ali ni jedno ni drugo ne bi previše utjecalo na to kako će se stvari dalje razvijati. On je bio redatelj u tom prizoru.

Šutio je i on. Sjeo je i gledao je u oči s jednakom upornošću kojom je ona gledala njega. Bilo bi to svojevrsno natjecanje u izdržljivosti da se ona nije predala već unaprijed, od samog početka poražena njegovom odlučnošću da i druge natjera na taj život koji on konzumira bez suzdržavanja.

On je, jednostavno, bio redatelj kojega fikcija ne zanima. Može li izrežirati stvarnost, bacit će se na to s velikim žarom – i upravo to sada radi s njom. Prodire joj pogledom do unutrašnjih organa, i jedina fabula koja ga zanima jest ona što će se zbog toga dogoditi u stvarnom životu.

Prihvatila je njegov scenarij šutnje. Prošlo je deset, pa još dvadeset minuta, a ni jedno od njih nije progovorilo ni riječi. Ono što je tišina u njoj pokretala bilo je intenzivnije od bilo čega što bi pokrenule riječi, ma kakve bile. Izdržavala je njegov pogled i razmišljala o tome koliko je riječi u životu izgovorila uzalud, koliko se suvišnih rečenica dogodilo između nje i svih onih drugih s kojima se nije razumjela. Zbog ove tišine osjećala se kao da je opet sve moguće, kao da je izvedivo u život prokrijumčariti uzajamno razumijevanje.

Kad bi on bio njezin psihijatar a ona pacijentica – a nije to bilo daleko od istine – odmah bi potpisala pristanak na dugotrajnu terapiju šutnjom. Tako je ljekovito osloboditi se riječi! Bio je u pravu Exupery kad je napisao da su riječi izvor svih nesporazuma. Tek u šutnji moguće je postići pravi sporazum između dvoje ljudi – taj ju je osjećaj olakšanja obuzimao pod Pavelovim pogledom. Čini se da se to na njoj i vidjelo, jer ga je njezin izraz lica poticao da ustraje u onome što je započeo. Možda su oboje otkrili nešto novo na sasvim neočekivan način. Tu je taj novi rukavac života u koji su nenadano skrenuli, i sad treba samo u njemu ustrajati jer bi ga svaka riječ mogla osujetiti.

Prošlo je još dvadeset minuta. Za to vrijeme razmišljala je o svemu što je propustila, i o stvarima koje su propustili drugi. Razmišljala je o studiju arheologije koji su umjesto nje

završili neki drugi ljudi koji su se znali izboriti za ono što žele, o tome kako nikad nije skočila padobranom, pušila travu, poslala nekoga u vražju mater. Mislila je o odjeći kakvu se nikad nije usudila kupiti, o prijateljicama koje se nije usudila imati da ne bi nekome morala govoriti istinu o sebi, o noćima koje je probdjela praveći se da spava. Razmišljala je o svemu što je Hilda u svojim romanima prešutjela i o svemu onome što Klaudija i Viktor nikad neće zajedno proživjeti. Njih dvoje onemogućila je smrt, a ona za svoje neproživljeno nema nikakav izgovor. Razmišljala je i o novoj pacijentici koja od svoga djetinjstva gradi poetičnu priču o privrženosti riječima, pretvarajući naizgled običan život u prozu u kojoj se može osjećati kao glavna junakinja vlastite bajke.

Njezin joj je život zbog misli o drugima djelovao kao skraćena, kao hrpa nedovršenih rečenica na koje stavlja točku prije nego se dobiju priliku zaokružiti, razmnožiti i razviti u odlomak. Kad tako o tome misli, ispada da je njezin jedini talent onaj za sprječavanje života, i čini se da je doista došlo vrijeme da promijeni smjer, da shvati da je to neće ubiti nego baš suprotno – da bi je jedino promjena mogla vratiti među žive. Treba joj reanimacija, jer već dugo ona je samo tijelo koje živi kao priključeno na aparate, u komi u kojoj je na snazi jedan jedini osjećaj – osjećaj praznine – a praznina zapravo i nije osjećaj nego golema crna rupa bez sadržaja.

A sad je pred njom taj mladić koji joj otvara vrata za mnoge stvari koje je propustila. On zna baratati životom do te mjere da čak ništa ne mora ni reći kako bi je iz temelja promijenio.

Pacijentice na koje sada misli dok dopušta Pavelovoj šutnji da je preobrazi imaju barem neko uporište u svom životu. One joj plaćaju da im pomogne, a ona im zavidi. Hilda je većinu života provela iza zidova svoje emotivne izolacije da je još neki muškarac ne bi iznevjerio, ali barem je napisala svoje romane i ostavila trag o svom postojanju. Postala je netko u inat tom muškarcu koji ju je napustio kao da mu nije bila nitko. Klaudija je izgubila čovjeka kojeg je voljela, ali barem je osam godina raspolagala tom ljubavlju koju joj ni jedna smrt ne može poništiti. Ne zna kamo vodi priča nove pacijentice bez imena, ali jasno je da je ona već u djetinjstvu stekla svoju strast, da se ulovila za riječi kao popratni sadržaj koji je svemu davao viši smisao. Za što se ona, Laura, može uhvatiti? Njezina biografija uključuje samo gomilu nedogode stvori, samo zbirku slabijih ideja koje nikad nije provela u djelo. Ne posegne li sad za Pavelom, za svime što joj se s njim odjednom otvara, ostat će u istom ovom položaju, u istom osjećaju da nije ni živjela, do starosti, a bude li tako, onda tu starost ne želi ni dočekati.

Na kraju te šuteće seanse jasno je vidjela sebe u staračkom domu, sa svim nagomilanim

žaljenjima za propuštenim životom. Starice s kojima je provodila večeri prepričavale su svoje ostvarene snove, svoje ljubavne ludosti, prešućene strasti koje su sad napokon mogle ispričati bez bojazni da će ih netko zbog njih osuditi. Izvlačile su iz sjećanja svoje muškarce, svoja zatajena iskustva, svoja prešućena putovanja, očijukanja koja nisu priznale ni ondašnjim bliskim prijateljicama – sve svoje ženske vratolomije koje su im mijenjale život koji je, eto, zahvaljujući svemu tome postao savršen materijal za sjećanje, za pregršt uspomena koje su sebi osigurale za dane u kojima se više ništa ne mora dogoditi. Sve osim nje imale su što ispričati.

A onda je u tom prizoru vidjela sebe kako iznenada progovara. Vidjela je starice oko sebe kako se sudionički smješkaju dok im priča kako je, jednom davno, imala pacijenta, dvanaest godina mlađeg od sebe. Dolazio je k njoj da bi se hvalio svojim životom. Mjesec dana od prvog razgovora poslao joj je cvijeće, a onda je na sljedećoj seansi sat vremena samo šutio i promatrao je. Tada, dok su se u tišini gledali, odlučila je da više ništa neće biti kao prije, jer više nije ni moglo biti. Tada se dosadnjikava životna proza pretvorila u poeziju, poezija u roman od tisuću stranica koji je tek trebalo ispisati – ili, još bolje, u roman koji je trebalo prešutjeti sve do tog staračkog trenutka u kojem napokon treba o svemu progovoriti pa makar njezine tajne skončale zajedno sa svim tim staricama kojima, kao ni njoj, ne preostaje još puno vremena, ali im preostaje osjećaj da su nekoć živjele svoju poeziju, svoje suze koje potvrđuju život, svoje dramatične ljubavi kojih se sada mogu naglas sjećati bez suzdržavanja.

TREBALE SU SE POMICATI PLANINE

Još sam se neko vrijeme trudila oko ljubavi i poezije. Nije da se baš ništa nije dogodilo, ali sva bi ta ljubavna zbivanja mogla stati u nekoliko nespretno sročenih stihova s nategnutom rimom. Zapela sam u međuprostoru između riječi i stvarnosti. Nesrazmjer između onoga što sam u stihovima opjevala i onoga što se u stvarnosti događalo bio je porazan. Nisam više bila sigurna kaskam li za životom ili pretjerujem u stihu. Sve se zakompliciralo.

Jesam, ljubila sam se. Držala sam se za ruke s Grgurom kad bi me dopratio kući. Pa kasnije s Robertom. Bio je i jedan Tonči. Ljubili smo se na klupi u parku ili na plaži kad bi pao mrak. Dopuštala bih i malo milovanja u nadi da će dodir pokrenuti sve to o čemu je moja nedonoščad od stihova govorila. Pokušavala sam opravdati značenje riječi izabranih iz rječnika kao da je život samoposluživanje u kojem s police izabereš ono što želiš proživjeti – a svaki mi je dan završavao reklamacijom. Trebale su se pomicati planine, trebala sam lebdjeti između zemlje i neba, trebala sam proživljavati *strastvenu privrženost* – a ništa od svega toga nije se događalo. Ti mladići nisu nimalo marili za riječi, ili bi se na početku malo pravili da mare da bi me kasnije optužili da *kompliciram*. I ono malo zaljubljenosti u koju bih uvjerala sebe da bih se uopće mogla ljubiti, splasnulo bi kao kolač u koji zaboraviš staviti prašak za pecivo.

Na koncu sam se pobunila protiv te ljubavi koja me zaobilazi. Pobunila sam se protiv svih koji *pjevaju* o njoj, uključujući i sebe. U brodskom dnevniku prekrižila sam gomilu nepotrebnih stihova. Ljutili su me jer sam zbog njih osjećala stid, a stid je bio osjećaj koji nikako nije smio biti povezan s riječima koje bilježim. Osjećala sam se kao da sam ih izdala koristeći ih u pogrešne svrhe. Nije ta ljubav vrijedna ni spomena a kamoli zapisivanja – mislila sam, uvrijeđena zbog neuzvraćenog uvjerenja da bi ljubav trebala biti nešto važno i zbog stida što sam u to bila povjerovala.

Postala sam buntovna. Spremala sam riječi u svoje duboke unutrašnje spremnike, prešućujući ih. Počela sam svirati gitaru da se okružim zvukom koji nikome ne treba objašnjavati, i pjevala antiratne pjesme umjesto ljubavnih.

Čula bih kako tata zastaje pred vratima moje sobe osluškujući što se unutra događa ne bi li barem donekle naslutio što mi se mota po glavi. Šuljao se oko mog svijeta vrebajući priliku da me zaštiti od toga nepoznatog što me muči, a ja sam pojačavala glazbu i durila se kao da

su svi, uključujući i njega, krivi što teorija o životu ne odgovara praksi.

Revolucija.

To sam zapisala u dnevnik, a onda dugo ostala u krevetu zamišljajući što će se sve dogoditi kad riječi, oslobođene sužanjstva u koje su ih ljudi zatvorili s namjerom da ih ubiju prešućivanjem, krenu ulicama, parkovima, gradovima, uzduž svih paralela i meridijana, boreći se za svoje uskraćeno mjesto u našim životima. Hodat ćemo ulicama s transparentima na kojima će biti ispisani svi prešućeni pridjevi, sve imenice za osjećaje, svi prilozi koji otkrivaju *kako* i *koliko* volimo, preziremo, patimo, mislimo i čeznemo. Otključat ćemo sve kaveze u koje smo zaključali neizgovorene rečenice i pustiti ih da se slobodno kreću dočekujući ih kao davno izgubljene rođake koji su nam se nenadano vratili u život da nam ga obogate. Kad ta revolucija promijeni svijet, svi ćemo se bolje razumjeti i svima će nam biti lakše.

No bila je to jedna samotna revolucija. Revolucija ugušena već u začetku jer su se svi potencijalni drugovi razbježali. Svud oko mene, i šire, bili su samo oni koji vole da je sve po starom. Ostala sam u jednini, s riječima koje sam jedino sebi mogla upućivati bez bojazni da ću biti neshvaćena.

NI KAMO JE NA KONCU STIGAO

- Danas mi se čini da sam cijeli život provela u jedini, uključujući i te četiri godine koje sam provela s Vlatkom.

Hilda je pričala već neko vrijeme. Kad je Laura pogledala na sat, shvatila je da je propustila više od pet minuta njezinog monologa. Čula je samo ovu zadnju rečenicu.

- Ponekad mi dođe da spakiram svih sedam svojih romana i pošaljem mu ih tamo, u tu njegovu glupu Ameriku. Zamišljam ga kako ih čita i kako se u njima bezuspješno traži, i uživam u tom osvetničkom prizoru više nego što sam ikad uživala u pisanju.

- Zašto to ne učinite? - upitala ju je, tek toliko da nešto kaže, da se uključi i zataška onih pet minuta nesudjelovanja.

- Imam i ja dostojanstvo - odbrusila joj je. - Ne želim da ima dokaze da sam ikad kasnije uopće pomislila na njega.

Što žena ima od dostojanstva, mislila je Laura. Ona ustrajava na njemu otkad zna za sebe, a sad joj se čini da ju je upravo dostojanstvo najdublje ponižavalo. Dostojanstveno je podnijela majčinu smrt, dostojanstveno se odrekla studija arheologije, dostojanstveno obavila pobačaj kad ju je Danijel ostavio, dostojanstveno se udala za Emila iz osjećaja dužnosti, dostojanstveno pristala na posvajanje dječaka kad je Emil poželio kompletirati svoju ideju o obiteljskoj idili, dostojanstveno bila majka nečijem tuđem djetetu unatoč gorčini što nikad neće moći roditi svoje, dostojanstveno obavljala bračne dužnosti, dostojanstveno podnosila očevo zamjeranje, dostojanstveno se budila i lijegala bez ljubavi - a sve to prisilno dostojanstvo koje je birala samo zato što se tako činilo jednostavnije, a ne iz uvjerenja, donijelo joj je samo još više praznine, svaki put sve dublje i sve razornije. Najradije bi sad Hildi rekla sve to, ili, još bolje, sažela bi cijeli sadržaj svoje ogorčenosti u dvije riječi nakon kojih više ništa ne bi bilo isto, u toj dostojanstveno bijeloj sobi u kojoj je jedino ona bila nevažna: „Jebeš dostojanstvo!“

Skoro je izustila upravo to, a onda je Hilda iznenada, prvi put otkad joj dolazi, počela plakati. S Klaudijinim je suzama, kao i sa suzama drugih svojih pacijentica, lako izlazila na kraj - ali kako se postaviti kad Hilda Zrinski, žena koja se uvijek drži kao da je cijepljena od bilo kakve emocije, odjednom počne ridati?

Dodala joj je kutiju s maramicama i pustila je da se isplače. Kad se plač pretvorio u šmrncanje, izgovorila je ono neuvjerljivo „U redu je“ – vjerojatno najgore što možeš reći nekome tko vjeruje da baš ništa nije u redu, inače takvog plakanja ne bi ni bilo.

- Lagala sam vam – rekla je Hilda tiho.

- Koji dio?

- Nisam srela njegovog prijatelja koji mi je govorio o njemu. Srela sam njega.

- Kad je to bilo?

- Prije godinu dana.

Sad bi je bilo neumjesno podsjećati da je njezina stvaralačka blokada počela u to vrijeme.

- Pričajte mi o tom susretu.

- Srela sam ga ispred kina Europa. Htjela sam popušiti još jednu cigaretu prije projekcije, a on je baš naišao, hodajući Varšavskom prema Cvjetnom. Usporio je kad me vidio, ali ne kao netko tko ne zna kako bi se ponašao prema osobi koju je prije petnaest godina ostavio i više joj se nikad nije javio, nego kao netko tko nije siguran je li ta osoba koja puši ispred kina netko koga se, možda, maglovito sjeća iz daleke prošlosti, ali nije baš siguran u svoje sjećanje.

- Bili ste sami?

- Da, bila sam sama. Uvijek idem sama u kino, zamara me društvo. Ljudi me zamaraju.

I u tom joj je trenutku zavidjela. Otići sama u kino – kako bi to bilo drukčije od njezine kolotečine! Ali ona to ne radi. Nije *dostojanstveno*.

- I... je li se zaustavio?

- Da. I izgovorio je moje ime kao... kao da ga se jedva sjetio. I još je pitao „Jesi li to ti?“ A onda je pogledao u moju cigaretu s neodobravanjem i rekao: „Još nisi prestala?“ Kao da je došao iz Amerike da mi očita lekciju, da me podsjeti da je na meni uvijek bilo nešto što treba popravljati – a sad se, eto, potvrdilo da je taj njegov poučavateljski stav bio i te kako opravdan. Malo je i zavrtio glavom, kao da sam beznadan slučaj od kojeg je on s pravom digao ruke, i sad je, eto, ponosan na sebe što je bio dovoljno pametan da to učini na vrijeme.

Toliko beznadan slučaj da će se praviti da sa mnom nije ni bio jer bi to moglo naštetiti njegovoj reputaciji. Idiot.

I Danijel se pravio da s njom nikad nije ni bio. Dotad je naivno vjerovala u ljubav. Kad je zatrudnjela, zanijekao ju je s takvom lakoćom da se više nikad nije usudila računati na tuđe osjećaje. Nakon majčine smrti i Danijelove izdaje, ostala joj je samo lekcija da ostaneš bez onih koje zavoliš.

- „Promijenila si se“, rekao je, tonom koji je te tri riječi prevodio u: „Loše izgledaš“ - nastavila je Hilda šmrcajući. - Onda je, kao da ga zamara baviti se mnome, počeo govoriti o sebi. Rekao mi je stvari koje je mislio da trebam znati, iako ga nisam ništa pitala. Morao mi je dati do znanja da je tamo jako uspješan, da ne pomislim slučajno da je njegova bahatost neutemeljena. Znala sam da film počinje, ali nisam se mogla pomaknuti s mjesta. Nije me ni pitao što radim tu, s cigaretom ispred kina. Onda me, ne bez dosade, upitao: „A čime se ti baviš?“ E to me dotuklo! Razumijete li me? On *mene* pita čime se bavim!? Mene, koja imam iza sebe sedam romana, dvadeset i četiri velika intervjua, tri nagrade i bogtepitaj koliko nastupa na televiziji! Mene, koju žene na ulici znaju zamoliti za autogram!

- Jeste li mu rekli?

- „Pišem“, rekla sam mu. „Ma daj?!“ iznenadio se, kao da mu nikad ne bi palo na pamet da sam u stanju sastaviti suvislu rečenicu. Pokazalo se da zapravo uopće nije ni mislio na *rečenicu*. „Pišeš poeziju?“ pitao je, jer mu se valjda prezir prema pjesnikinjama uklapao u predodžbu o onome što bi pisanje u mom slučaju moglo značiti. „Ne. Pišem romane“, rekla sam mu, i gotovo sam mogla čuti kako se u meni, iznutra, lomi staklo i razdire mi utrobu. Staklo iluzije koju sam sve te godine gradila kao kristalnu kulu zbog koje je sve imalo smisla - iluzije da on, iako šuti, prati moj rad. Ne samo da sam mislila da prati što radim, nego sam, glupača, mislila da on moje romane nabavlja i čita, da će mi ih jednom, kad se napokon vidimo, komentirati i uspoređivati, da će mu moji junaci biti kao poznanici koji su i u njegovom životu sudjelovali.

Lauri je prošlo kroz glavu kako u našim životima katkad ne sudjeluju ni stvarni ljudi oko nas, a kamoli tuđi izmišljeni junaci. No zbog ove je neočekivane iskrenosti osjetila prema Hildi žaljenje, a nije baš da joj se često događa da žali nekoga osim sebe. Možda je i ono što joj se događa s Pavelom otvorilo u njoj nove emocionalne kanale, ojačalo sposobnost da uopće obrati pozornost na druge - sad kad joj se činilo da sebe može zbrinuti, što god to značilo.

- Stajala sam tamo, s cigaretom koja se već ugasila jer se cijelo to vrijeme pred njim nisam usudila povući dim, i nisam pronalazila način da mu dokažem da u ovoj zemlji ipak nešto značim. Činilo mi se da ništa što učinim ili kažem ne bi demantiralo njegovu predodžbu o meni kao gubitnici koja sama puši pred kinom. Da se u tom času na ulici i pojavio netko tko bi me prepoznao i tražio autogram, on bi vjerojatno mislio da je u pitanju zabuna, da me ta osoba s nekim zamijenila. Nikad se u životu nisam osjetila tako sićušnom i beznačajnom.

- Jeste li na koncu otišli u kino? - pitala ju je, jer se istinski zainteresirala za situaciju, za osjećaj žene koja sama ide u kino zato što baš tako želi. Ima i nešto dobro u toj njezinoj profesiji. Može postaviti pitanje naizgled nevezano za posljednju rečenicu pacijenta, a to može zvučati kao znak duboke koncentracije iz koje je opravdano upitati bilo što jer se možda baš tamo skriva trag psihološkog raspleta za kojim pacijent žudi.

- Jesam, otišla sam. Film je već neko vrijeme trajao kad sam ušla.

- Koji se film prikazivao?

- Zašto je to važno?

- Pokušavam zaključiti u kakvom ste stanju bili nakon susreta s Vlatkom.

- Ne sjećam se filma. Sjećam se samo vlaka koji je izgledao kao da će se sjuriti s platna i pregaziti me, tako već pregaženu. Ne sjećam se ni tko je tim vlakom putovao, ni kamo je na koncu stigao.

TAKO RAVNO DA SE NE BI NI VIDJELO

Odjednom sam stajala na željezničkom peronu, s koferom u kojem su ispod odjeće bile moje bilježnice. Mama i tata ispraćali su me na studij bez puno riječi, kao da je između naša dva svijeta, čija će se razdaljenost odsad računati u kilometrima, golema provalija koju je riječima nemoguće premostiti.

Bila sam na korak od jednine o kojoj sam godinama maštala, a mučio me osjećaj dvostruke krivnje. Jednu je izazvalo to da ne idem studirati medicinu nego književnost, a drugu to što uopće odlazim. Mama me ispraćala s pomalo prigušenim ponosom, kao kćer koja se ima petlje boriti za svoju verziju budućnosti, ali moj tata, uvijek uspravan kao jarbol, pogrbio se od tuge. Ne zbog medicine, jer već se bio pomirio s tim da sam zastranila u vlastite snove, nego zbog kilometara koji će nam uskratiti blizinu. Svijet je velik i okrutan, a ta djevojka koja će, ispod svega što se čini da jest, uvijek biti samo njegova djevojčica, daleko od njega bit će nezaštićena, tako zanesena nekim svojim idejama o riječima i o svijetu koji bi se prema njima trebao ravnati. Htio bi zaštititi svoju kćer od svih razočaranja, od svega što će je tamo u velikom gradu dočekati, a daljina će ga u tome onemogućiti. Pušio je i sprječavao suze, a savjeti koje je pripremio za rastanak zapinjali su mu u grlu i protiv njegove volje odustajali od izgovaranja.

Kad bi primicao cigaretu ustima, onaj njegov zakrivljeni mali prst na lijevoj ruci uvijek je dolazio do izražaja jer je stršao u stranu, kao da se želi udaljiti od ostalih prstiju. Tamo, na kolodvoru, prisjetila sam se dana kad je tata u radionici gotovo ostao bez tog prsta jer je neoprezno zahvatio dasku koju je pilio na velikom cirkularu. Povukao je ruku kad su oštri zupci rotirajuće pile već prepilili kost, pa je polovica prsta ostala visjeti kao da će se svakog časa odvojiti od ono malo kože što ga je zadržavalo. Tata je samo dohvatio krpu koja mu je bila pri ruci, zamotao ruku i odšetao do ambulante kao da se samo malo porezao. Za sobom je ostavljao kapljice krvi koje sam slijedila u strahu za njega i u strahu od budućnosti koja mi se u tom času ukazala dovoljno jasno da je više nikad ne poželim. Te kapljice krvi bile su strašnije od svih onih užasnih fotografija iz Medicinske enciklopedije. Slijedeći tatin krvavi trag sa sigurnošću sam znala da neću studirati medicinu, samo što tati to, onako ranjenom, tada nisam imala srca reći.

U ambulanti su mu spasili prst. Zašili su ga, doduše, malo nakrivo, ali njemu to nije smetalo. „Bolje iskrivljen nego nikakav prst“, znao je govoriti, i čak se činilo da mu baš takav prst

služi kao dokaz vlastitog junaštva, a pogotovo kao primjer za priču o mojoj blistavoj medicinskoj budućnosti. „Moja kći bi prst zašila tako ravno da se ne bi ni vidjelo da je bio prerezan“, ponavljao bi ljudima kad bi ga pitali što mu se dogodilo s prstom – a ja sam zbog takvih riječi u sebi vagala da bih možda ipak trebala studirati tu medicinu. Neće me valjda malo krvi zaplašiti?

Na razmeđu između tatinih i svojih želja dosjetila sam se spasonosnog rješenja: mogla bih studirati medicinu, a onda specijalizirati psihijatriju. Tako bi ispred mog imena ipak stajalo ono „dr.“ koje je tata sanjao, a ja se ne bih morala baviti krvlju, nego bih ljude mogla liječiti riječima. Dobro, katkad i lijekovima koji se propisuju za saniranje nereda u glavi – ali kao psihijatrici ljudi bi mi pričali sve ono što drugima prešućuju, i to bez ikakve revolucije.

Nakon što sam se prisjetila epizode s prstom, pokušavala sam se tamo, na željezničkom kolodvoru, prisjetiti i kako sam odustala od tog rješenja koje nam oboma ide na ruku. Nisam mogla. Valjda je sedmo čulo provodilo svoju samovolju pa se taj svijet prirodno zatvarao pred ovim drugim, *mojim prevelikim*, a tata je bio dovoljno mudar da prestane spominjati i Medicinsku enciklopediju i Medicinski fakultet. Vidio je kako se u mojoj sobi gomilaju knjige, kako popunjavam bilježnicu za bilježnicom svojim neodlučnim rukopisom koji se zajedno sa mnom inatio sa svijetom, i već mu je bilo posve jasno da taj rukopis nikada neće biti doktorski.

Više ne pamtim jesam li se i koliko dugo mučila tražeći način na koji ću mu reći da ne vidim sebe kao liječnicu, ali zato jako dobro pamtim trenutak kad sam shvatila da se više ne moram mučiti time i da je tata odobrio budućnost koju sam sama odabrala. Jednoga dana pokucao je na vrata moje sobe i donio mi novu-novcatu Unisovu pisaću mašinu. Plavu, s bijelom tastaturom. Imala sam petnaest godina, ali sam pouzdano znala da taj poklon nikad ništa neće nadmašiti.

Na peronu, na rastanku, mašina je stajala pored kofera, u svom bijelom plastičnom kućištu, kao živi predmet koji nas je i zauvijek razdvojio i zauvijek spojio u onoj vrsti razumijevanja u kojoj ne treba reći ništa da bi se znalo sve.

ZAMISLITE TEK OSTALE

Ne zna odakle im to razumijevanje bez viška riječi. Oboje su znali da će izaći izvan četiri zida ordinacije. Nekoliko dana nakon onog sata koji su zajedno odšutjeli jednostavno je nazvao i rekao da je želi nekamo odvesti. Na dva, možda tri dana. „Sutra?“ upitala ga je, kao da se sve to podrazumijeva. Nije se podrazumijevalo, ali činilo joj se da više ne može izdržati ni dana bez promjene. „Sutra“, rekao je. „U deset, pred ordinacijom.“

Nakon što je spustila slušalicu, pregledala je raspored i otkazala seanse za sljedeća dva dana. Tek tako, kao da joj nije prvi put da to čini. Viroza, gripa, isprika, odgoda – izgovarala je te riječi u slušalicu bez trunke krivnje i nelagode. Onda se pokušavala prisiliti da smisli što će reći Emilu, ali mozak je izbjegavao stvarni život. Strah, njezin vječiti najgori neprijatelj, povukao se kao da ga nikad nije ni bilo. Odjednom je nekako znala da nas stvari koje nas najviše plaše mogu najviše usrećiti, i čini se da se strah pred tom mišlju posramio i odustao.

S jednakom lakoćom kojom je otkazala pacijente doći će kući i reći Emilu nešto što neće biti podložno sumnji. Trenutno ne zna što će to biti, ali zna da će se alibi pojaviti kad joj zatreba. Njezino pravo na život preuzelo je kontrolu, i sad svaka briga strši kao strano tijelo u tom novom poretku stvari.

Kao da je u pitanju netko drugi a ne ona, izašla je iz ordinacije i krenula u obilazak dućana. Kupila je dva kompleta čipkastog donjeg rublja, samostojeće čarape i proziran tamnoplavi negliže koji će joj poslužiti kao spavaćica. Nasmiješila se pri pomisli da takvi komadi rublja zapravo nikad i ne posluže kao spavaćica, nego samo kao uvod u spavanje, koje zapravo i nije pravo spavanje. Senzualno izdanje koje će joj kupljene stvari omogućiti samo je uvertira u golotinju. Ta je misao pokrenula adrenalin koji joj se činio toliko vidljiv da se gotovo zastidjela pred prodavačicom koja je njezino novo rublje na blagajni stavljala u vrećicu.

U drugom dućanu kupila je traperice. Godinama ih nije nosila, a sad je ušla u stanje naknadne mladosti u kojem su traperice nužne. Promatrala je kako je u zrcalu izdužuju i pomlađuju, kako meki traper briše razliku u godinama između nje i Pavela, i čudila se kako je jednostavno prerusiti se u mlađu i ležerniju sebe.

Kupila je i haljinu. Pripijenu haljinu koja te navodi da ti se vlastito tijelo sviđa do te mjere da povjeruješ da ga je moguće jako željeti. U ta dva sata pred vlastitim se očima preobražavala

u ženu koja zna što želi i, još više, u ženu koju netko do te mjere želi da je spreman na sve bezumne rizike kako bi je dobio.

Da, banalno je sve to oko čega joj se mozak angažirao i čemu se neočekivano prepustila kao da se radi o nečem važnom. Ali, ako je u banalnostima njezin spas, posegnut će za njima kao da se radi o najdubljoj esenciji istinskog života koju ni jedna filozofija ne može objasniti nego je samo golo postojanje potvrđuje demantirajući s lakoćom sve što je navodno bitno.

Zaboravila je popiti Xanax, prvi put u zadnjih godinu dana.

Zaboravila je cijelu onu neodlučnu i nesretnu sebe.

Mirno je otišla kući i rekla Emilu da Olja treba pomoć. Da je u dubokoj depresiji. Najmanje što može učiniti za svoju vjenčanu kumu jest da joj posveti dva dana kako bi je pokušala izvuci iz tog stanja. Otići će k njoj, razgovarati, izvesti je na zrak, skuhati joj nešto, prespavati, i ako joj sutradan ne bude bolje pokušat će je nagovoriti na liječenje.

Iako se s Oljom nije čula mjesecima, Emil ništa nije posumnjao. Čak joj se činilo da je sretan što ga je ovo podsjetilo da u njezinom životu postoji neka prijateljica, pa makar bila i u dubokoj depresiji. On je imao prijatelje na sve strane, i znao joj se potužiti da ga zbog toga muči grižnja savjesti – kao da je on kriv što ih Laura nema. Prijatelje iz škole pogubila je nakon majčine smrti, kad nitko nije znao kako srušiti zidove koje je podigla oko sebe. Olju je počela izbjegavati nakon pobačaja. Nikad se nije suočila s razlozima tog izbjegavanja, ali da je sama imala psihoterapeuta, taj bi joj možda objasnio da je Olja bila njezina loša savjest, svjedok događaja koji cijeli život pokušava zaboraviti. Možda ju je podsvjesno i krivila za sve – jer da je onda nije izvukla iz kreveta, da joj nije onako staloženo i racionalno objasnila da mora „nešto poduzeti“, možda bi danas imala i to dijete, i još svoje biološke djece, i vjerojatno nikad ne bi upoznala Emila.

Da, bila joj je kuma na vjenčanju. Da, povremeno bi se čule, pa i vidale – ali sve to bilo je, što se Laure tiče, samo krpanje zajedničke krivnje, samo linija manjeg otpora u kojoj je bilo lakše sve međusobno prešutjeti i praviti se da prava prijateljstva opstanu unatoč svemu što ih onemogućuje.

Znala je da Emil neće nazivati Olju. Neće se on nametati u tom osjetljivom trenutku u kojem će njegova žena sućutno spašavati svoju depresivnu prijateljicu. Bit će diskretan i pun razumijevanja, jer jedino takav i zna biti.

Tako je jednostavno tumačiti život bez primisli, s vještinom ignoriranja istine. Ali je – to je shvatila bezočno lažući svog muža – jednako tako jednostavno prihvaćati pogrešan život kad imaš i drugi, iznenada otkriven. Doduše, možda je pogrešan i taj kojemu se sada potajno nada, ali bilo bi neumjesno cjepidlačiti oko nečega što je napokon veseli. Možda je formula sreće savršeno jednostavna – možda samo trebamo povremeno odlaziti da bismo postojali. Vraćati se da bismo znali da smo bili. Raditi pauze od života paralelnim životom.

Ipak, na trenutak je poželjela ljubomornog muža koji će postaviti gomilu sumnjičavih pitanja i koji će je prozreti. Poželjela je njegov opravdan strah da je gubi i sve nedaće koje se iz tog straha mogu izroditi – svađu, međusobno optuživanje, suze, galamu, lupanje vratima. Došlo joj je da jednom zauvijek razbuca njihov prividan red, iritantnu pristojnost u kojoj nema ni života ni istine. Sve je to jedna velika laž za koju je načas pomislila da ne može opstati više ni sekunde. Ali mogla je. Mogla bi, ta laž, potrajati još pedeset godina jer Emilu se ona sviđa. Istina je njegov neprijatelj, ona bi narušila svijet koji je godinama gradio, i ako je laž ono što održava taj svijet na životu, onda ga istina ne zanima. Njihova laž je jedina istina za koju on želi znati.

No nije se imala volje baviti Emilom. Draže joj je bilo glumiti prisutnost u zajedničkom životu od kojeg se sada usuđuje barem nakratko dignuti ruke. Sutra ujutro sjest će u Pavelov auto i sabotirati sve poznato. Pojma nema što će se dogoditi, ali spremna je za to što je čeka. To što je čeka jednostavno je neizbježno. Radi se o trenutku u kojem njezin život visi o koncu, kao da u mračnoj i hladnoj šumi stoji sa zadnjom žigicom koju treba zapaliti da se rasplamsa plamen koji će je ugrijati i spasiti. O toj jednoj vlažnoj žigici ovisi joj život, i ona će je zapaliti pa makar zbog toga izgorjelo sve što je dotad poznavala, sa svim stvarima i ljudima – uključujući i nju samu.

Na noćnom ormariću stajao je Truebin roman u kojem ju je večer prije jedna rečenica potresla do te mjere da dalje više nije mogla čitati. Možda je i zbog te rečenice stekla ovu nenadanu hrabrost zbog koje sada smireno i bezočno laže svoga muža kao da joj nije prvi put. Truebina junakinja Estrella rekla je svom sugovorniku: „Ja sam uvijek radila ono što sam htjela, cijeli svoj život, i potpuno sam nesretna... zamislite tek ostale.“ Nije mogla ne pomisliti da ona nikad u životu nije radila ono što je istinski htjela – i ako se nesreća mjeri odustajanjem od vlastitih želja, onda je njezina nemjerljiva. Došlo je vrijeme da tom odustajanju stane na kraj, ili da barem jednom u životu pokuša ne odustati. Ne želi više spadati u te „ostale“ koji rade suprotno od onoga što žele, pa makar radeći ono što želi bila još nesretnija. Neće više odvojena od sebe provesti ni trenutka. Još do jučer trebala joj je

hrabrost da promijeni omiljenu boju, a sad je spremna promijeniti sve.

KAD POMISLIM NA TO

Sve se promijenilo. Odjednom sam se našla sama sa sobom, u jednini, u svijetu u kojem me nitko nije poznao. Mogla sam usred bijela dana, bilo gdje, izvaditi bilježnicu, napisati rečenicu-dvije i spremiti je natrag u torbu a da se nitko ne zapita što radim. Mogla sam lunjati naokolo, ili čamiti nad knjigama u svojoj studentskoj sobi, ili neplanirano otići u kino, ili se družiti i otkrivati ima li meni sličnih. Nestalo je bojazni od suvišnih pitanja koja zahtijevaju konkretne odgovore. Nestali su obrasci za dan, za noć, za tuđa očekivanja. Svijet je postao fluidan, olakšan od svih drugih koji su ga sa mnom dijelili izbliza.

Osjećaj novog života često sam u mislima uspoređivala s onim kojeg sam se sjećala iz povrataka s noćnih ribolova u svitanje. Bila je to neka nova pučina, još veća i nepreglednija, na kojoj je bilo moguće misliti da se svijet jutrom budi radi mene, ili barem s velikim zanimanjem za moje sudjelovanje u njemu. Sve se činilo mogućim, a jedini problem bio je svesti to moguće na mjeru koja stane u samo jedno postojanje.

Rječnik je, naravno, doputovao sa mnom. U to sam se vrijeme zabavljala tražeći u njemu značenja riječi koje su mi već bile poznate, ali mi je jedno tumačenje bilo malo za sve ono što sam od riječi očekivala. Pisalo je da je sloboda *mogućnost samostalnog, nezavisnog djelovanja; mogućnost samoodređenja čovjeka* – i još svašta što je dokazivalo da ja značenje te riječi proživljavam i da tih sedam slova više nisu samo imenica.

Svijet se istovremeno povećao i suzio na bitno.

Zamjenicu *ja* izgovarala sam kao da sam na nju napokon stekla pravo, kao da sam joj doputovala nakon dugog odgađanja i traženja.

To sam bila ja, prava ja: djevojka koja žuri na predavanje iz stilistike kod profesora Pranjića. Djevojka koja ispred fakulteta jede sendvič od mortadele. Djevojka koja se jezikom služi bez zadržke i koju su u knjižari ulovili s ukradenom knjigom. Djevojka koja piše duga pisma prijateljici iz djetinjstva, onoj koja je izgurala Tomu s epistolarnog pijedestala. Djevojka kojoj se sviđa što je budućnost neizvjesna i koja na druge misli samo koliko je nužno.

U studentskoj sobi više nije bilo tatinog kreveta nalik na brod, no ja sam to jedva primjećivala. Nije bilo ni skrivenog tereta za naguravanje iza madraca pa sam i u običan, tuđi krevet lijegala kao da je moj. Postao je moj. Sve je postalo moje. Uopće nisam uzimala u

obzir da je moj pravi krevet, moj najsigurniji brod, tamo negdje ostao prazan. Besramno zaokupljena samom sobom, nisam uopće vodila računa o tome da nekome nedostajem.

Danas, s prazninama koje su se u međuvremenu otvorile, zamišljam tatu kako ulazi u moju bivšu sobu, kako je uvijek iznova zatiče praznu i kako s vremena na vrijeme sjeda na taj prazan krevet kao da bi me sad najradije pokrio dok spavam, ali se ta mala, tako prirodna i pravedna očinska želja, postićeno povlači pred činjenicom da nisam prisutna.

Kad pomislim na to, nešto se u meni sklopča.

Da je ovo dijalog, da vas nisam zamolila da mi budete samo uho, vjerojatno ne biste odobrili ovu grižnju savjesti koju vam ispovijedam. Sigurno biste zastupali pravo na vlastito dobro, na vlastiti put, kao što bih i ja da me danas manje boli pomisao na ono što se dogodi tamo odakle odemo. Tamo nastane praznina koja se popunjava na kapaljku, nikad dovoljno, a mi smo i dalje bezobzirno zadovoljni negdje drugdje kao da u toj matematici oduzimanja nismo sudjelovali.

Velike revolucije koje broje stotine tisuća mrtvih, i male, sasvim osobne odluke koje su samo zrnice pijeska u pustinji cjeline, u osnovi imaju zajednički nazivnik: u posezanju za slobodom uvijek netko strada.

OVA TVOJA JEDNA KOJU IMAM

Probudila se s osjećajem potpune slobode, kao da na svijetu ne postoji nitko kome treba polagati račune. Mali kofer spakirala je još sinoć. Bio je krcat blagom buduće ženstvenosti za kojom će posegnuti kao da je na nju već naviknuta.

Sve je bilo kao i inače – zajednički doručak, požurivanje Gabrijela da se spremi za školu, Emilova smirenost u nervozi jutra – samo što je ona ovaj put imala tajnu. Nije se čak pribojavala da bi tajna mogla biti otkrivena. Prvi put nakon tko zna koliko godina probudila se s povjerenjem u dan pred sobom. Prvi put nakon tko zna koliko godina imala je nešto samo svoje, i nije se ni na trenutak zapitala može li to proći nekažnjeno.

Ustala je od stola, poljubila Gabrijela, a Emil ju je onda ispratio do vrata, gdje ju je čekao kofer čiji bi ga sadržaj sigurno iznenadio. Bio je osobito nježan tog jutra – njegova žena žrtvuje dva dana da bi pomogla prijateljici – ali ona nije osjećala nelagodu zbog njegovog ponosa. Sve joj je to bilo u magli, u drugom planu života do kojeg njezine misli nisu dopirale.

Za manje od sat vremena Pavel će doći po nju pred ordinaciju, i to je bila jedina činjenica koja je zaslužila opstanak. Bio je to njezin kapital za spas kojega se više nije mogla odreći. Čini se da situacije u kojima se više ne može natrag nisu baš uvijek one koje upropaštavaju život.

Parkirao je pred ordinacijom, izašao iz auta i pogledao gore, prema prozoru s kojeg je ona iza zavjesa promatrala dvorište čekajući ga. Uzela je kofer i torbicu, zaključala vrata i počela se spuštati stubištem na kojem ju je presreo i preuzeo kofer. Kad je spustio poklopac prtljažnika, odmjerio ju je sa zanimanjem, pokazujući tako da je primijetio njezino drukčije izdanje. Ništa nije rekao, ali bilo je očito da je zadovoljan.

Sjedajući u auto, razmišljala je koliko se ljudske šutnje razlikuju. Ima nešto istinski uzbudljivo u tome kad šuti čovjek kojemu riječi nisu problem, koji je toliko puta već dokazao da njima barata s lakoćom. Zanimanje za tu šutnju je drukčije jer se zna da iza nje stoji sadržaj koji bi, izgovoren, bio različit od onih koje je moguće čuti odasvud. Mogao joj je reći: „Zgodna si“, ili „Sviđaš mi se u trapericama“, ili bilo kakvu drugu trivijalnu rečenicu koju bi milijuni drugih muškaraca upotrijebili u takvom trenutku, ali on intuitivno prepoznaje njezinu mjeru za izgovoreno i prešućeno, i zna da je pogled koji joj je uputio kod prtljažnika uvjerljiviji od potrošenih riječi.

Kad je prikopčao sigurnosni pojas, to je učinila i ona. Škljocanje tih dviju kopči koje su ih privezale za sjedala zvučalo joj je znakovito. Evo, sad je i fizički privezana za svoj trenutni novi život o kojem još ništa pouzdano ne zna osim da ga želi, i besmislena je svaka misao koja ometa uzbuđenje kojemu se treba prepustiti kao da sutra ne postoji, kao da je novi dan daleka neostvariva budućnost na koju nema smisla računati.

Motor je preo, a iz zvučnika je dopirala neka melodija bez teksta, samo gole note koje su prigodno popratile sve što su prešutjeli.

Tek kad su izašli na autocestu i kad je stavio u petu brzinu, ispružio je ruku i potražio njezinu. S njegovom rukom u svojoj, ili obratno – sa svojom u njegovoj – zamišljala je kako bi bilo kad bi o tome netko pokušao napisati priču. „Ispružio je ruku i potražio njezinu“ – tako bi otprilike taj netko opisao situaciju, a to zvuči tako banalno, tako bljutavo i patetično, da na neki način ponižava i vrijeđa njihov trenutak. Koje bi to uopće bile riječi kojima se može prenijeti osjećaj neopisiv i onima koji ga proživljavaju? Milijuni su se ljudi na svijetu u istom tom trenutku držali za ruke, a svaki taj slučaj, svaka ruka, ima svoju pozadinu, svoju povijest od prvog susreta do prvog dodira, i to da ih se opisuje istim riječima gore je od toga da ih se jednostavno prešuti. Nema tih pridjeva koji se mogu natjecati s onim što ju je preplavilo dok se taj dugo očekivani dodir događao.

Odustala je od mogućih epiteta, odustala od svake analize. Mozak je odbijao sudjelovati u bilo čemu izvan tog limenog kućišta u kojem se sada nalazilo sve što joj treba. Nema *prije*, nema *poslije*, nema ni *kako* ni *zašto* – postoji tek jedan jedini isječak svijeta u kojem želi biti, i nitko joj, pa ni ona sama, to neće pokvariti.

- Sviđaju mi se tvoje ruke – rekao joj je u kratkoj pauzi između dvije melodije.

- Meni se sviđa ova tvoja jedna koju imam.

Izvukao je desnu ruku iz njezine, prihvatio njome volan i pružio joj lijevu. Vjerojatno bi tako vozio sve do mora da mu je dopustila.

- Sviđa mi se i druga – nasmijala se. – Ali vrati mi ipak desnu. Draža mi je.

Zamijenio je ruke.

- Kako si? – pitao je.

- Onako kako bi bio svatko tko je baš tamo gdje treba biti.

Sad se on nasmiješio, ali ne kao čovjek koji drugima mijenja život, koji dokazuje da je u pravu, nego posve meko, s toplinom koja je obeshrabrila i ono malo plahosti koja se u njoj još borila za opstanak.

- Kako si ti?

- Kao netko tko je s nekim s kim baš želi biti.

Stisnuo je jače njezinu ruku. U okviru vjetrobranskog stakla plavilo se nebo, kao da je plava boja tek toga jutra uvedena u svijet.

- I kao netko tko želi zapitkivati - dodao je.

- Onda zapitkuj.

- Sjećaš li se o čemu si sanjala kad si bila djevojčica?

- Sjećam se tebe.

Kad mu je to rekla, zazvučalo joj je poznato. Pomislila je kako joj šum svijeta sve češće zamjenjuju monolozi bezimene pacijentice, iskačući iz memorije kao da se sjeća nečeg vlastitog što se nikad nije dogodilo.

OD KOJIH NI JEDNA NIJE BILA VIŠAK

Sjećam se kao da je bilo danas. Ulazila sam u stan zajedničkog prijatelja, a on je bio na odlasku. Zastali smo oboje, kao da smo već tada bili sigurni da nas se taj trenutak tiče na način koji ga razlikuje od mnogih drugih kojih se više nikad nećemo prisjetiti. „Nemoj otići, vratit ću se za petnaest minuta“, rekao je.

Nisam otišla.

Malo je sudbinskih trenutaka u životu – ali kad se dogode, ne postavljaju se suvišna pitanja. Bilo je jasno da je ovo jedan od njih.

Prvi je bio onaj kad sam se, okrećući pedale, nepovratno povezala s riječima.

Drugi je bio onaj kad sam od tate dobila Unisovu pisaću mašinu.

Treći je bio ovaj na tuđim vratima.

Vratio se za petnaest minuta i potražio me pogledom. Čekala sam ga kao da ga ne čekam prvi put.

Pročitao mi je dvije svoje pjesme objavljene u književnom časopisu nekoliko dana ranije. Rehabilitirala sam poeziju bez razmišljanja. Stihovi su postali nešto što se uklapa u život koji je započeo na onim vratima. Razgovarali smo cijelu noć, a pred jutro zaspali pomalo nevoljko, kao da ćemo nešto propustiti. Ujutro smo otišli u moj studentski stan i nastavili razgovor uz doručak. Pa uz ručak. Večerati smo zaboravili. Zaboravili smo kompletan svijet izvan tog našeg, prekrcanog riječima od kojih ni jedna nije bila višak. U polutami moje sobe dogorijevale su svijeće, a blitva u kuhinji se hladila. Nije nam bilo ni do jela ni do stvarnosti.

Tri dana kasnije vratio se u svoj grad, ali ni za jedno od nas ništa više nije bilo kao prije. Kad se u 21:55 vlak 821 trznuo i otklizao tračnicama da ga odveze petsto kilometara daleko od mene, da nas neprimodno smjesti na različite geografske koordinate, vrijeme je počelo služiti samo za čekanje.

Ali daljina nam nije mogla ništa. Kilometri su kapitulirali pred snagom onoga što nas je nepovratno povezalo. Nije se još ni iskrcao iz vlaka koji nas je prividno razdvojio, a ja sam mu već pisala prvo pismo. *Odjednom je sve u meni, i ja sam odjednom izvan svega* – pisalo je

u tom pismu kojim je započeo pisani trag onoga što se nije moglo nazvati drukčije nego *ljubav*.

Ovaj put nisam morala u rječniku tražiti definicije. Bio je to i *snažan osjećaj naklonosti, i strastvena privrženost, i duhovna i spolna privlačnost jednog bića prema drugome*. Bilo je sve to, ali i puno više od toga. Na trenutke sam se osjećala kao da su neke riječi uvedene u jezik i u rječnik da bi se meni jednom dogodile. Kao da su na mene čekale da ih doživim.

Neke su se riječi iz temelja promijenile. Zamjenica *ja* odjednom je trebala množinu i samo je željela biti u paru. Ti i ja; ja i ti; ja, ti; mi. Nismo se ni snašli, a već smo bili *mi* kao da smo to oduvijek bili i kao da to nikad nećemo prestati biti – kao što, uostalom, i nismo.

Mogla bih vam satima pričati o toj ljubavi da se riječi pred njom ne povlače, bespomoćne u pokušajima da je opišu. Ne kažem da je takav samo moj, samo naš slučaj. Kod nekih bi riječi u rječniku jednostavno trebalo izostaviti objašnjenja, ostaviti prazan prostor koji nam dopušta da ih usvojimo i tumačimo po svome. Mene je ljubav natjerala da prvi put posumnjam u riječi, nakon što su mi godinama bile jedina religija. Prvi put se pojavilo nešto jače, na što se prije nisam usudila računati.

KOJA NIJE PREŠUĆENA

Nije se usudila računati na ljubav. Osjećaj da privremeno živi zasad joj je dovoljan. Ljubav je samo pompozna riječ od koje imamo prevelika očekivanja, a u praksi nas uvijek iznevjeri. Željela se osjećati kao da joj je ljubav odlučila uručiti pomilovanje kako bi je poštedjela vlastitog viška, i sad kad ju je nadživjela može je se mirno odreći u ime spokoja. Ono što je osjećala vozeći se s Pavelom prema jugu, bio je mir koji izostavlja očekivanja. Bilo je svejedno što će se dogoditi. Moglo se dogoditi sve i nije se moralo dogoditi ništa, a sve i bi i dalje imalo smisla samo zbog toga što se usudila proživjeti nešto nerazumno, nešto posve različito od svega onoga što se inače usuđivala. Možda je to sasvim dovoljno za opstanak – da čovjek zna da se već sutra sve može bar malo promijeniti i da uvijek postoji još nešto što nas čeka.

Cesta je bila gotovo prazna, a dan vedar i topao. Vožnja joj je bila kao šetnja. Pavel je vozio kao što radi i sve ostalo. On jednostavno vlada životom, čega god se dohvati. Držao ju je za ruku, mijenjao glazbu, mijenjao brzine, govorio i pitao – a ritam vožnje nije se ni u jednom trenutku poremetio. Kotači su se vrtjeli kao da je ostatak svijeta u smiraju i kao da se sve što ostavljaju za sobom bešumno urušava iza njihovih leđa. Svijet pred njima prijateljski ih je dočekivao, a onaj iza njih prestajao je biti na snazi.

Zanimao ga je njezin život u jednini. Onaj kojega se jedva sjećala. Život prije Emila, prije Gabrijele, prije studija medicine i majčine smrti. Iznevjeren život. Uvijek joj je bilo teško prisjećati se te djevojke koju je izdala kad joj je priredila život posve različit od onoga koji joj je dugovala, ali sad joj se vratila bez ustručavanja. Pod Pavelovim vodstvom dospjela je u stanje bez tereta u kojem nije bilo osjećaja krivnje ni zbog propuštenoga ni zbog onoga što upravo čini. U toj vožnji prema moru ona nije bila žena koja se sprema prevariti muža – koja ga je prevarila već kad je izgovorila laž o prijateljici koju treba spašavati. Bila je osoba koja ima pravo na svoje želje, na samo svoje unutrašnje impulse koji ne podliježu ni tuđim očekivanjima ni osudi.

- Nitko me zapravo ne poznaje – rekla mu je kao da o tome govori stalno, kao da ništa ne stoji između njega i te istine koju mu je spremna povjeriti bez ustručavanja.

Skrenuo je oči s ceste da bi je pogledao s razumijevanjem kakvom se nadala. Da je mogla naručiti pogled kakav joj je u tom trenutku trebao, bio bi baš takav.

- Laura.

Rekao je samo to - njezino ime, ali u načinu na koji ga je izgovorio bilo je sve što je o sebi morala znati. U toj je intonaciji boravila njezina prava priroda, sve ono što je dobar dio života prešućivala i gušila kao da će joj nanijeti bol. Njegova *Laura* bila je reinkarnacija žene kakva je trebala postati, kakva bi postala da nije bilo naličja postojanja na koje je bila osuđena. „Mogla sam to biti ja“, pomislila je kad je izgovorio to svoje *Laura* onako kako ga je jedino i trebalo izgovarati sve to vrijeme koje više ne može smatrati pravim postojanjem. Drugi su njezino ime izgovarali kao nešto što se podrazumijeva, kao osobnu imenicu iza koje ne stoji ništa važno.

Rekla mu je sve to. Prešućivanje više nije bilo opcija. Predugo se bojala vlastitih misli, vlastitog glasa. Čak i kad bi progovorila, o nečem posve nevažnom i usputnom, činilo joj se da je rekla više nego što je bilo nužno. Svaka bi je riječ podsjećala da joj se opet približava nešto od čega se ne zna udaljiti. Sad su se riječi množile bez ustručavanja, dočekane u uhu koje ih čuje, i baratala je njima kao da je naknadno shvatila čemu zapravo služe.

Rekla mu je da joj se čini da bi sad mogla napisati tisuću pisama. Sebi i drugima. Pisama u kojima bi napokon mogla reći sve što je uzalud prešutjela.

Njezina bezimena pacijentica na jednoj joj je seansi pričala o pismima, i sad su joj, u tom autu kojim se vozi u nejasnu budućnost, pisma zazvučala kao nešto što treba nadoknaditi.

- Možda bismo stalno trebali pisati pisma jedni drugima - rekla je Pavelu. - Tako bismo mogli posegnuti za riječima i onda kad ih nema, uvjeriti se da je šutnja samo privremeno stanje. Sad mi je zastrašujuće koliko toga nisam izgovorila.

IPAK SU ONE UPUĆENE MENI

A onda je počelo to s pismima. Ne vjerujem da to možete zamisliti, kakva god bila vaša epistolarna povijest. Naša je zbilja monumentalna. Posjedujem golemu arhivu međusobnog zavođenja riječima. Arhivu koja dokazuje koliko su kilometri koji su nas razdvajali bili bespomoćni pred silinom onoga što nam se događalo.

Znate što u rječniku piše za pismo? Piše da je to *omotnica u kojoj je papir s tekstom koji se šalje drugome*. Mislim da u rječniku nema nepravdnije definicije, da nema opisa koji više ponižava neku imenicu. Dobro, vjerojatno ima i takvih pisama. Pisama koja su samo to – papir s tekstom u omotnici. Danas se samo takva i šalju. U poštanske sandučiće stižu nam samo obavijesti, reklame, dopisi i računi. Ljudi komuniciraju praktično i kad se vole. Kad nisu zajedno, posluže se telefonom, mailom, chataju na nekom messengeru, otipkaju SMS. Mi nismo imali ništa od toga – ali i da smo imali bilo bi isto. Na tim smo pismima izgradili svoj svijet iznad svijeta, koji nas je spasio od odustajanja. Prisiljeni na daljinu, zavodili smo se samo riječima. Njima smo se i tješili i čekali i nepovratno povezivali. On je to zvao *gramatikom srca*.

„Toliko je snažan osjećaj, toliko je moćan da su se sve ironije na trenutak ugasile, a distance posrnule u svijetlu sjenu života“, pisao mi je. Ne mislim vam sad citirati njegove rečenice, ne brinite. Ipak su one upućene meni. Bez uvrede, ali ionako biste puno toga teško razumjeli. Ne govorim vam to kao psihijatrici, nego kao bilo kome izvana. Imali smo svoje šifre za osjećaje, svoj interni jezik koji smo sricali kao pravi ljubavni početnici koji nastoje shvatiti raskorak između slabašnosti riječi i onoga što pokušavamo imenovati.

Pisala sam mu za vrijeme predavanja, u tramvajima, u krevetu i za stolom. Pisala sam mu i u hodu kad mi se činilo da ću jedino tako spasiti neku rečenicu koju sam mu namijenila. Pisala sam mu i svojim još uvijek neodlučnim rukopisom, i na Unisovoj pisačkoj mašini, pa i lijepljenim slovima iz novina kad mi se činilo da obični fontovi ne mogu prenijeti izvorni osjećaj. Zašto su to katkad mogla slova izrezana iz novina – ne znam objasniti. Sve je moralo biti različito, podignuto bar malo iznad tla i iznad stvarnosti, gdje smo lebdjeli u međusobnoj ovisnosti o toj razmjeni rečenica koje su putovale vlakovima, avionima, kombijima, nedokučivim poštanskim kanalima koje sam zamišljala od trenutka kad bih pismo odnijela na poštu, od trenutka kad bih počela iščekivati njegovo.

Nikad ih nisam ubacivala u sandučiće. Sandučići su mi djelovali kao skućene tamnice u kojima će moja pisma morati odslužiti dugu robiju čekanja prije nego krenu na njegovu adresu.

Vjerojatno mislite da pretjerujem, ali ne zamjeram vam. Da nisam u tome sudjelovala, teško bih i sama povjerovala u takvu epistolarnu bajku.

Jednom sam mu, recimo, poslala posve prazan list papira. On ga je znao pročitati.

Ne znam je li me ljubav okrenula šutnji zato što mi sve te riječi koje su prevaljivale kilometre nisu mogle nadomjestiti blizinu, ili sam jednostavno posumnjala u njihovu vjerodostojnost, suočena s hladnoćom kojom ih je rječnik objašnjavao.

Rječnik je počeo skupljati prašinu. Znam da sam još potražila značenje riječi *šutnja*, i da je tamo pisalo da je to *stanje kad se ne govori*. Meni je šutnja postala stanje kad se osjeća.

Govorenje bi bilo uzalud.

KAKO JE TADA VJEROVALA

Kad su s autoceste A1 na čvoru Skradin sišli na državnu cestu D56, panorama ju je ostavila bez daha. Prestala je naglas izgovarati pisma i nakratko zanijemjela. Govorenje bi bilo uzalud. Zastala je usred rečenice, ne sjeća se koje. Sjeća se samo osjećaja da je baš tamo gdje treba biti. I osoba pored nje je prava. Da je i pokušala prisjetiti se kad je zadnji put u životu imala taj osjećaj – osjećaj da je sve kako treba biti – ne bi u arhivi svoje prošlosti pronašla ništa slično. Još jučer ta bi je činjenica porazila, a danas je bila u stanju ignorirati perfekt kao da je tuđi, kao da osoba koju je u njemu ostavila nema ništa s Laurom koja sada gleda panoramu Skradina sa zvonikom barokne crkve i uredno ukotvljenim jedrenjacima u mirnom lučkom plavetnilu. Ta bivša Laura ostala je u svom bivšem čemeru, a ova nova počinje shvaćati da život stvaramo sami, da je svijet idealno mjesto za taj i takav život, i da sve može biti jednostavno ako u to povjerujemo.

Pavel je, očito, to znao oduvijek.

– Nisi bila u Skradinu? – pitao je, vjerojatno zbog uzdaha koji joj se oteo kad je vidjela panoramu.

„Čini se da nisam uopće *bila*“, htjela mu je reći, ali prešutjela je to.

Nasmiješio se i dodirnuo joj ruku.

Vidjela je sebe kako to isto radi Hildi, Klaudiji, pa i bezimenoj pacijentici kojoj dosad, na njezin zahtjev, nije uputila ni jednu jedinu riječ. Tako se valjda, kao sad Pavel, osjećaju ljudi koji nađu put do tuđeg svijeta i tuđe duše. Ljudi koji nekome pomognu a da se nisu posebno ni trudili protumačiti život, objasniti njegovu izdašnost i smisao. Čini se da svima samo treba pokazati primjer pravog života, primjer potencijalne sreće koju ne treba tražiti nego samo računati na nju. Čak i ako je ta vrsta stvarnosti krivotvorena, nema u tome ništa loše. Od svih mogućih stvarnosti izabrati najbolju – samo to treba činiti sa životom da bi sve bilo u redu.

– Jesi li gladna?

– Gladna sam. Jako sam gladna – rekla je, i oboje su znali da ne misli samo na hranu.

Parkirao je uz narančasto-žuto zdanje smješteno tek nekoliko metara od zaljeva obrubljenog

gustom borovom šumom. Kuća je bila sa svih strana okružena zelenilom zbog kojega je i more poprimalo istu boju. Zbog te zelene bonace Vila Barbara djelovala je kao kuća na jezeru koja je zalutala u morski krajolik. U njoj će njih dvoje provesti dva dana, ali ona je u predvorje vile ušla kao da će u njoj živjeti, kao da je u pitanju dom. Kad izostaviš budućnost, sve ti se čini nepovratno tvojim. U prezentu jednostavno raspolažeš svime što te okružuje, pod uvjetom da zanemariš da postoji neizvjesno sutra u kojem moraš sudjelovati. To mu je i rekla dok su se stubama penjali na prvi kat, do apartmana koji je za njih unajmio.

- Sviđa mi se ta perspektiva - rekao je, kao da nikad nije razmišljao na taj način.

Pavel se nije ponašao kao da ju je on nečemu naučio, kao da je uz njegovu pomoć došla do pravih zaključaka. Držao se kao da je ona njemu otkrila djelić istine koji mu je nedostajao da shvati zbog čega je u stanju uživati u svemu što mu se nudi. Bila mu je zahvalna što prešućuje ulogu njezinog spasitelja. Jedan joj je takav bio dovoljan.

Apartman je izgledao začudno, ali ona se odlučno prestala čuditi bilo čemu. Bio je to zapravo stan koji nije imao ništa hotelsko. Moglo im se činiti kao da su se upravo vratili s puta, u svoj prostor, ostavljen tek na nekoliko dana. Da je Laura u svom stvarnom životu imala hrabrosti, možda bi i njezin dom izgledalo slično. Zidovi su bili obojani nelogično - neki u svjetloplavu, drugi u svjetlozelenu, a jedan zid, onaj iza udobne sive sofe, bio je pun plavih cvjetova na crnoj podlozi. Smjele kombinacije boja koje bi se po svim pravilima prostorne harmonije trebale međusobno ubijati i ostavljati dojam nesklada, hrabro su se povezivale u luckastu atmosferu svedopuštenosti. Ništa se tu nije činilo nemogućim i nespojivim. I u kuhinji, pritajenoj zbog elemenata u smeđe-sivoj boji, kričavozelena pruga na zidu i bijeli šank za dvoje nasred prostora pojačavali su osjećaj da je sve moguće ako se usudiš. Jedino je veliki bijeli krevet u spavaćoj sobi djelovao nedužno, ali kao da se iz ostatka prostora u tu sobu ulazilo sa željom da se nedužnost razbuca i nadglasa.

Da ju je tada, pored tog kreveta, počeo ljubiti - što bi joj se vjerojatno činilo prirodnim kao i svaki trenutak s njim do tada - sve bi se samo logično zaokružilo. Ali nije to učinio. Predložio je da se na brzinu raspakiraju i krenu na ručak, što su i učinili. Silazeći do restorana pomislila je da je sasvim sigurno jedna od rijetkih žena na svijetu koja ima ljubavnika koji je još nije ni poljubio. Pavel je u svojoj neumjerenosti imao mjeru, obzir prema tuđoj razini tolerancije na količinu zbivanja. Sigurno je znao da je dodir u mašti lagan i jednostavan i da stvarnost tu lakoću može poraziti. Pavel je - nema za to drugih riječi - spasonosno divan. On je čovječji endem koji je nekim čudom zastranio baš u njezin život.

Jeli su na bajkovitoj terasi, za stolom pod drvenom nadstrešnicom sa zavjesama. Kao da su u krevetu s baldahinom, tako se osjećala.

Želio je da ona naruči hranu za oboje. On je naručio vino. Tjerao ju je na male, bezazlene odluke, navodio da poželi naizgled nevažne stvari kao da je priprema na trenutak kad će poželjeti nešto veliko i važno. Ovom bi čovjeku bez dvoumljenja trebalo izdati licencu za psihoterapeuta – to je mislila dok su čekali da im stigne salata od hobotnice i brancin pečen u soli. On liječi samo time što je prisutan, samo time što bira pravu verziju postojanja. U njegovoj terapiji nema tuđih suza, nema dugotrajnog slušanja koje stalno vodi na isti početak, na ista opća mjesta nevolje.

Za ručkom mu je pričala o svojoj majci. Nije odlučila da će iz sjećanja izvući samo najljepše trenutke, nego su joj jedino takvi i dolazili. U toj verziji majka nije bila umiruća osoba, bila je lijepa žena puna života koja je svojoj kćeri do devetnaeste godine dala puno više nego što su mnoge žive majke svojim kćerima dale za cijelog dugovječnog života. Miris Tramala i morfija zamijenio je miris majčinog orijentalnog parfema, a bolesničku spavaćicu vedre haljine živih boja zbog kojih su je svi primjećivali. Prvi put nakon majčine smrti govorila je o njoj smiješeći se.

- Umrla je kad sam imala devetnaest – rekla je na kraju tog tihog monologa.

- Sigurno ti nedostaje – zaključio je Pavel, na način zbog kojega je shvatila da to nedostajanje nije dokaz njezine slabosti, nego njezino legitimno pravo.

- Strašno mi nedostaje. Svaki dan.

Pitala se zašto je to dosad bilo teško izgovoriti. Zašto to nikad ranije nije mogla podijeliti s drugima.

Svaki put kad se vraćala s groblja – a odlazila je tamo sama, bez Emila – on bi već kod ulaznih vrata započeo neku priču koja nema veze sa smrću i nedostajanjem. Bilo bi to nešto veselo, kakva anegdota s posla ili nešto što ga je nasmijalo s Gabrijelom, zbog čega bi se njezina tuga činila krajnje neumjesnom. To je bio njegov način zataškavanja istine, koji je prihvatila kao da je njezin. Bilo joj je neugodno govoriti, neugodno žalovati, neugodno živjeti s težinom koju je nosila kao teret koji će kontaminirati vedrinu na kojoj Emil inzistira kao da je to jedini prihvatljiv oblik postojanja.

Onda je Pavel izvadio cigarete i zapalio jednu sebi a jednu njoj. Popušila je tu cigaretu kao

da i inače puši. Puno je toga uz njega radila kao da to radi i inače. Recimo, smijala se. Govorila. Sudjelovala.

- Vjeruješ li u Boga? – zatekao ju je Pavel pitanjem.

- Ljuta sam na njega. Ne vjerujem mu.

Sjetila se kako ju je mama kao djevojčicu nedjeljom uređivala za crkvu, kako su tamo zajedno molile i kako je tada doista vjerovala da je pod zaštitom, da Bog kojemu se moli neće dopustiti da joj se dogodi išta loše.

- Mama mu je vjerovala – dodala je.

- Nedavno sam čitao knjigu Juliana Barnesa, koja počinje rečenicom *Ne vjerujem u Boga, ali mi nedostaje*.

- I meni nedostaje.

- Sutra te vodim u samostan na Visovcu.

- Želiš me pomiriti s Bogom?

- Ne želim te miriti. Želim te uznemiriti – nasmijao se.

Natočio joj je još vina. Pred njima je bilo poslijepodne o kojem ništa nije trebalo znati – samo da se svijet ugodno zaljuljao pod njezinim nogama. Nije to bilo pijanstvo, nego ohrabrujući osjećaj da život ne miruje i da je moguće sve ono čemu se nikad nije ni usudila nadati. Tek sad je istinski vjerovala da je moguće postojati na sav glas.

Postojati onako kako je njezina bezimena pacijentica voljela.

NAKON ŠTO SMO IH PREHODALI

Voljela sam ga na sav glas.

Vrijeme bez njegove fizičke prisutnosti padalo mi je sve teže.

Moji roditelji nisu imali pojma koliko im kilometara prevaljujem iza leđa. Navečer bih sjela na vlak, a ujutro bih se našla u njegovom zagrljaju. Izostajali smo iz svega kolektivnog i šetali poljem, razgovarali, ljubili se na sjeniku iza njegove roditeljske kuće, čitali jedno drugome omiljene pisce ili vlastite rečenice. Kad bih dobila njegov brzozav u kojem mi javlja da stiže u Zagreb, srce bi mi se istog časa iselilo iz pisama i preselilo na kolodvor. Život se odvijao tamo gdje smo nas dvoje zajedno boravili. Naše *mi* nije imalo konkurencije.

Ne sjećam se da je ikad ranije ili kasnije sadašnjost baš toliko bila na snazi. Sve što smo ostavili iza sebe izgubilo je pravo na postojanje, i bilo je gotovo svejedno hoćemo li dočekati budućnost.

Možda vam ljudi na ovom kauču pričaju slične priče, i možda svatko od njih misli da je baš njegova nešto posebno. Možda i vi sada mislite kako su se toliki prije nas i poslije nas voljeli, i kako je ovo što vam govorim samo moja verzija ljubavnog pretjerivanja, patetike koja se od tuđih razlikuje samo po količini pridjeva i metafora. Ne zamjeram vam na tome, nimalo. Znam da nas dvoje nismo izmislili ljubav. Samo vam pokušavam reći koliko je važno, za moju priču, da je sve drugo prestalo postojati. Ja sam jednostavno dezertirala iz svakog oblika života koji nije uključivao nas dvoje.

Dezertirala sam i iz svijeta u kojem se sve vrtjelo oko riječi, u kojem je rječnik bio jedina pouzdana os. Pronašla sam drugu vrstu harmonije. Sve što sam imala reći, pisala sam u pismima. Riječi su imale smisla samo na jednoj adresi.

Izvukla sam gitaru iz prašine pod krevetom i skladala svoju prvu pjesmu. Kao da sam kantautorica svoje sudbine – ili barem kao netko tko vjeruje da to jest – sjela sam na vlak i doputovala mu bez najave samo da mu odsviram i otpjevam tu pjesmu o čekanju i nedostajanju. Napokon mi se činilo da sam luda onoliko koliko sam priželjkivala biti. Luda bez imalo truda i napora.

Priznajem, ponekad me zanima što biste mi rekli da nemamo dogovor o šutnji. To je samo zato što me zna spopasti znatiželja kako moja priča odjekuje u drugima. Na temelju ovoga

što vam sada pričam, mogli biste mi zavidjeti, poželjeti moj život ako u svome niste proživjeli ovako lijepe stvari. No ne brinite, doći će i poglavlja moje povijesti na kojima mi nitko ne bi pozavidio. Zbog njih sam inzistirala na tome da me samo slušate. Ne volim kad me žale. Sućut me uznemiruje, i to je ono zbog čega sam morala utišati ton s druge strane.

Bilo je to doista divno razdoblje. Čak je i nedostajanje imalo smisla. Daljina je ostavljala prostor za čudo koje nam se dogodilo, za sve riječi koje ne bismo podijelili da smo živjeli u istom gradu. Kilometri pojačavaju čežnju i pripremaju posve različitu koreografiju dodira za susrete. Zagrljaji na kolodvorima imaju dodanu vrijednost koju samo razdvojeni ljubavnici razumiju.

Puno prizora iz tog vremena pamtim intenzivnije od nekih kasnijih, kad smo već živjeli zajedno.

Recimo, on silazi s vlaka, u boemskom smeđem baloneru i s lenjinskom kapom, a onda se grlimo usred kolodvorske buke i meteža. Hodamo preko Cvjetnog trga, poslije kina. Ljudi nas primjećuju, kao da iz nas zrači nešto što ih opominje na sreću. Na kiosku u blizini svog studentskog stana, u danima kad on doputuje, svakoga jutra kupujem dvije vrste cigareta – *Drinu* bez filtera i *Partner*. Jedemo frigane srdele sa salatama od krumpira, na stoliću koji sam iskrojila od bivšeg ormara. On u bijelom džemperu za koji sam posudila novac jer se činilo da je pleten baš za njega. Tijela kao pejzaži u kojima se odmaramo nakon što smo ih prehodali. Vrpce za pisaću mašinu. Kilometri, u jednom i u drugom smjeru. Jagode iz vrta pred njegovom kućom za doručak, uz Ravelov *Bolero*. Njegova ruka s cigaretom s koje će pepeo opet pasti mimo pepeljare. Pisma u sandučiću, pisma u mom krevetu.

Puno je takvih sjećanja na naše vrijeme prije zajedničkog života, na tu jednu godinu u kojoj smo pobjeđivali daljinu. To je neizmjerljiv teritorij uspomena koje je vrijeme samo pojačavalo i davalo im na važnosti. Kasnije se nikad nisam zapitala čemu služe uspomene, čak ni kad su me znale jako zaboljeti. U njima preživi i sve ono čega više nema.

JER NIŠTA NIJE BILO PRIRODNIJE

Poslije ručka su otišli u šetnju. Šutjeli su, a ona se uhvatila novog pogleda na uspomene, stečenog na seansi s bezimenom pacijenticom. I ta će njihova šetnja jednom biti samo uspomena, ali prave uspomene preživljavaju u svim uvjetima osim u smrti onoga tko ih se sjeća. Došlo je i njezino vrijeme za pamćenje.

Evo, toga će se sjećati, što god se poslije dogodilo. Njihovih koraka po kamenim uličicama, a kasnije po pustim stijenama uz more. Četiri stopala – dva u mekim mokasinama od smeđe kože, dva u sandalama s petom iz kojih izviruju njezini crveno lakirani nokti koje je uredila prije izleta. Zbog tih sandala ju je uhvatio za ruku kad su se približavali moru, da joj pomogne održati ravnotežu. Nedužan razlog za dodir koji je priželjkivala.

Pričao joj je o svojoj majci, o strogoj disciplini koju je provodila nad njim i mlađim bratom kao da nisu u pitanju njezina djeca nego neka koja su joj povjerena. Pričao joj je o ocu koji je od majčine nesposobnosti da pokaže osjećaje bježao u Njemačku, gdje je manjak ljubavi nadomještao uspjehom u poslu. Dolazio je rijetko, a još rjeđe ih je pozivao k sebi u Berlin. Pobrinuo se za vlastiti teritorij, onaj koji mu žena neće zaposjesti svojim emocionalnim škrtarenjem i zanovijetanjem. Očinstvo je nadoknadio tako što je svojim sinovima, čim su napunili osamnaest, iza ženinih leđa otvorio račune na koje je položio milijune. Prvo je Pavelu kupio avionsku kartu za Berlin i tamo ga odveo na večeru na kojoj mu je uručio podatke o njegovom bankovnom računu i rekao: „Sine, što se mene tiče, jedina tvoja obaveza je uživanje u životu“, a onda je to dvije godine kasnije ponovio s mlađim sinom. Tražio je od obojice da zataje majci novac koji im omogućuje lagodan život. Bila je to njegova slatka osveta za iznevjerena ljubavna očekivanja, njegov način da joj oduzme mogućnost kontrole nad životima muškaraca koje je trebala voljeti najviše na svijetu a na kojima je uvijek samo štedjela – i s riječima, i s ljubavlju, i s novcem koji joj je iz Njemačke redovito pristizao.

- Dugo se nisam usudio pipnuti taj novac, iako sam znao da je moj, da mi ga nitko ne može oduzeti. Nisam bio baždaren ni za trošenje ni za odlučivanje.

- Majka nije saznala?

- Nije. Barem zasad. Sljedeće dvije godine još sam živio s njom. Upisao sam režiju, studirao i radio preko student-servisa da zaradim za izlaske i za knjige koje sam želio imati. Često sam

provjeravao saldo na svom računu misleći da ću prije ili kasnije na njemu zateći nulu koja dokazuje da se otac sa mnom samo gadno našalio. Dugo mi je trebalo da povjerujem da s tim novcem mogu raditi što hoću. Kad se to napokon dogodilo, prestao sam raditi, ali sam i dalje „odlazio na posao“ da mi majka ne bi postavljala pitanja o izbivanju iz kuće. Na drugoj godini kupio sam stan i namjestio ga. Vodio sam dupli život sve dok majci u dvadesetoj nisam rekao da ću se odseliti, da mi se u centru grada nudi stan s niskom najamninom koju mogu plaćati od svoje studentske zarade.

- Kako je to prihvatila?

- S puno ironije. Mislila je da ću se za mjesec-dva vratiti kući, da neću znati izaći na kraj ni s egzistencijom ni sa samačkim životom. Da iz njezinog odricanja ništa nisam naučio.

- Osim da se ne treba odricati - nasmijala se Laura.

- Baš tako. Bio je to odgoj u negativu, zapravo. Došla je pogledati stan prije nego sam uselio, vjerojatno najviše zbog toga da mu nađe zamjerke. Morala je priznati da je lijep, ali samo zato da mi prognozira povišenje stanarine koje neću moći pratiti. „Ovakav stan ne može ostati tako jeftin“, pokušavala me obeshrabriti. Proučavala je kućanske aparate, posebno perilicu suđa i sušilicu rublja, komentirajući kako ljudi bacaju novac na nepotrebne stvari - da bi ih onda drugima prepustili na korištenje. Nije ni slutila da je stan u mome vlasništvu, da mi svaki komad namještaja i svaka stvar u njemu pripadaju. Nije znala ni da imam auto parkiran dolje u garaži. Kad sam je išao posjećivati, parkirao bih ulicu dalje od naše kuće i glumio da sam došao javnim prijevozom.

- Ti se sa mnom šališ!

- I ja sam dugo mislio da se život sa mnom šali. Ako se i našalio, nije mogao bolje, iako mi je trebalo vremena da prihvatim ironiju da je moj život dobio na lakoći zato što je otac mrzio majku i zato što je učinio sve da nas odvoji od nje. Nije to nešto čime bi se čovjek trebao hvaliti.

- Pa to je priča za roman! - uzбудila se.

- Svaka je istinita priča priča za roman. Književnost je malo toga morala izmisliti.

Pomislila je kako njezina biografija do Pavela nije bila za romansiranje. To bi mogao biti samo hermetičan roman o depresiji, o neprihvatanju života. To mu je prešutjela. Njezina prošlost više nije tužna, nego samo neumjesna. Najbolje se držati razgovora o drugima.

- A brat?

- Brat je odselio čim je dobio novac od starog. Rekao je majci da se seli curi. Tada nije imao curu pa je zamolio jednu prijateljicu da je odglumi.

- Kakav igrokaz!

- Da, igrokaz, ali koliko ljudi svakoga dana igra puno pogubnije igrokaze od ovog. Igrokaze da je sve u redu, da podnose osobu s kojom žive, igrokaze da ne žele ništa bolje od toga što imaju. Meni se to čini puno tužnijim. Ti si se toga u svojoj praksi sigurno naslušala.

„Ja sam se toga nadoživjela u svojoj životnoj praksi“, prešutjela je Laura. Vjerojatno je i Pavel prešutio da mu je to jasno i da je upravo njezin život imao na umu kad je govorio o tužnim igrokazima.

Držao ju je za ruku sve dok nisu sjeli uz more.

- Jesi li ikad pušila travu? - upitao ju je nakon što su neko vrijeme šutke promatrali bonacu.

- Nisam.

- Onda nemaš pojma kako je zalazak sunca divan kad ga malo začiniš - rekao je, i izvadio iz džepa paketić sa „začinom“, cigarete i papiriće za motanje.

„Teško mi je povjerovati da sam ovo ja“, mislila je dok je uvlačila prvi dim. Ipak, mogla je načas pomisliti da je oduvijek bila baš ta osoba - ona koja se i ne znajući pripremala na četrdesetogodišnju sebe koja na skradinskoj plaži puši marihuanu s dvanaest godina mlađim muškarcem koji joj nije muž. Jer ništa nije bilo prirodnije od njezine ruke koja prinosi džoint usnama, od tog zalaska sunca na nekoj višoj, nedosegnutoj razini s koje se više nikad neće moći spustiti u prizemlje postojanja.

ČIM OTVORITE OČI

Većinu vremena lebdjeli smo negdje iznad zemlje, kao da su svi drugi u prizemlju postojanja a nas dvoje na nekoj višoj, njima neuhvatljivoj razini. Ipak, trebalo se povremeno spustiti među druge i sudjelovati u situacijama koje su nam omogućavale zajedničko vrijeme i uvjete za život u paru koji više nismo mogli odgađati.

Kad sam ga dovela svojim roditeljima, mama je skuhalo njoke s pašticađom. To se kuhalo samo za najvažnije goste. Tata ga je ispod oka promatrao kao da je komandos koji će mu zauvijek oteti kćer. Ipak, junački je prešutio očinsku ljubomoru i strah da će mi ljubav pobrkati račune na fakultetu. Nedugo nakon onog ispraćaja na kolodvoru morao je podnijeti i taj drugi, daleko beznadniji osjećaj da me gubi, da me nepovratno prepušta drugima. „Drugi“ su ovaj put bili nadmoćniji. Bila je riječ o muškarcu devet godina starijem od njegove kćeri, u kojeg je ta ista kćer gledala kao da su svi drugi ljudi na Zemlji statisti koji se pojavljuju na sceni samo zato da bi se vidjelo koliko je on jedinstven i vrijedan bezuvjetne ljubavi. Tatu je sigurno ljutito to što je titulu najvažnijeg muškarca u mom životu morao prepustiti drugome, ali se toliko trudio to ne pokazati da ništa od svega toga nisam primijetila. Njegovu sjetu protumačila sam tek naknadno, kad smo se svi na nju već odavno naviknuli.

Rekli smo im da ćemo živjeti zajedno, da će se on doseliti u Zagreb. Doseliti se u Zagreb značilo je napustiti posao i dovesti u pitanje svaku vrstu sigurnosti koju je dotad imao. Značilo je i to da ja više neću biti obična studentica kojoj je jedina briga polaganje ispita. Živjet ću kao u braku, obavljati kućanske poslove za dvoje, kuhat ću umjesto da jedem u studentskoj menzi, provoditi vrijeme u paru – a to bi moglo značiti i manje učenja i manje ocjena u indeksu. Danas imam preciznu predodžbu o njihovoj roditeljskoj zabrinutosti zbog mog idealiziranja ovakve nesigurne budućnosti – a tada je nisam uopće uzela u obzir. Kad pokušam zamisliti koliko im je samokontrole i obzira trebalo da je prešute, srce mi se zgužva od tuge i zahvalnosti.

Ne znam što vaši priručnici i udžbenici kažu o tome, ali osjećaj krivnje puno je teži naknadno, kad ga osvijestimo s velikim zakašnjenjem. Sjedim ovdje pred vama i sričem, slovo po slovo, život u kojem tek sada razumijem puno toga preskočenog – kao da su neki trenuci tuđi i kao da mi ih sad netko drugi prepričava. Bude li od ovoga ikakve dobrobiti, ona će biti baš u tome da sam verbalizirala stvari za koje nisam ni znala da me muče.

Kad se pokušavam osloboditi krivnje i dati sebi oprost za tugu koju sam nehotice pokrenula u drugima, izvlačim se na svemir. Jer, vidite, kad čujem riječ *svemir*, nikad ne pomislim na zvijezde, na planete, na sve ono udaljeno i nedokučivo u čemu sam samo čestica cjeline. Nikad ne pristajem na rječničku definiciju po kojoj je svemir *čitav vremenski i prostorno beskonačan svijet koji nas okružuje*. Meni je svemir oduvijek bio iznutra, tamo gdje mi misli mogu dosegnuti. Bio mi je jedino mikrokozmos u kojem sama istinski sudjelujem, pa vjerujem da me to na neki način oslobađa krivnje što mi se tada suzio na dvoje. Znam da nema isprike za tu vrstu sebičnosti, ali isto tako znam da je ona uključivala bezuvjetno davanje u kojem na praktičan način uopće nisam mislila na sebe. Mislila sam samo na nas dvoje u paru jer je to postao jedini oblik života koji sam mogla zamisliti. Koji smo oboje mogli zamisliti.

Ne znam imate li to iskustvo – buditi se svakoga jutra uz nekoga koga volite. To su pravedna jutra u kojima, čim otvorite oči, znate da već imate sve što vam treba pa vam se prvi obrisi jave sviđaju kao da se i dalje radi o snu koji ste sanjali s velikim povjerenjem da će se već sutra ostvariti.

ONO ČEGA SE SJEĆA OD SINOĆ

Java ju je sljedećeg jutra iznenadila. Ne sjeća se kako su se vratili do vile. Zna samo da se osjećala kao da putuje u prozirnom mjehuru od sapunice, lagana kao da nikad nije doživjela ništa teško. Kad ju je Pavel položio na krevet, pitala se kako će on proći kroz tanku opnu balona da joj se približi i hoće li balon onda puknuti. Možda ga je i pitala kako to misli izvesti. Nečemu se smijao, ali ne može se sjetiti čemu. I ona se tome smijala, ali već sljedećeg trenutka sve joj se činilo toliko nepovezano s vremenom da nije mogla znati je li se dogodilo davno ili netom prije trenutka u kojem se pokušava prisjetiti. No i to joj je neznanje bilo ugodno. Svako bi joj znanje bilo višak u tom lebdećem stanju u kojem je na snazi jedino lakoća postojanja, lakoća tijela, lakoća sadašnjosti u kojoj su sva druga vremena nevažeca.

To je ono čega se sjeća od sinoć.

Probudilo ju je danje svjetlo koje je prodiralo kroz plave prugaste zavjese na način da je pomislila da je zaspala u podmorju i da mora naći put do površine. Cijela se soba ljuskala plavetnilom, kao da sunce krči put do morskog dna na kojemu se i ona zatekla.

Onda je shvatila gdje je. Pavel je mirno spavao pored nje, a ona se uzalud pokušavala prisjetiti protekle noći. Kad joj nije uspjelo, htjela je pronaći dokaze o ljubavničkim zbivanjima koja bi sad već morala biti upisana u njezin preljubnički karton. Međutim, bila je odjevena. Pavel isto. Jedino su sandale bile pored kreveta, a sve drugo što je jučer imala na sebi još uvijek je bilo tu, zgužvano od ležanja. Osjetila je i olakšanje i razočaranje. Njezina prva noć s Pavelom, prva noć uopće izvan bračnog kreveta nakon što je osamnaest godina sve noći provodila pored uvijek istog muškarca kojega nikad nije strastveno poželjela – a ništa. No ipak, daleko strašnije bilo bi da se nešto dogodilo a da se ona ne sjeća ni jedne sekunde strasti koju je, najblaže rečeno, zaslužila.

Onda ju je uhvatio smijeh. Zamislila se opet u onom staračkom domu kako sustanarkama prepričava ovu avanturu i kako se starice hihoću jer im je priznala da se u prvoj noći kad je planirala prevariti muža nije dogodilo ništa – jer su se napušili. Prizor je bio groteskan i uskoro se više nije mogla suzdržati od sve glasnijeg smijeha koji je probudio Pavela.

– Jesi li ti to sama smotala nešto? – upitao ju je žmirkajući od plavog sunca u sobi.

Bila je sigurna da se nikad nije smijala tako istinski, tako tektonski kao toga jutra. Zarazila

je i njega. Onda mu je ispričala zašto se smije pa su se još dugo smijali tome, kao da oni nisu glavni junaci priče u kojoj su propustili svoju prvu pravu priliku za dodire. Počela mu je glumiti sedamdesetogodišnju sebe.

- Reći ću im: „Zamislite, drage moje, ne samo da me nije skinuo i obljubio – taj me mladić nije čak ni poljubio!“

Nakon te rečenice smijeh je polako jenjao, kao da su tek tada oboje postali svjesni činjenice koju je izgovorila. Kad su se potpuno stišali, Pavel se okrenuo na bok, podbočio glavu lijevim dlanom i upitao:

- A želiš li ti da te poljubim?

Ona je ostala ležati na leđima. Nije ga pogledala. Nije mu ništa odgovorila. Nešto se u njoj pobunilo. Zašto je pita takve stvari, zašto to jednostavno ne učini? Ne pada joj na pamet naručiti poljubac, dobiti ga kao nešto što će joj biti uručeno jer je zatražila.

Ta misao bila je okidač za stanje posve suprotno od onoga u kojemu se maloprije hihotala. Dok je tonula u njega, zadnjim se racionalnim naporima svijesti pokušavala zaustaviti. Pokušavala je vizualizirati sadržaj svoje torbice kako bi se prisjetila ima li u pretincu zalihu Xanaxa. Ako ga ne popije, ovaj bi dan mogao krenuti po zlu. Ne samo taj dan, nego i puno više i dulje od toga.

Tako je to s tim lijekovima. I ona je, kao i mnogi drugi obični smrtnici koji za razliku od nje nemaju diplomu Medicinskog fakulteta i specijalizaciju iz psihijatrije, vjerovala da se neće navući. Da može prestati kad hoće. Sad se može samo osjećati kao jedan od zamoraca koji su pali na testiranju dokazavši da tijelo traži tabletu i onda kad mozak misli da mu ne treba. Ako je ne dobije, reagira upravo kao ona sad – nedužnu rečenicu pretvori u razlog za razočaranje koje vodi na dno, još niže od prizemlja života za koje je još jučer vjerovala da se u njega više nikad neće spustiti. Ako ne popije svoju dozu, naći će se u podrumu, gdje ne dopire tračak nade da gore ima nekog svjetla i razloga za izlazak.

- Moram pod tuš – uspjela je izustiti prije nego je ustala iz kreveta, a onda je zgrabila torbu i zaključala se u kupaonici. Prislonila je leđa i potiljak uz kupaonske pločice i slijepo pipala po torbi sve dok nije napipala aluminijsku paletu s tabletama.

Popila je dvije. Činio joj se da joj treba dupla sanacija – jedna da je dignu s dna, a druga da izbjegne preispitivanja koja bi mogla uslijediti. To sigurno nije lijepa slika, mislila je. Evo je,

sjedi na podu privremene kupaonice, tik uz zahodsku školjku, u zgužvanoj odjeći od jučer. Stišće u krilu svoju torbicu, diše ubrzano kao da može očekivati napadaj panike i jedino pouzdano što osjeća jest hladna keramika pločica uz koju se leđima priljubila kao da joj je to jedini životni oslonac. Zatvorila je oči kao da će se prizor poništiti iza kapaka i pokušavala zamisliti nešto drugo, nešto posve tuđe, što bi je udaljilo od vlastite opasnosti. Dočarala je sebi radnu sobu u kojoj Hilda sjedi s nepomičnim prstima nad tastaturom. Usredotočila se na te prste kao da će svakoga časa započeti rečenicu. Prvu Hildinu rečenicu nakon cijele godine šutnje, nakon koje se prsti više neće moći zaustaviti. Pojavio se i mali tranzistor u Klaudijinoj kupaonici. Tranzistor koji šuti još od Viktorove smrti i koji je Klaudija u njezinoj viziji upalila kao da to sad može. Tranzistor je, zamrznut na frekvenciji između dvije radijske postaje, prvo malo zakrčao, a onda je Klaudija pronašla stanicu na kojoj svira ugodna glazba na koju čovjek sigurno neće zaplesati, ali se neće ni rasplakati.

Svugdje joj je u mislima bilo bolje nego tu gdje se zatekla. Jedino je boraviti izvan sebe bilo bezopasno. Zamislila je i bezimenu pacijenticu kako mali stan u suterenu uređuje za zajednički život s muškarcem kojeg je zavoljela. Stan je bio neugledan, ali bilo je to ljubavno gnijezdo – a oko toga se nikad ne cjepidlači.

TADA KAD NISMO IMALI NIŠTA

Kad je odlučio doseliti u Zagreb, pronašla sam nam stan. Mali stan u suterenu zgrade u centru grada. Imali smo jednu sobu i improviziranu kuhinjicu u nečemu što se moglo zvati predsobljem te minijaturnu kupaoonicu u kojoj nije bilo zahodske školjke. Zahod je bio u zajedničkom hodniku ispred stana i dijelili smo ga s prvim susjedima. Na prozoru te jedne sobe u kojoj smo jeli, spavali i radili bile su rešetke, a pogled je uključivao jedino obuću i gležnjeve prolaznika.

Kad nam je moj tata došao u posjet – a izveo je to tako da se ne osjećamo kao da je došao provjeriti u kakvim uvjetima mu sad živi kći – osvrnuo se po prostoru, onoliko koliko se u tako minijaturnom stanu sličan pokret dvometraša uopće mogao nazvati osvrtnjem, i rekao: „Pa ovo nije stan, ovo je podmornica.“

Trudio se da to zvuči kao dobra šala. I zvučalo je, jer smo se nasmijali tome što se dosjetio savršenog nadimka za stan. Nisam pomišljala da mu je možda teško, da mu se srce smežuralo od tuge i brige kad je shvatio da mu kći živi ispod razine zemlje, u stanu bez zahodske školjke. Valjda sam računala na to da mu je moja očita sreća dovoljna za roditeljski mir – što je vjerojatno i presudilo da ne napravi scenu i ne počne zahtijevati da se hitno iselimo odatle.

Jer mi smo svoju podmornicu pokazivali kao da se radi o mjestu na kojem bi nam mnogi pozavidjeli. Ona nam je bila prvi zajednički prostor, prvo mjesto na kojem se više nismo morali razdvajati, prvo stanište u kojem smo u svakom smislu dijelili život. Danas mislim da je tatina briga posustala pred našim oduševljenjem koje nam nije htio pokvariti iako mu se moralo činiti neumjesnim.

Ne znam kako to vama sada zvuči, niti želim to znati. Možda vam pacijenti redovito idealiziraju prošlo vrijeme, koje nakon dugogodišnje distance dobiva na šarmu pa im se puno toga čini boljim nego što je bilo. Ja sam sigurna u ovo što govorim. Ne radi se o uvjetima, nego o osjećaju. Mogla bih napisati esej o sreći u siromaštvu. Ta vrsta sreće izostavlja sve ono što nam nije potrebno, jer na to nepotrebno i ne računa. Kad iz života oduzmete višak stvari i višak materijalnih očekivanja, ostane samo ono bitno – ono što vas iznutra ispunjava. E to je ono što smo imali, tada kad nismo imali ništa. Recimo, nismo imali hladnjak. Pouzdano se sjećam da nismo ni razmišljali o tome kako bi nam trebao. Svaki dan kupovala

sam namirnice na tržnici ili u malom dućanu u susjedstvu pa bismo jeli to što smo imali.

Na više od toga uopće nismo pomišljali. Ne bismo ni razumjeli, tada, zašto bi nam uopće trebao višak hrane za buduće vrijeme, pa makar to buduće vrijeme bilo već sutra.

Ne sjećam se ni što smo imali od stvari, osim nešto odjeće, knjiga i dvije pisaće mašine. Ne sjećam se ni kakvo smo posuđe koristili, iz kakvih smo čaša pili, kako sam prala odjeću i gdje sam je sušila. Stvarno se ne sjećam tih detalja. Sama činjenica da danas teško mogu vizualizirati podmornicu puno govori o tome koliko nam je bilo svejedno gdje smo uopće. Pamtim onaj prozor i rešetke na njemu, najviše zbog toga što smo činjenicu da vidimo samo noge prolaznika smatrali egzotičnom pa smo znali izmišljati priče o ljudima na temelju njihovih cipela.

Bilo je to kao da smo umjesto stana unajmili paralelni svijet u kojem se nismo morali baviti takozvanim prizemnim stvarima. Živjeli smo pod zemljom, a zapravo iznad zemlje i iznad stvari.

Svakoga jutra odlazila sam na neki od studentskih poslova koje sam s lakoćom uvijek iznova pronalazila, a prije izlaska ostavljala sam mu pisamca podrške za nove stranice koje će ispisati dok se ne vratim. Još uvijek ih imam, te poruke u kojima je vidljivo kakva je to bila simbioza. Poruke koje dokazuju da se ova prošlost o kojoj vam govorim jednom doista dogodila, iza naših prvih zajedničkih vrata. Vrata na koja nitko nije morao pokucati da bi nam bilo dobro.

IMAAŠ TO TIJELO

Pavel je kucao na vrata kupaonice pokušavajući saznati zašto se toliko zadržala. Zabrinuo se.

- Imam malu mučninu, brzo ću - nastojala je dobiti na vremenu.

- Mučninu? Nisam znao da sam tako bezgrešno plodan - pokušao se našaliti.

Da je znao koliko je ova šala neumjesna, ne bi je nikad izgovorio. Samo joj je još trebalo da je podsjeti na njezinu jalovost. Namjerno je u mislima uvijek koristila tu ružnu, degradirajuću riječ, kao da se želi dodatno kazniti što je u ranoj mladosti sama uništila sve šanse da jednom rodi. Pavel to nije znao. Kad bolje razmisli, Pavel o njoj zna puno manje nego što je potrebno za shvaćanje. On ne može ni izbliza znati kako joj je. Čak i stvari koje mu je priznala kao teške, predstavila je kao svoje bivše probleme, s kojima je uspješno izašla na kraj.

Borila se s potrebom da mu otvori vrata i baci mu se u zagrljaj jecajući. To je ono što joj treba. To je ono što joj je oduvijek trebalo. Jedno obično ljudsko rame na kojem će se pošteno isplakati, jedan najobičniji čvrst zagrljaj zbog kojeg bi mogla misliti da nije sama, da je moguće pronaći utjehu ako se prisloniš na neko drugo biće, na drugog živog čovjeka koji može razumjeti da ti je teško.

No ne može to učiniti. Ne može Pavelu pokazati koliko je doista slaba. Ne smije uprskati ovu priliku za malo provizornog života, za dva dana krivotvorenog zadovoljstva kojim će se moći tješiti umjesto zagrljaja. Ako Boga ima, pomislila je, on loše surađuje. Da je imao imalo suosjećanja prema ljudskoj vrsti, kreirao bi čovjeka tako da se može sam zagrliti.

Ustala je, poravnala odjeću i umila se bez gledanja u zrcalo. Samo bi joj još to trebalo, da se suoči sa svojim odrazom u kojem bi pronašla novih tisuću razloga za odustajanje. Xanax je počeo obavljati svoje i zna da će u svakoj sljedećoj minuti biti sve manje materijala za brigu. Ona će malo otupjeti, ali dobrim će se stvarima izoštriti rezolucija. To je ono što lijekovi mogu a ne mogu ljudi u njezinoj blizini.

Izašla je iz kupaonice baš kao da je trudnica kojoj malo jutarnje mučnine ne može pokvariti blaženstvo zbog novog života koji u njoj raste. Uspješno je uvjerala Pavela da je sve u redu i da će biti još bolje kad doručkuje. Predložio je da jedu na terasi svog apartmana, što je

prihvatila iako se pribojavala da njegova želja da ostanu tamo znači da je planirao nadoknaditi ono što su noćas propustili. Nije da to nije željela, ali brinulo ju je danje svjetlo koje je sad već posve zaposjelo sobu. U četrdesetima baš ne želiš da te ljubavnik prvi put vidi голу pod tolikim svjetlom, pogotovo ako je dvanaest godina mlađi. Računala je na prigušenu noćnu atmosferu, na barem malo tame koja bi joj ublažila potpis godina na tijelu. No ionako nema što izgubiti, osim ljubavnika kojeg još nije ni imala.

Kad se vratila iz kupaonice, doručak je već bio serviran na terasi. Za svaki slučaj, obukla je odjeću koja obeshrabruje za seks – traperice i košulju koju je zakopčala skoro do vrata.

- Lijepa si – rekao je. – A sad ja idem pod tuš. Ti jedi, nemoj me čekati.

Namjestila se u udobnoj platnenoj ležaljci i čekala. Njegov kompliment ostao je visjeti u zraku kao neuvjerljiva, po inerciji izrečena neistina u koju joj je bilo teško povjerovati. Hrana je izgledala divno, ali uspjela je otpiti samo nekoliko gutljaja cijedenog soka od grejpa. Želudac joj se stisnuo, a Xanax još uvijek vodio bitku s ostacima nervoze i pitanjima koja su se kao uljezi zavukli u javu jutra da bi je onesposobili za opuštanje.

Bilo ju je sram zbog idile koju je očekivala. Kad prestaneš idealizirati osjećaj da ti se događa nešto novo i drukčije, preljub postane prozaičan koliko i regularni život. Imaš to tijelo za koje na trenutak povjeruješ da može proživjeti nešto novo, imaš varljive emocije koje si preuveličala samo zato što si im se ponadala – a sve je to zapravo već potrošeno iskustvo tjelesnosti u kojem se neće dogoditi ništa što već nije bilo. To su samo smiješni pokreti zbog kojih odjednom moraš brinuti jesi li pomno depilirana, hoće li nova osoba primijetiti tvoj celulit, strije i sve druge nesavršenosti zbog kojih sebe nikad nisi doživljavala kao ženu zbog koje bi netko izgubio razum i mijenjao život.

Opet se osjećala kao da njome raspolažu drugi, za svoje potrebe. Kao da ju je iznova netko uvrstio u svoju biografiju jer mu je tako baš zgodno. Možda je ona tek još jedna nova biljka u Pavelovom herbariju sasušenih veza. Egzotična biljka koju će arhivirati kao dokaz da je obrlatio i vlastitu psihijatricu koja je zbog njega prekršila liječnički kodeks, prevarila muža i dala svoj doprinos stereotipu da očajne žene u četrdesetima posegnu za mlađim muškarcima kako bi sebi dokazale da su još uvijek poželjne. Možda je zbog želje da učini nešto različito samo postala ista kao i druge.

No zbog osmijeha s kojim se Pavel vratio iz kupaonice postidjela se ovih misli i pomislila kako bi se trebala osloniti na onaj prvi osjećaj, na povjerenje u intuiciju s kojom je krenula

na ovo putovanje. Zadnjim slabašnim ostacima otpora zaključila je kako je tužno da joj vlastita perspektiva ovisi o tuđim reakcijama, ali ako joj to može pomoći da zakrpa svoje mogućnosti, nije važno. Treba samo pustiti Pavla da je vrati u stanje elementarne znatiželje za novim oblicima života, i sve će biti u redu.

Pavel je navalio na doručak uživajući u hrani onako kako mogu samo ljudi kojima je bilo kakva grižnja savjesti stran osjećaj. Mazao je maslac na tople žemlje obilato dodajući žličice pekmeza od kupine, a onda zalogaje zalijevao bijelom kavom i pritom ispuštao uzdahe užitka. Prizor je bio toliko zarazan da je i ona posegnula za hranom. Hedonizam je, pomislila je, preduvjet za uživanje u životu – a vježbanje tog uživanja sad bi joj trebao biti najvažniji zadatak.

Nakon doručka Pavel im je pripalio cigarete. Ništa nije „pokušavao“. Govorio je o Liburnima i Rimljanima koji su nekad živjeli na ovom području i objašnjavao joj kako mu je oduvijek bilo zanimljivo zamišljati bivše ljude koji su nekad davno, kad se njegovo postojanje još nije ni naslućivalo u budućoj povijesti, živjeli na istim mjestima na kojima on danas boravi. Jednom bi volio snimiti film o tome. Uzeo bi jedno mjesto, recimo staru kamenu kuću izgrađenu u doba renesanse, i onda u nju smjestio po jedan par iz različitih vremena. Recimo, par koji je živio u vrijeme renesanse, pa jedan iz vremena klasicizma, i jedan iz suvremenog doba. Njihove priče zbog prilagodbi prostora snimao bi zasebno, ali onda bi film montirao tako da se one isprepliću vraćanjima u prošlost. Želio bi postići atmosferu podudarnosti, pokazati da nam se, bez obzira na različite uvjete života i sve druge razlike koje nosi svako vrijeme u povijesti, svima događalo isto, da nema tog napretka ni revolucije koja može promijeniti esenciju života.

- I prije petsto i prije sto godina ljudi su patili zbog istih stvari zbog kojih pate i danas. Nema razlike između žene koja plače ispirući rublje u potoku i one koja plače dok stavlja rublje u najnoviji model digitalne perilice – zaključio je dok je gasio cigaretu.

- Nema razlike između žene koja je prije dvjesto godina bila sretna u nekoj izbi bez vode i struje, i one koja je danas sretna na, recimo, terasi vile Barbara u Skradinu. Sreća je uvijek isti osjećaj – rekla je Laura, jer joj je već bilo dosta žena koje plaču, i jer se silom htjela usmjeriti na sreću, pa makar morala milimetar po milimetar secirati svoje razloge za nju.

PREŠUĆUJUĆI SVE OVO

Ne brinite, neću vam secirati svoju sreću do u detalje. Ionako nisam ovdje zbog nje, nego zato što sam je izgubila. S vremenom sam naučila biti obzirna kad govorim o njoj jer znam da može pogoditi one koji nisu doživjeli ništa slično. Svi se uglavnom prave da im je drago zbog vaše sreće, ali kad im o tome govorite, drže se kao da im je nabijate na nos.

Ne mogu vam opisati koliko se grozim tih imenica koje su se ofucale od pretjerane upotrebe – pogotovo imenica *sreća* i *ljubav*. Još kad se počnu kombinirati, prožme me jezična jeza. *Ljubavna sreća* zvuči kao sintagma preuzeta iz sapunice, toliko je potrošena u svemu dosad izrečenom i napisanom. Sram me je koristiti takve izraze za ono što smo mi imali, ali nemam izbora jer mi je jedina druga opcija prešućivanje. Mogu vam reći, na primjer: *Živjeli smo u stanju potpuna zadovoljstva i smirenosti zasnovanom na unutarnjem, duševnom miru i skladu* – što za sreću piše u rječniku – ali to bi zvučalo kao da nam je samo *bilo dobro*, kao da nam je, eto, samo *bilo lijepo*. Mogla bih vam reći, na primjer, i: *Bili smo ljudi jedno za drugim*, ali naša je „ludost“ bila smirena i ne dočarava ono što smo imali jer mi bismo bili ljudi tek da nismo mogli biti zajedno. Mogla bih vam reći i *To je bilo to*, ali nije dovoljno. Za kojim god riječima da posegnem, zvuče mi kao da nas umanjuju. Zvuče izdajnički.

No to zapravo nije važno jer ionako nisam ovdje da biste vi shvatili moju priču, nego zato da je sebi izgovorim u terapijske svrhe. Ponekad mislim da bi bilo bolje da o njoj samo šutim, da je samo nosim sa sobom i u sebi, kao što sam i činila sve ove godine – ali nije pomoglo. Djelovalo je samo dok nisam ponovno oboljela od svoje boljetice i dok sam mislila da mogu i bez riječi. Sad bih se, prešućujući sve ovo, osjećala kao da poništavam vlastitu povijest i kao da ništa od svega toga nije bilo važno. Kao da sam propustila priliku da nas spasim u jedinoj dimenziji u kojoj još možemo preživjeti.

Opet vam objašnjavam svoje razloge, kao da ćete nešto reći na sve ovo. Htjela sam samo naglasiti da se ne obazirete na potrošene riječi. Zamislite umjesto njih neke koje pojačavaju sadržaj običnih imenica, samo još nisu uvedene u jezik. Moram se držati priče, vremena, činjenica – barem u onoj mjeri u kojoj činjenice pamtim.

Nismo dugo bili u podmornici, tek nekoliko mjeseci. Selili smo se svako malo, a svaki put smo imali sve više stvari koje smo u nove stanove prebacivali tramvajima i autobusima. Ne samo da nismo imali auto, nego nismo ni poznavali ljude koji ga imaju. Vukli smo u kutijama

i torbama svoju skromnu imovinu u nove kvartove, nove prostore, u tuđe stanove i na tuđe adrese koje su privremeno postajale naše. Kod svake selidbe maštali smo o tome kako bi bilo lijepo imati vlastiti stan – ne zato što smo željeli nešto posjedovati, nego zato što nam je dosadilo uvijek iznova premještati svoj život. Mijenjao se samo okvir zajedništva – kvadratura, namještaj, pogled kroz prozor, susjedstvo – sve drugo je bilo po našem. Sjećam se barem desetak naših adresa u prvih osam godina. Katkad bismo se naviknuli na bolje – na sobu više, na perilicu rublja, na hladnjak, na neograničeno grijanje i toplu vodu – a onda se opet vraćali u uvjete u kojima smo pašetetu za hladnih dana čuvali na prozoru a za toplih je kupovali netom prije večere.

Danas su to, kako kaže Arsen u onoj pjesmi, „lijepi trenuci nostalgije, ljubavi i siromaštva“. I tada su bili. Evo, to nas možda približno dobro opisuje – nostalgija za vremenom koje dijelimo obuzela bi nas već u sadašnjosti.

Tako je bilo sve do teških, olovnih vremena, koja nitko ne želi pamtiti. Baš kad su se mnoge stvari posložile u našu korist, kad sam ja diplomirala i dobila posao u školi a njemu, nakon svih objavljenih proza, u kazalištu postavljena prva drama, počeo je rat. *Oružani sukob velikih razmjera između dviju ili više država, dvaju naroda, dviju ljudskih skupina*. Definicija zvuči gotovo nedužno, kao da se ne tiče konkretnih ljudi i njihovih malih sudbina, kao da se „sukob velikih razmjera“ odvija negdje mimo njih. A nama se, kao i mnogima, srušio vanjski svijet. Urušio se unutra, na onaj za koji smo vjerovali da je nedodirljiv. „Kao strahovi bili su mi bliže, kao činjenice ne mogu ih uvrstiti“, rekao mi je u noći kad smo, odbijajući poći u sklonište, iza zamračenih prozora pokušavali procijeniti koliko su nam detonacije blizu. Sve sam željela odmah zaboraviti: izdaju razuma, užas zbog dojučerašnjih prijatelja koji nestaju ili onih koji zdušno podržavaju zlo, njuškanje po rodnim listovima, stotine tisuća besmislenih smrti – ali pamćenje nas obično najbolje služi kad ga najmanje želimo.

Jednog od tih dana rekla sam mu kako se prvi put u životu nadam nekom čudu, i kako prvi put osjećam da bi nam trebalo pomoći nešto izvan nas samih. Bilo je to vrijeme kad se činilo da se nikad nije dogodilo ništa dobro, ili barem da je sve dobro, ako ga je i bilo, bilo uzalud. Naš život nije bio u našim rukama.

NEKOME JE I TO DOVOLJNO

Jasno je njoj da samo treba uzeti svoj život u svoje ruke. Vjerojatno je lakše nego što se čini. Dalo joj je misliti ono što joj je Pavel ispričao o ideji za film. Bilo je kao opomena. Zamislila je neku davnu Rimljanku koja nije znala za mnoge stvari koje su njoj danas na raspolaganju – a pogotovo ne za anksiolitike. Minutaža njezine sreće u odnosu na Laurinu sigurno je bila veća i bez svih pomagala kojima se Laura uzaludno služi. Da se upustila u bizarne usporedbe i dodala im svoju domaćicu koja dolazi pospremati njezinu moderno opremljenu kuću, da im je dodala svoje ormare prekrpane garderobom kojoj se uopće ne veseli, svoj uredno pokošen i održavan vrt u kojem nikad nije znala uživati, svoj saldo na računu koji je bio toliko postojan da o njemu nije morala ni razmišljati – vjerojatno bi je osjećaj srama porazio do te mjere da o sebi misli još lošije nego inače. Rimljanka koju je zamislila možda je bila zadovoljna malim stvarima. Usrećivalo ju je, recimo, voće koje bi joj toga dana netko darovao, ili sunce zbog kojega će joj se rublje brže osušiti.

- Apsurdno je koliko nam je toga odnijelo sve što danas imamo. Odnijelo nam je sve ono što smo još mogli imati da nemamo sav taj višak koji umnožava očekivanja – rekla mu je, pušeći već drugu cigaretu uz kavu koju su ispijali na terasi apartmana.

- Mislim da si spremna za Visovac – nasmijao se.

- Možda sam se samo spremna preobratiti na život.

- E to nam treba: manje filozofije a više života – zaključio je Pavel, i ustao, odlučan da tu misao odmah provede u djelo.

Zvučalo je kao da će je odvesti u krevet.

No poveo ju je na obećani izlet usred izleta, usred jezera rijeke Krke.

Dok su se vozili prema Remetiću, razmišljala je o Pavelovoj karizmi. Neki ljudi to jednostavno imaju, bez namjere i truda. Ne sjeća se kad joj je zadnji put netko bio karizmatičan. Možda njezin otac, prije majčine bolesti, dok je još bila djevojčica kojoj se uloga oca kao zaštitnika podrazumijeva. Kad se majka razboljela, otac se smanjio. U njezinim očima postao je samo slab, nervozan muškarac koji na životne nedaće reagira izbjegavanjem. Zamjerila mu je taj kukavičluk, da bi ga kasnije i sama preuzela kao najsigurniji oblik života. Ili, točnije rečeno, kao najsigurniji oblik iščezavanja.

I to joj je oduzeto. Kad njezina bezimena pacijentica govori o svome ocu, zavidi joj na nježnoj sjeti koju prati svaka njihova zajednička uspomena, na emocijama koje su očito dijelili čak i kad nisu bile naglas izgovorene. To je otac koji se uvijek tiho brine za svoju kćer, čak i kad je daleko, a njezin nema pojma gdje je ona sada ni što joj se u životu događa – jer se njegovo zanimanje za nju svodi samo na promašaje koje joj može zamjeriti.

U Remetiću su se ukrkali na brod, i dok je pramac rezao mirnu površinu jezera prema Visovcu, činilo joj se kao da uplovljava u bajku, jer u takva je mjesta u stvarnosti teško povjerovati.

Klisure protkane zelenilom uzdizale su se iznad glatke plavozelene površine jezera usred kojeg je spokojno počivao otočić na kojem su se iza visokih borova nazirale zidine franjevačkog samostana Majke od Milosti i stidljivo izvirivao zvonik crkve Gospe Visovačke. Nije se osjećala kao turistkinja koja prvi put posjećuje nepoznato mjesto. Samo je mislila na to kako će se tamo iskrcati, doživjeti ono što joj je iz nekog razloga namijenjeno, i prepustila se tome izostavljajući svaku misao koja bi je mogla omesti. Pavel je šutio, kao da je svjesno odlučio pustiti je da doživljava stvari bez uputa, ili se samo njoj činilo da se radi o tome. Mogla mu je biti i smiješna u svojoj naivnosti. Ne susrećeš svaki dan psihijatricu koja se ponaša početnički i koja se životu čudi kao da joj je započeo jučer. Doduše, trudila se odigrati kakvo-takvo iskustvo, ili barem djelovati nezainteresirano za iskustva koja su joj promaknula – no već zna da je Pavel dovoljno pronicljiv da je pročita. On zna sve o svemu. Evo, prije nego što su se ukrkali na brod rekao joj je da na malenom Visovcu obitava čak sto devedeset i pet biljnih vrsta, od čega je osamdeset kultiviranih. Osjetila se kao jedna od onih sto petnaest, koje treba kultivirati.

Znao je i za dekret pape Inocenta XI. koji se čuva u samostanskom muzeju. Po tom dekretu udjeljuje se potpuni oprost onima koji visovačku crkvu posjete 2. kolovoza, na blagdan Gospe od Anđela. Bio bi to dobar datum za nju – kad bi mogla povjerovati u potpuni oprost za grijeh promašenog života, ili u oprost općenito. Sjetila se svoje pacijentice koja je išla tražiti oprost kad je nehotice ubila muhu. Nije ga našla u crkvi, nego u rječniku. Kojim bi se ona rječnikom morala poslužiti da stavi točku na sve svoje promašaje, da se obnovi do stanja iz kojeg bi mogla sve ono što se može kad sam sebi ne stojiš na putu?

U muzeju je bila izložena i knjižica s Očenašem, veličine svega nekoliko milimetara, koja se smatrala najmanjom knjigom na svijetu dok je sitnoćom nisu nadmašile još manje. Tri i pol milimetra molitve. Nekome je i to dovoljno. Možda je tajna samo u osjećaju da se imaš kome obratiti, da nisi baš posve sam u svemiru, da vjeruješ u nekoga iznad sebe i svijeta, tko zna

što je za tebe najbolje.

Kad su ušli u samostansku crkvu, preplavilo ju je nešto poznato a daleko. Osjećaj koji je poznavala toliko davno da joj se činilo kao da je iz tuđe prošlosti. Na trenutak je opet mogla biti ona djevojčica koja s majkom kleči na nedjeljnoj misi i obraća se Bogu s povjerenjem u njegovu brigu za sve koji su mu se došli obratiti. Gotovo je mogla nanjušiti miris sapuna kojim se majka kupala u nedjeljna jutra, jedina kad nije stavljala parfem. Majka je vjerovala da je Bogu skromnost najmilija vrlina pa je u crkvu odlazila u jednostavnim haljinama neutralnih boja, kakve je i Lauri birala nedjeljom.

Nije osjećala nostalgiju za tim vremenom kad je još nedužno vjerovala da čovjek uzornim ponašanjem može zaslužiti sve dobro što će mu se u životu dogoditi. Preplavila ju je samo bezazlena sjeta sjećanja koja ne uključuje žaljenje. Osjećala je ono što je, valjda, trebala nad majčinim grobom – nad kojim je uvijek dosad osjećala samo gorčinu i napuštenost. Majka nije bila pod onom hladnom mramornom pločom na Mirogoju. Nikad nije to mjesto uspjela doživjeti kao njezino počivalište. Svaki put se iznova nadala da će tamo osjetiti njezinu prisutnost, da će joj se moći obratiti – a to se nikad nije dogodilo. Dvadeset i jednu godinu gledala je u ploču na kojoj je u mramor bilo urezano njezino ime kao da je pogriješila lokaciju, kao da je stalno upućuju na pogrešno mjesto, i vraćala se kući uvijek s istom prazninom iznevjerenih očekivanja.

Ovdje, u crkvi Gospe Visovačke, prvi put je pomislila da je to to. Da je majka odozgo gleda. Da je cijelo vrijeme vidila i da je zabrinuta za nju. Da zna i za njezino trajno nezadovoljstvo, i za Xanax, i za besmislenu praksu u ordinaciji u kojoj zavidi ljudima koji joj dolaze po pomoć, i za mržnju koju je počela osjećati prema Emilu, i za strah od ljubavi prema djetetu koje nije njezino, i za ovaj izlet s mladićem s kojim namjerava prevariti muža. Osjećala se kao djevojčica ulovljena u nečem zabranjenom, ali joj je krivnja donijela olakšanje – kao da je od tog trenutka oprost u tuđim rukama, a ona samo mora saslušati svoju pokoru i pokajati se onako kako bi majka od nje očekivala.

Klaudija joj je na jednoj od prvih seansi govorila baš o tome kako zavidi ljudima koji od početka steknu osjećaj da je pokojnik dolje, ispod grobne ploče. Ona nije mogla zamisliti da je Viktor tamo. Nije to čak ni bio Viktor, nego samo njegov pepeo. Morala je prenijeti njegovim roditeljima želju da bude kremiran, iako bi im najradije bila zatajila da su o tome razgovarali. To je tako nepovratno, tako konačno. „To više nisu ni ostaci, nego ostaci ostataka“, rekla joj je tada. „Postoji samo jedno mjesto na kojem osjećam njegovu prisutnost, a to je naša kupaonica. Uvijek smo zajedno prali zube, i on bi ustima punim paste pokušavao

pjevušiti melodiju koja je svirala na tranzistoru. Nasmijavao me mumljajući preko četkice, a ja bih sjela na rub kade i promatrala ga kao da tu predstavu izvodi prvi put. Danas sjednem na rub kade i razgovaram s njim. Jedino tamo to činim.“

Tako se Laura osjećala sada. Vjerojatno se radi samo o mjestu na kojem se zatekla – jer bio je to prvi put nakon majčine smrti da je ušla u neku crkvu. Možda se Pavel u njezinom životu pojavio samo zbog toga da je doprati do ovog trenutka, do mjesta gdje će svesti račune sa svojom prošlošću, s uspomenama koje u kontradikciji s golim životom nisu znale zaživjeti onako kako uspomene zaslužuju.

MJERENO U SATIMA

„Goli život je važniji od uspomena“, rekla sam mu, odlučna da založim zlatnu narukvicu koju sam dobila na poklon od svojih učenika. Nije mu bilo drago što ću se odreći te narukvice, ali toga dana nismo imali ni novčića, a perspektiva sljedećeg nije bila nimalo bolja. Zahvaljujući dnevničkom zapisu iz tog vremena, danas znam da smo za nju dobili tristo osamdeset i devet dinara. Za to smo kupili dvije kutije cigareta, kruh, deset dekagrama kave, litru ulja, glavicu kupusa, sirni namaz i paštetu. Zavedeni skromnim obiljem koje nam je moglo potrajati najviše dva dana, nismo više spominjali narukvicu. Nismo spominjali ni siromaštvo od prekosutra. Izvježbali smo odgađanje brige, ili smo je barem znali prešutjeti na neko vrijeme, mjereno u satima.

Golo preživljavanje smatrali smo čudom, a čuda se ne zanemaruju. Ni čudo da smo se uopće pronašli u svijetu u kojem se mnogi nikad ne pronađu nismo uzimali zdravo za gotovo. Zbog naših privatnih čuda koja su opstala usred zloćudnog vremena, uvijek smo mogli vjerovati da smo u prednosti. U prednosti pred smrću i pred svime što nam je uskraćeno. Dostojanstvo nam je možda bilo dovedeno u pitanje, ali ono najvažnije nije.

Onda smo se, godinu dana nakon prvih sirena za zračnu uzbunu, vjenčali. Bilo je to šarmantno umjetničko vjenčanje, bez roditelja, s nekolicinom najbližih prijatelja. Nije se promijenilo ništa osim mog prezimena. I dalje smo bili zatočenici pogrešnog vremena, tuđih stanova, nedostatka posla i neplaćenih honorara – ali je činjenica da imamo jedno drugo i dalje uspijevala nadglasati sve što nam je otežavalo život. Dirljiv je način na koji smo se međusobno ohrabrivali, na koji smo pronalazili prečace do trenutaka u kojima je na snazi bilo samo ono što nas je spašavalo od stvarnosti. Katkad bismo uspjeli skucati novac za bocu vina, za sir koji nema okus gume, za teglicu maslina – pa bismo se jedan dan pravili da živimo u izobilju i da uspijevamo prevariti stvarnost iznenadnim blagostanjem. Zaranjali smo u knjige, u paralelne svjetove koji dokazuju da drugdje ima života u koji možemo nakratko povjerovati. Zaranjali smo jedno u drugo, u zagrljaje kakve mogu razmijeniti samo ljudi koji dijele ne samo ljubav, nego i prkos prema svijetu koji im ne ide na ruku. Sizifovski prkos koji uspijeva samo na ograničenom području privatnosti.

Ne znam jeste li čitali „Roman o Londonu“ Miloša Crnjanskog. Ja sam ga čitala baš u to vrijeme, kad mi se moglo činiti da je Crnjanski posudio našu priču iz budućnosti. Nas dvoje bili smo kao Rjepnin i Nađa, samo što nismo morali otići u London po svoje siromaštvo. Za

svoj život u egzilu mi smo samo trebali ostati gdje jesmo.

I ostali smo, nas dvoje – a onda se ispostavilo da će nas uskoro biti troje. Vrijeme u kojem smo se zatekli činilo je tu spoznaju zastrašujućom. Navikavali smo se na nju malim, nesigurnim koracima neuvjerljivog međusobnog ohrabrivanja, no nije bilo te misli ni tog predviđanja koji su nas mogli pripremiti na divotu, hrabrost i nježnost roditeljstva.

Kad vjeruješ da ti život koji živiš takav kakav jest ima duboki smisao, da mu ne treba dodavati ništa osim egzistencijalne bezbrižnosti niti oduzeti ništa osim straha od glupe smrti od zalutalog metka, onda te još viši, neočekivani smisao, na koji te ni jedno tuđe iskustvo ne može pripremiti, potrese do mjere da se osjećaš kao početnik koji ni o čemu nije znao ništa, ili je barem znao premalo da pohvata konce istinskog života.

Opet se moram ograditi od onoga što vam sada možda prolazi kroz glavu. Znam da nismo ni prvi ni zadnji koji su dobili dijete. Bez uvrede, doktorice Herman, ali najradije bih vam zabranila da uopće razmišljate o nama. Ne zato što vam ne vjerujem, što mislim da ćete nas krivo tumačiti, nego zato što je ovo jedino mjesto gdje mene ne mora zanimati što će bilo tko misliti o bilo čemu – a pogotovo o onome što ja kažem. Cijeli život imam osjećaj da se moram opravdavati zbog emocija, da ih dižem na potenciju koja kod drugih izaziva nelagodu – a budem li se ovdje osjećala tako, onda ovo nema smisla. Mislim da bi svatko trebao imati svoje mjesto i vrijeme za čisto osjećanje, pa makar to osjećanje zvučalo patetično, nerazumno ili pretjerano. Manje bi se ginulo zbog svega što smo prešutjeli.

AKO JOŠ UOPĆE IMA PRAVO NA NJU

U visovačkoj crkvi razjasnilo joj se koliko je toga prešutjela. Prešućeno je u njoj bubrilo i nadimalo se u potrebi da ispliva na površinu. Kad joj se učinilo da će puknuti ako ne progovori, zamolila je Pavela da je malo ostavi samu. Primio je to kao nešto što je očekivao, nasmiješio se s razumijevanjem i ostavio je u crkvi u kojoj nije bilo nikoga – barem ne nekoga tko bi bio vidljiv golim okom.

Sjela je u jednu od klupa i ispočetka samo šutjela, pripremajući se na pokornost i na moguće suze.

A onda je počela šaptati.

- Mama, zeznula sam. Sve sam zabrljala.

Zastala je kao da očekuje odgovor. Onda je nastavila tiho sricati kako se osjećala svih ovih godina dok je sabotirala vlastiti život pogrešnim odlukama, pogrešnim ljudima, pogrešnim postupcima – zapravo cijelim svojim postojanjem kao greškom. Kao da već ima dugo iskustvo ispovijedanja umrlima, pričala joj je samo o onome što je muči i što je i samoj sebi prešućivala – jer joj se iznenada podrazumijevalo da je majka cijelo vrijeme imala uvid u njezin ovozemaljski život i da joj je sva faktografija poznata.

- Sigurno se pitaš što radim ovdje, na Visovcu, s mladićem od kojeg sam dvanaest godina starija – šaptala je. – Ne znam, i ja se pitam. Znam samo da sam nešto morala poduzeti, da mi je trebala evakuacija. Znam samo da se nekako moram spasiti.

Njezino amatersko ispovijedanje upravo joj je tako i zvučalo, ali nije ju bilo briga. Najbolnije su istine upravo u najjednostavnije izrečenim osjećajima, i nema tog rječničkog bogatstva koje im može poboljšati značenje.

- Cijeli se život držim *reda*, a baš sam zbog toga u ovakvom neredu. Znam da ovo nije ispravno. Emil je jedini čovjek kojega moja mučnina nije umorila, ali ja njega, mama, ne volim. Nikad ga nisam voljela. Moram li se zbilja držati lažne zahvalnosti? Ako moram, onda je potpuno svejedno hoću li se sutra ubiti ili nastaviti živjeti kako sam živjela dosad.

Eto, izgovorila je to.

Onda je zašutjela, kao da čeka da se dogodi nešto strašno. Ipak, nije se srušio svijet. Crkvena vrata nisu zaškripala kao zlokoban znak Božjeg negodovanja, kip Djevice nije proplakao pravim, mokrim suzama, Isusu na križu nisu prokrvarile rane. Samo joj je blagi lahor propuha iznenada, jednim kratkotrajnim naletom, rashladio ramena i vrat.

Tišina ju je poticala da nastavi.

- Često mislim kako bi svima bez mene bilo bolje, kako nikome ne bih nedostajala. Svi bi se odmorili od moje mrzovolje i ne bi više morali diplomatski nagađati koje bi me riječi i geste mogle još više oneraspoložiti. Znam da sam svima teret, mama – a ne želim to više biti. I samoj sebi sam teret. Zato sam ovdje. Pokušavam to promijeniti. Možda sam našla najgori mogući način, ali barem nešto pokušavam. Molim te, nemoj me osuđivati.

Kad je ponovno zastala, opet je osjetila svježinu na vratu i ramenima. Tek tada je pomislila da to nije slučajno, da je majka pronašla način da joj se javi, da joj da do znanja da je čuje i da joj ništa ne zamjera. Naježila se od ganuća, ali nije mogla tek tako povjerovati. Pokušala je ponovno. Odšaptala je još nekoliko rečenica, a kad je utihnula, dogodilo se isto. Stidljivi vjetar niotkud opet ju je načas obgrlio.

Ne zna koliko je dugo plakala. Plakala je bezglasno i nepomično, samo suzama za koje joj se činilo da nose dvadesetjednogodišnju težinu neisplakane tuge. Klizile su joj niz obraze i kapale u krilo, kao da svako malo stavljaju točku na rečenice koje je nastavila šaptati kao da sad ima jedinu, prvu i posljednju, priliku izgovoriti sve što joj je na duši. Tiho je recitirala povijest svoje dugogodišnje depresije koju je tada prvi put nazvala pravim imenom iako je znala da će od tog trenutka nadalje morati živjeti s dijagnozom, a ne samo s mrzovoljom koju može pripisati karakteru i životnim nedaćama. Ako je mama išta od toga čula, sad je znala da se njezina kći svakoga jutra iznova pita ima li uopće smisla ustati, da joj se čini kako je, u ravnoteži između života i smrti koje je neprestano svjesna, veći dio života provela na ovoj drugoj strani – u stalnom dodiru sa smrću koja se oko nje nećka na gotovo porazan način. Znala je i kako se osjeća u svojoj ordinaciji dok prešućuje vlastitu tjeskobu zavaravajući se da se može baviti tuđom. Znala je i to da svaki put kad pogleda svog sina, koliko god se trudila izostaviti tu misao, pomisli da to nije *njezin* sin, da ga je rodila neka druga žena o kojoj ništa nije htjela znati da ne bi morala osjećati prezir i zavist prema konkretnoj osobi. Čula je i to da joj nikad nije oprostila što je umrla dok je izbivala iz kuće, iako je dane i noći provela uz njezin krevet u strahu da će propustiti trenutak oproštaja. Znala je i za sve ono što ne može oprostiti sebi – sve one prijelomne trenutke mlitavih odluka koje su se pokazale pogrešnima a koje je donosila znajući da su krive. Znala je i da osjeća zavist prema svima

koji su znali ne pogriješiti.

Bez obzira na ovaj porazni rezime, bilo joj je lakše. Sad kad su sve njezine krivnje izgovorene, više ih neće morati nositi kao teret. Odašlala ih je u tišinu svemira, tamo negdje gdje se grijesi pomno preispituju i gdje im se mjeri težina i odmjerava kazna. Spremna je za sve što može uslijediti.

Ipak, nije očekivala ono što je doista uslijedilo.

Kad je izašla iz crkve, Pavel je pušio naslonjen na jablan i mirno gledao kako mu se približava. Možda je u njezinom hodu i držanju iščitao sve što je trebalo, a možda je odluku donio i prije nego što je primijetio tragove suza u njezinim očima.

- A sad te vodim na jedno posebno mjesto - rekao je, zagrlivši je kao nekoga čiji život ovisi baš o zagrljaju.

- Ne znam može li biti posebnije od ovog - rekla mu je sa zahvalnošću.

- Može, vjeruj mi.

Pustila je da je vodi, ne pitajući se ni kamo ni zašto. Više osjećati a manje misliti - to bi joj trebao postati moto za budućnost, ako još uopće ima pravo na nju.

NO NJOJ TO NIJE BILO DOSTA

Kad je naš sin došao na svijet, činilo nam se kao da smo stekli neupitno pravo na budućnost.

Nismo više bili odgovorni samo za svoj život. Svoj možeš i profučkati ako se nemaš petlje nositi s njime, ali kad doneseš na svijet novu osobu, sve se promijeni. Neću vam sad redati fraze o „malom nezaštićenom biću“ i roditeljskom nagonu da ga sakrijemo od svega lošega. Naš sin nama je odmah, od prvog dana, bio *čovjek*. Čovjek sa svojim malim, nedužnim svijetom koji će se iz dana u dan širiti novim iskustvima, a naš je zadatak bio da ga zaštitimo od onih loših, koliko se to uopće može.

„Ovo je najljepše što sam stvorio“, rekao je kad ga je prvi put vidio. Svako malo nadvijao se nad krevetić da se uvjeri u njegovo postojanje i njegovo savršenstvo. Proporcionalno s ljubavlju, rasla je i briga, ali i odlučnost prema budućnosti.

U tome je bila najveća razlika – da smo zbog svoga sina počeli obraćati pažnju na budućnost, da smo je uračunali u život. Zbog nje smo počeli živjeti kao i drugi, presložili prioritete, radili na uklapanju u vanjski svijet. Nismo se ni okrenuli, a već smo imali posao, auto, računalo, televizor, stalnu adresu, kredite, bračne parove s djecom za prijatelje, roditeljske sastanke u vrtiću pa u školi, obiteljska okupljanja, dječje rođendane i sve ostalo što ide uz jedan uobičajen, ili barem naizgled uobičajen obiteljski život. Izlazili smo u parkove s dječjim igralištima, kupovali igračke i slikovnice, slagali lego-kocke puzeći po parketu u dnevnom boravku, išli u nabavke u trgovačke centre, putovali u posjet roditeljima. Život se proširio izvan mikrokozmosa.

U jednom od dnevničkih zapisa iz toga vremena napisala sam da se navikavamo na dostojanstvo. Navikavali smo se i na uvijek isti komadić neba koji gledamo s vlastitog balkona, kao da teško možemo vjerovati da nećemo opet završiti iza nekih novih, tuđih prozora iza kojih je i nebo uvijek tuđe i različito.

I tati je srce bilo na mjestu. Iako život u podmornici nije slutio na dobro, sve se ipak završilo kako treba – njegova kći je diplomirala i radi, ima obitelj, stalnu adresu, on je dobio unuka, i sve kod nje funkcionira po svim pravilima urednog građanskog života premda se činilo da će sa svojim izabranikom zastraniti u autsajderskom umjetničkom životu u kojem ništa nije izvjesno ni sigurno.

Tata nije znao, jer nikad nismo tražili pomoć, da i dalje ništa nije sigurno, da se i dalje svaki dan suočavamo s izazovima opstanka u svijetu u kojem su riječi na dnu ljestvice svih tržišnih vrijednosti na kojima stvarnost funkcionira.

Pogotovo nije znao, kao što nismo znali ni mi, da ti nikakva upornost ni spremnost na sve moguće izazove ne jamči da ćeš ostati živ. Ne živ u smislu da ćeš se izboriti za minimum egzistencije, nego živ u smislu da nećeš biti mrtav.

Ali, kao što je napisao jedan naš pisac, *Sudbina nema smisla za kontekst. Sudbina nema poetike.*

Ne znam vjerujete li u sudbinu. Ja sam je do tada uvažavala kao prijateljsku silu koja djeluje u moju korist. Vjerovala sam da između nas dvije postoji nešto poput prešutnog dogovora koji ona neće iznevjeriti, i s tim sam joj se povjerenjem prepustila, kao da – čak i kad mi podvali neki teži zadatak – nad njom imam kontrolu. Vjerovala sam da, bez obzira na njezinu ćudljivu potrebu da me katkad iscrpljuje, ipak na kraju uvijek ja biram i odlučujem. Bila sam toliko naivna da sam joj znala biti zahvalna na izazovima koji su me ojačali i izgradili. No njoj to nije bilo dosta. Ona je neumoljivo provodila svoju matematiku – matematiku oduzimanja – bez obzira na sve što smo isplanirali.

Teško mi je govoriti o tome. Teško mi je, ustvari, ono što je uslijedilo nazvati pravim imenom. Zamislite koliko se toga moralo poklopiti da se nas dvoje spojimo. Zamislite samo tu sudbinsku matematiku. Tamo negdje, jednom, rodio se dječak. Iako je sve počelo davno prije, kad se svemir pobrinuo da se poklopi vremenska i prostorna matematika njegovih roditelja, a prije toga roditelja njegovih roditelja, za njega sve počinje tada, u trenutku njegova rođenja. Krenuo je od nekog datuma, od nekog sata u kojem ga je sudbina uzela u obzir. Kad je imao devet godina, negdje drugdje rodila se djevojčica koju je sudbina uvrstila u svoju matematiku. On je već imao za sobom tri tisuće dvjesto osamdeset i pet dana, a ona je tek krenula na svoj put. Nije ih dijelilo samo vrijeme, nego i stotinjak kilometara u početku, a kasnije, kad su poodrasli, još i više. Sve one godine koje su odradili prije nego su se sreli, oni su, ne znajući, išli jedno drugome ususret. Živjeli su baš na neki određen način i proživljavali baš neka određena iskustva koja su ih oblikovala i izgradila baš onako kako je bilo potrebno da bi se jednom, kad se sretnu, mogli prepoznati. Dok je sudbina računala umjesto njih, nisu imali pojma da im je netko, tamo negdje, već namijenjen. A kad im se vremenska i prostorna matematika dodirnula na istoj točki, kad su jedno drugome ušli u život – koji je u tom trenutku u njezinoj matematici trajao šest tisuća petsto sedamdeset dana, a u njenoj devet tisuća osamsto pedeset i pet, sve se činilo slučajnim. On je *slučajno*

bio petstotinjak kilometara daleko od mjesta u kojem je živio, a ona je *slučajno* baš tada doselila u isti grad – možda baš zato da bi srela baš njega.

Previše je to sudbinskog angažmana da bi bilo slučajno. On je morao doputovati u grad baš tada, oboje su morali poznavati istog čovjeka koji je u svojoj životnoj matematici baš toga dana isplanirao druženje za prijatelje, ona se morala pojaviti na onim vratima baš u trenutku kad je on namjeravao otići. Da je došla minutu kasnije, zauvijek bi se mimoišli. Da je on otišao minutu ranije, koordinate vremena i prostora možda im se više nikad ne bi presjekle. Već tada, na tim vratima, oboje su znali da će matematika življenja – sve to zbrajanje i oduzimanje, množenje i dijeljenje – biti zajednička stvar.

Samo... sudbina katkad, od svih računskih operacija, bira oduzimanje. Pa oduzme. Uskrati vrijeme jednakom lakoćom kojom nam ga je jednom dala na raspolaganje. Onda treba opet početi računati ispočetka, s nekim novim jednadžbama kojima nas nikad nitko nije naučio.

Znam, govorim vam u šiframa, u metaforama. Nije to zato što mi je stalo do toga kako će zvučati ono što kažem, nego zato što mi je teško imenovati pakao koji nastojim izgovoriti.

Kad treba izvaditi vlastiti korijen iz sedam tisuća dvjesto osamnaest zajedničkih dana, na kraju sudbinskog udžbenika nema rješenja u koja se može zaviriti u potrazi za rezultatom. Nasilno ti iščupaju korijen iz zajedničkog tla i nitko te ne pita kako ti je venuti.

TO BI BIO LIJEP EPILOG

Nakon plakanja u crkvi osjećala se kao da je netko iz nje iščupao korov od kojega je venula. Onaj koji joj nije dao ni govoriti ni živjeti. Činilo joj se da sada može baratati činjenicama koje je godinama skrivala i od sebe, da je u redu svoju privatnu bol iznijeti pred druge.

Kad su se iskricali s broda i sjeli u auto, odlučila mu je reći da je njezin sin posvojen. Znala je da ne mora, da ga faktografija ne zanima, da su životne okolnosti zadnje što uzima u obzir kod druge osobe, ali nije mu to ni prenijela kao informaciju nego kao dio sebe koji osjeća kao višak koji treba odstraniti izgovaranjem. Od doživljaja u crkvi još se osjećala kao da je pod anestezijom pod kojom će manje boljeti suočavanje s istinama od kojih dugo i uporno bježi. To, recimo, nikad ranije nije izgovorila. Pridjev *posvojen* izbrisan je iz njihovog rječnika u trenutku kad su Gabrijela kao tromjesečnu bebu doveli kući. Trebalo se samo praviti da je sve kako treba biti, da je idila zaokružena. Oni su roditelji, beba je s njima, zove se Gabrijel, ima plave oči, jede u pravilnim razmacima, spava, podrigne se bez problema i reagira na sve taktilne i slušne podražaje. Zdrav je i zadovoljan, guguče i smije se kad ga golicaju po vratu i stopalima. Takve su rečenice razmjenjivali sa susjedima, prijateljima i rodbinom. Posvojenje se obzirno prešućivalo, a ona je i dalje strepila da će je netko neupućen posramiti primjedbom „Nitko vam ne bi rekao da ste prije tri mjeseca rodili“, ili „Jako je sličan vašem suprugu“.

- Sramila sam se - priznala je Pavelu. Iako su svi šutjeli o tome, ja sam znala da znaju, i baš to što šute izazivalo mi je najveću nelagodu jer ne šuti se o stvarima koje nisu sramotne.

- Zašto bi uopće bilo važno, ikad i igdje, što bilo tko misli o tvojim intimnim činjenicama? Nelagoda je uvijek samo naš problem.

- Moja nelagoda i jest bila samo moj problem, ali nije imala veze sa samom činjenicom da je Gabrijel posvojen, nego sa stalnim osjećajem krivnje da ga neću dovoljno zavoljeti i da će to biti vidljivo. Kao da sam branila sebi da se do kraja prepustim majčinstvu, ne samo zato što mi se stalno činilo da sam ga nekome preotela, nego i zato što se nisam mogla osloboditi osjećaja da je samo privremeno tu, da će mi ga netko prije ili kasnije oduzeti.

- Laura, svi smo samo privremeno tu. Sad nam, za minutu ili dvije, može ususret doći neki kamion koji će nas zgnojiti jer je vozač zaspao za volanom. Za minutu ili dvije moglo bi biti *zbilja* nevažno jesi li rodila dijete ili si ga posvojila, jesi li bila odlikašica ili ponavljačica, jesi

li znala kuhati ili nisi.

Kao da je svojom voljom izrežirao prizor, u tom trenutku suprotnim je trakom prošao golemi teretnjak prekrzan balvanima. Njezin mozak odmah se izborio za pomisao kako bi baš bilo pravedno da ih pomete s ceste u provaliju pa da sve doista postane nevažno.

- Znam. Ne tražim odgovore, ne tražim utjehu, ne tražim rješenja. Samo se malo rješavam tereta. Oprosti.

- Nemam ti što opraštati.

- Jedna mi je pacijentica nedavno govorila o tom osjećaju. O svom djetetu, o nježnosti roditeljstva.

- Pa si pomislila kako je nepravedno da ti to nisi doživjela iz prve ruke?

- Ne baš tako doslovno, ali...

- Tko zna što je sve njoj uskraćeno. Što je njoj oduzeto. Uostalom, sigurno ne dolazi na terapiju iz zabave.

- Kao ti - nasmijala se.

- Da, kao ja.

- Nitko nije kao ti.

- Nitko nije kao bilo tko.

- Kako ti to uspijeva?

- Što?

- Pojednostavniti komplicirano.

- Manje filozofije, više života, sjećaš se?

- Sjećam se.

- Evo, sad ćemo to opet provesti u djelo.

- Hoćemo?

- Stigli smo - rekao je, kad je ona već zaboravila da njihova vožnja vodi na neko odredište. - Ronilački centar Vertigo.

- Ronilački centar!?

- Ne može biti da se jedna nesuđena podvodna arheologinja nikad ne okuša u ronjenju. Ne brini, imat ćeš instruktora, a i ja namjeravam zaroniti s tobom. Nije mi prvi put.

- Ti si lud.

- Hvala - nasmijao se on.

Već sljedećeg trenutka mahao je čovjeku koji je stajao pred ulazom u centar i koji ih je, očito, očekivao.

Kad je izašla iz auta, malo je zateturala od iznenadne vrtoglavice. Naziv ronilačkog centra nije mogao biti prigodniji. Činilo joj se da se predozirala uzbuđenjima, da je i bez ronjenja u ova dva dana doživjela više nego u proteklih dvadeset godina. Kao da je život po njezinoj mjeri iskočio iz zasjede i zatekao je nespremnu.

Sve se poslije događalo kao u ubrzanom filmu koji ona promatra izvana, kao gledateljica koja nema ništa zajedničko s glavnom junakinjom. Nije još ni shvatila što se događa, a već je bila u ronilačkom odijelu, s bocama na leđima, uz instruktora koji joj objašnjava čemu služi koji dio opreme. Dvostupanjski hidrostatski regulator, boca s komprimiranim zrakom, kompenzator plovnosti, pojas s utezima, maska, peraje, manometar, podvodna lampa... sve se nagomilalo u prekrcanosti trenutka emocijama i podacima, u bojazni da nešto tako važno neće znati istinski doživjeti jer ne stiže ni misliti ni udahnuti od uzbuđenja.

Ne zna kako je uopće pohvatala upute ni kako se dogodilo da se odjednom našla pod morem, s Pavelom koji ju je držao za ruku u bestežinskom stanju u kojem je čula samo svoje udahe komprimiranog zraka i onaj pritajeni šum mora koji se događa ispod površine, gdje podmorje živi svoj skriveni život dostupan samo rijetkim posjetiteljima.

Sve joj se zamutilo od iznenadnog kolaža riba, pijeska, koralja, rakova, stijena, stiliziranog živog granja morskih trava koje su im se sklanjale s puta otvarajući pred njima nove neočekivane vizure zastrašujućeg beskraj. Sve joj je u magli, osim osjećaja da bi mogla dolje ostati zauvijek, da izranjanje nema nikakvog smisla. To bi bio lijep epilog jednog postojanja koje je uzaludno težilo dubinama. Prigodna odjavna špica za Lauru Herman, nesuđenu podvodnu arheologinju koja je do četrdesete ronila samo na suhom, bezuspješno

prekapajući po olupinama od ljudi umjesto po olupinama pod morem.

Ali film se isto tako brzo premotao unatrag – od odjavne špice do obale na kojoj se iz ronilačkog odijela izvlačila kao iz svoje prave kože. Mogla se praviti da joj je lice mokro i slano od mora, ali nije. Ova je potresenost imala pravo i na malo suza, onih uz koje se možeš i sjetno osmjehnuti. Pavel ju je zagrlio pa je od toga još malo zaplakala.

Još jutros je mislila da se Pavel pojavio u njezinom životu samo da bi je dopratio do visovačke crkve, ali sad joj se čini da se možda pojavio da je doprati do svega bitnoga.

Šutjeli su dok su se vozili natrag prema Skradinu. Od dana još nije ostalo puno, a već večeras ona bi trebala biti kod kuće. Tamo, u nekom svijetu kojem navodno pripada.

- A da se mi vratimo sutra? – upitao je Pavel, kao da joj je pročitao misli.

- Može – odgovorila je spremno, kao da je i sama upravo htjela to predložiti.

Izvadila je mobitel i napisala Emilu poruku da se vraća sutra, da ne može još ostaviti Olju. Eto, možda i ona nauči kako se komplicirano pojednostavljuje i kako ti jedna najobičnija tekstualna poruka može osigurati izostanak iz stvarnosti. Emil je previše obziran da bi nazvao u tako delikatnoj situaciji, dok ona provodi privatnu terapiju nad potonulom prijateljicom.

- Hoćeš da se fotografiramo ovdje? Za uspomenu – upitao je usporavajući na zavoju odakle se Skradin vidio kao na dlanu.

- Ne, molim te. Stvarno ne volim fotografije.

Sjetila se kako je Klaudija na jednu od prvih seansi donijela svoju i Viktorovu zajedničku fotografiju. Imala je potrebu uvjeriti svoju psihijatricu u veličinu izgubljene sreće. Možda joj se činilo da zvuči neuvjerljivo kad priča o tome koliko su se ona i Viktor voljeli – jer Laura u njezinom žaljenju za izgubljenim nije sudjelovala na način koji je Klaudija očekivala. Zna ona da se psihijatrica naslušala svakakvih gubitaka, svakakvih nedostajanja i patnji, da je sigurno već oguglala na nesreću – ali i za nesreću bi, premda je svakome njegova najteža, morala postojati neka mjerna jedinica koja ističe razliku.

- Evo, to smo mi. Točnije, to smo *bili* mi – rekla je Klaudija tada, susprežući suze.

Nema se što puno reći o toj fotografiji. Dvoje mladih, nasmijanih ljudi čija se lica dodiruju

kao da ne mogu podnijeti ni centimetar prostora koji bi ih razdvojio. Mogla bi poslužiti kao reklama za sreću, ta fotografija koja Klaudiji sada služi samo kao dokaz nesreće – jer je to, ta i takva sreća, nepovratno izgubljeno.

Promatrala je Klaudiju i Viktora na fotografiji i razmišljala o tome kako u životima svih nas postoje takvi, objektivom dokumentirani, dokazi da nešto što smo imali više ne postoji.

Na zidu u njezinoj ordinaciji visjela je jedna majčina fotografija iz vremena prije recidiva, kad je s obje ruke grabila život kao da je slutila da će se rak vratiti. Na toj fotografiji bila je preplanula i vitka, zadovoljna svojim tijelom kao da se istanjilo njezinom zaslugom a ne zbog kemoterapije. Toga dana kupila je dvije iste haljine za plažu različite veličine – jednu sebi, a jednu svojoj kćeri – i onda ju je gotovo svečanim glasom, čiju je intonaciju u to vrijeme održavala kao da joj upravo o tome ovisi život, pozvala da svoje nove haljine „izvedu u šetnju“. Mama je na fotografiji uhvatila donje rubove haljine, širila ih pozirajući svojoj kćeri i smiješila se kao da je život neprekidna zabava na kojoj se ništa loše nije i ne može dogoditi.

Iako je htjela pamtit i majku baš takvu, nasmijanu i punu još nakratko poklonjenog života, Laura je mrzila tu fotografiju. Doživljavala ju je kao prevaru, kao samo još jedan u nizu dokaza da joj je servirana još jedna laž, nepopravljiva kao i sve ostale. Toliko puta ju je poželjela skinuti sa zida i skloniti s očiju, ali uvijek bi joj ponestalo snage. Fotografija je podsjećala Lauru na vlastitu naivnost koje se stidjela, na kratkotrajni optimizam koji joj je sudbina podvalila da je zavarala dok provodi svoj neumoljiv plan oduzimanja.

- Trebalo bi ukinuti fotografije – rekla je Pavelu prisjećajući se nasmijane majke u cvjetnoj haljini, Klaudije i Viktora s približenim glavama.

Sve drugo je zadržala za sebe, da je Pavel ne bi opet morao podsjećati na više života a manje filozofije. Ona jako dobro zna da fotografije lažu. Uvjeravaju nas u prošlost kakva možda nije postojala čak ni taj jedan trenutak kad je zabilježena. Modificiraju nam sjećanja namećući nam samo ogoljeni prizor u kojem se ne vidi ništa što nas je iza toga boljelo. Puni su ih albumi – tih navodnih trenutaka sreće na kojima se ljudi usiljeno smiješe zataškavajući štošta. Nitko ne poseže za fotoaparatom u trenucima koji nisu za pokazivanje – nema takvih na kojima plaćemo, očajavamo, strepimo; onih na kojima smo užasnuti životom – i onda ti albumi prepuni privremenih osmijeha stvaraju iluziju trajne idile koja ni u čijem životu ne postoji.

Eto zašto se nije htjela fotografirati s Pavelom. On vjerojatno misli da se boji ostaviti trag

koji bi jednom mogao njezinom mužu dokazati nevjeru. Ali nije se radilo o tome, nego o presretanju varke spašavanja prošlosti – jer njihova bi zajednička fotografija kasnije samo bolno dokazivala da toga više nema, a ona više ne može podnijeti nikakvo nedostajanje.

I Klaudijin trenutak s fotografije očito je bio samo privremena varka. Fotografije su, općenito, samo dokaz da to što je na njima više ne postoji. Čak i kad preživimo, na njima smo uvijek samo neki bivši ljudi – baš kao i oni kojih više nema.

OVAKO NE MORAM ZNATI

Imam gomilu naših zajedničkih fotografija, i kad ih danas gledam pomislim kako sam trebala više zanosa ulagati u trenutke u kojima su snimljene. Kad bismo računali na to da onih koje volimo više neće biti, drukčije bismo tretirali sadašnjost. Sa smrću na umu život bi sadržavao više nezaboravnoga.

Ipak, ni jedna od tih fotografija ne može se mjeriti sa slikama koje nisu uhvaćene objektivom. Onima za koje nemam dokaze.

Ponekad mislim da sam trebala evidentirati svaki naš dan, da sam trebala pamtit i više. Materijala za sjećanje ima toliko da na trenutke osjećam paniku da će uspomena, zajedno sa mnom, isteći rok trajanja pa ih neću dospjeti sve rekonstruirati u vremenu koje mi je još na raspolaganju. To je jedan od glavnih razloga zašto sam ovdje. Trebalo bi rezervirati još jedan, dupli život da se dostojno prisjetimo pravog.

Sve do njegove bolesti, pamtila sam samo u sličicama. U kratkim bezvremenskim prizorima koje memorija sortira po atmosferi. Kad se razbolio, u sjećanje mi se primala cjelina, kao da se radi o filmu strave koji ne mogu ni zaustaviti ni prestati pamtiti.

Mogla bih vam sad prepričati taj film do zadnje, najsitnije pojedinosti, ali ne želim da ga itko pamti tako bespomoćnog, pa čak ni vi koji ga niste poznavali. To pamćenje je samo moj zadatak, moja tužna arhiva. Mogu vam pričati jedino o vlastitom osjećaju neuspjeha, o tome kako sam sebi dala u zadatak da ga, kako god znam, spasim, i kako sam bila poražena i užasnuta kad sam shvatila da u tome neću uspjeti.

Da, razbolio se. Neizlječivo. Smrtno. To je pravo ime za ono što se dogodilo. Naš sin imao je dvanaest godina. On je imao četrdeset i osam.

Odmah su mi rekli kako stvari stoje. Koristili su formulacije tipa: „Učinit ćemo sve, ali nemojte se previše nadati“, „Ne možemo biti optimistični“, „Morate se pripremiti na najgore“ – ali ja sam sve te riječi tumačila samo kao *njihovo* odustajanje. Bila sam spremna na sve osim na *najgore*.

Prvi put sam požalila što nemam diplomu Medicinskog fakulteta, samo da ih njihovim rječnikom, njihovim latinskim nazivljem mogu demantirati i uvjeriti da su prebrzo digli ruke od njega.

Besmisleno je da vam sad nabrajam što sam sve pokušala, na koje sam ga sve alternativne metode liječenja nagovorila, jer već vam je jasno da ništa od toga nije pomoglo. Tada sam zbilja vjerovala da hoće, da se smrt može unedogled odgađati ako joj odlučno stojiš na putu, da ne može biti toliko okrutna da mi ga oduzme. Nakon dva mjeseca očajničke borbe, kad sam ga vodila na drugu kuru kemoterapije, u bolnici su nam rekli da je preslab da bi mu je dali, da se vratimo „kad malo ojača“. Tek tada sam shvatila kako stvari stoje, jer bilo je jasno da, s količinom hrane koju je tada uopće mogao pojesti, nikad neće ojačati.

Neću maramice. Pustite me da napokon plačem.

Vidite koliko sam dugo okolišala, koliko mi je trebalo da počnem izgovarati ono zbog čega sam jedino i došla k vama. Morala sam iscijediti iz sebe cijeli roman da bih izgovorila najvažnije.

Nikad nisam plakala i govorila istovremeno. Da samo znate koliko sam puta poželjela biti ovako slaba, ovako naglas tužna, ispričati sve o tome kako sam se raspadala a da ne moram voditi računa o tome hoću li nekoga opteretiti svojom žalošću. Vi ste plaćeni da me slušate, i to me iskupljuje. Plaćeni ste da istrpите dio mene koji nije za pokazivanje.

Kad smo se toga dana vraćali iz bolnice, penjali smo se na svoj četvrti kat četrdeset minuta. Zastajao je svakih nekoliko stepenica da se odmori, a onda bih ga obgrlila tako da ga svojim tijelom ponesem nekoliko sljedećih a da ne ispadne da ga, zapravo, nosim. Kad je nakon tog teškog uspona legao u krevet, više nikad nije iz njega ustao. Sljedećih mjesec dana, koliko je još živio, provela sam u tom krevetu uz njega. Ustajala sam samo zbog nužnih svakodnevnih radnji koje su opsluživale tu vrstu postojanja, a svaki put kad bih to morala, proganjao me paničan strah da će on umrijeti baš u tih desetak minuta koliko me nema. Ne znam možete li zamisliti taj strah. Ne znam možete li zamisliti potrebu za opraštanjem kojoj ne smijete udovoljiti jer se i dalje uvjeravate da će se dogoditi neko čudo i da će jutro donijeti preokret. Ne možete se opraštati jer se ne želite oprostiti, jer bi to značilo da ste priznali poraz i odustali. Ne možete se opraštati jer biste tako i njemu oduzeli nadu da će preživjeti.

„Moraš biti hrabra“, rekao mi je tata kad je saznao za kobnu dijagnozu. Pravila sam se hrabra, kao i uvijek do tada – samo što ta vrsta hrabrosti nije imala veze ni s čudovištima na putu do poljskog zahoda ni s hobotnicom u plićaku.

Kao što rekoh, *pravila* sam se hrabra. Prava je istina da sam bila smrtno preplašena smrću. Smrću pred kojom sam bila posve bespomoćna i s kojom ću se morati suočiti kad ostanem

među preživjelima. Bojala sam se i kratkoće preostalog vremena, njegovih bolova koje neću moći ublažiti, svega neizgovorenog što će ostati u međuprostoru života i smrti. Bojala sam se spavanja koje bi mi se moglo omaknuti, pitanja koja mi naš sin postavlja, lijekova koji neće djelovati. Bojala sam se jutra, večeri, sljedeće minute i naknadnog života. Bojala sam se nepovratno tužne sebe i praznine koju još nisam mogla ni naslutiti. Bojala sam se svega, a ni jedan od tih strahova nisam pokazala.

I o tome bih mogla napisati esej – o hrabrosti koje nema. O fiktivnoj hrabrosti zbog koje više ne vjerujem ni u jedno tuđe stanje vidljivo golim okom.

Vama će ljudi možda priznati svoje slabosti jer upravo zbog njih i dolaze k vama i jer znaju da će ostati zatvorene u ova četiri zida, ali oni koje poznajete izvan ordinacije sigurno vam govore da je sve u redu. Vjerojatno i vi drugima govorite da je kod vas sve u redu i onda kad nije. I ja bih vas po svoj prilici uvjeravala da je sve u redu da se niste obvezali na šutnju. Ovako ne moram znati što mislite, ne moram dočekati da me tješite i nagovarate na vedrinu koju bih na koncu i odglumila da vama ne bude neugodno, da ne biste imali osjećaj da je vaš posao uzaludan.

Lijepo su nas naučili toj pristojnosti. Toliko smo dosljedni u svojoj glumljenoj hrabrosti, u svojim navodnim raspoloženjima, da i ono najnedužnije pitanje koje jedni drugima postavljamo dobro uvježbanim licemjermem prešućivanja – pitanje „Kako si?“ – postaje neumjesno.

U KOJEM GOD SMJERU POKUŠA

- Kako si? - upitao ju je Pavel kad je zaustavio auto pred vilom.

Iako iz njegovih usta pitanje nije zvučalo neumjesno, Laura je neizbježno pomislila na svoju bezimenu pacijenticu i njezinu teoriju o besmislenosti te dvije kurtoazne riječi koje zahtijevaju lažne odgovore.

Na toj seansi duboko ju potresla spoznaja da njezin slučaj nije ništa posebno. Svima se događaju teške stvari koje nikakva ravnoteža dobra i zla ne može opravdati. Slušala je kako joj pacijentica govori o flasterima s morfijem, o lijekovima koji više ne pomažu, o nemogućnosti dostojnog opraštanja, o osjećaju bespomoćnosti uz bolesnički krevet, o strahu od svega *poslije* - i shvaćala da mnogi to prožive, a samo neki doista prežive. Ona, recimo, nije. Na toj seansi je, prvi put otkad joj bezimena pacijentica dolazi, poželjela progovoriti, iako joj je bilo jasno da je bolje da šuti. Ona je svoje iskustvo gubitka pretvorila samo u kroničnu tragediju koja joj je bila izlika za sva odustajanja, i može jedino prešutjeti vlastiti primjer nesposobnosti za nastavak života - jer taj je gubitak samo jedan od mnogih, samo njezin slučaj, sličan milijunima gubitaka koje su mnogi drugi, za razliku od nje, hrabro preboljeli.

- Čudno sam - odgovorila mu je. - Kao da se premotavam unatrag.

Baš bi bilo zgodno premotati se unatrag i restaurirati svoj život, ali zna ona da se to ne može. Moglo bi se, recimo, krenuti od pomalo zakašnjele nule i promijeniti smjer, ohrabriti se za novu verziju razmišljanja u kojoj će obraćati pažnju na sve dobre stvari - kojih sigurno ima puno više nego što joj u ovom trenutku pada na pamet - pa makar to bio smjer koji će drugi smatrati stranputicom.

Prisiljavala je sebe na pozitivno, ali sve joj je bilo mutno. Ni jedan njezin osjećaj nije imao karakter. Ni jedan nije imao čvrste konture. Brkala je u sebi želje i mogućnosti, prezent i futur, uzbuđenje i apatiju, pripadanje i odustajanje. Sad joj se činilo da može pripadati bilo kamo i bilo čemu, da je to posve svejedno nakon što je barem jednom nakratko našla pravu frekvenciju. Prvi i posljednji put možda je sasvim dovoljan za jedan život. Prvi i posljednji posthumni razgovor s majkom, prvo i posljednje ronjenje, prvi i posljednji preljub. Budućnost je previše neuvjerljiva da bi računala da će se bilo što od svega toga ponoviti.

Pred njom je još jedna noć s Pavelom i sad bi trebala biti samo žena, bez viškova koji bi im mogli sve pokvariti. Usmjerila je misli na sadržaj svog kofera, na onaj negliže. Možda je dovoljno da to obuče pa da se osjeti sposobnom za strastvenu senzualnu noć koja će kasnije biti as u rukavu njezinog staračkog života – ako joj starost ikad bude na raspolaganju.

Kad su se nakon večere vratili u apartman, upinjala se iz sve snage da se nagovori na opuštanje i prepuštanje, da se uhvati za svoju žensku stranu koja je zaslužila priliku – ali osjećala je samo recidiv svoje melankolije, sve ono staro što je vuče na dno.

Pokušala se obračunati sama sa sobom u kupaonici. Prvo je popila Xanax, a onda dugo stajala pod tušem zamišljajući alprazolam iz tablete kako se rastapa i ulazi u njezin krvotok, kako preuzima ulogu dobročinitelja koji će je osposobiti za noć u kojoj ima priliku doživjeti prizore koje je uvjerljivo vizualizirala i priželjkivala dok je kupovala ono što će obući nakon tuširanja. Kad je navukla na sebe čipkasto rublje, promatrala se u zrcalu uvjeravajući sebe da je to doista njezino seksipilno izdanje, da može ponijeti ulogu koju treba odigrati u spavaćoj sobi. Stavila je još na usta crveni ruž i ogrnula se svilenim haljetkom da pri izlasku iz kupaonice ne ostavi dojam nekoga tko se otvoreno nudi, a onda se pojavila pred Pavelom nadajući se da je sve suvišno uspjela izgurati u dno sebe i da se s tog dna neće podignuti mulj i sve zamutiti prije jutra, kad će ionako biti svejedno.

Pavel je na terasi otvarao bocu crnog vina. U doček je uključio onaj svoj osmijeh koji ohrabruje bez namjere. Onaj zbog kojega se postidiš zbog bilo kakve, i najmanje sumnje u draž postojanja. Natočio im je i podignuo svoju čašu kao da će izgovoriti zdravicu. Nije rekao ništa, ali zbog načina na koji ju je gledao osjetila se kao da će prozreti sve ono što se trudila zataškati. Kao da je opet na onom obdukcijском stolu na kojem će biti previše mrtva da demantira tuđe nalaze o svojoj nesposobnosti za život.

- Opet si lijepa - rekao je kad je otpio gutljaj vina.

Pavel uvijek kaže ono što treba. Nema u tome nikakvog truda. Radilo se samo o tri male riječi koje je iskombinirao onako kako drugi ne znaju. Toga *opet si lijepa* nema ni u književnosti ni na filmu – barem ne u njezinom iskustvu – a o svakodnevnom životu da i ne govorimo. Sad bi se neka druga žena na njezinom mjestu osjećala posebnom. Ako bi i pomislila da je tu rečenicu već izgovarao drugima, izabrala bi vjerovati da ga je baš ona, baš njezina ponovljena ljepota navela na takvu formulaciju. Ali Laura nije bila neka druga žena. Bila je tek Laura Herman, žena u dubokoj depresiji kojoj je jedini prirodan osjećaj sumnja u svako potencijalno dobro koje bi joj se moglo dogoditi. Žena koja za sreću zna samo po

čuvenju. Možda se ona Pavelu i nasmiješila, ali ispod tog osmijeha na koji se nagovorila bile su njezine čvrsto ukorijenjene pretpostavke da ionako ništa ne može završiti kako treba.

Borila se s tim, nije da nije.

Zamišljala je kako bi bilo ugodno zamišljati Pavelove ruke na svome tijelu.

Mislila je kako bi bilo divno misliti da će nakon ove noći sve imati više smisla i više sadržaja.

Osjećala je kako bi bilo lijepo osjećati erotiku u prizoru koji upravo proživljava.

Slutila je da bi bilo spasonosno slutiti život u kojem ima života.

Ali...

Kad joj se Pavel približio da je zagrlji, ona je zaplakala. Preciznije rečeno, zaridala je. Ne bi nikome znala objasniti jecaje koji su iz nje provalili u najgorem mogućem trenutku. Ako to nije bio tek odraz njezina uobičajenog čemera, onog jada koji je pritišće u kojem god smjeru pokuša pogurati svoje misli, onda je možda bio neki novi, ženski strah da će i u ljubavništvu samo zakazati i da će bilanca cijelog tog putovanja biti Pavelovo žaljenje da je pokušao na život natjerati krivu osobu – što i njezin muž sve ove godine uzaludno pokušava.

Da je ovo, recimo, roman, čitatelji bi se sada gadno razočarali. Nakon tolikog nestrpljivog iščekivanja senzualnih, ili čak lascivnih prizora, nakon navijanja da je Pavel zgrabi i odvuče napokon u taj krevet koji već dva dana izbjegavaju, nakon nade da će se toj Lauri napokon dogoditi nešto drukčije od neprestanog žaljenja za propuštenim životom – dobili bi opet jedno veliko *ništa*. Ta žena koja sada cmizdri iznevjerila bi tuđa očekivanja čak i kao literarna junakinja.

Možda bi svoj slučaj trebala povjeriti Hildi Zrinski. Ona voli junake s upropaštenim životom. Karakteri s nesrećom njezina su specijalnost – zato čitatelji i vole njezine romane. U njima lako pronalaze utjehu da im i nije toliko loše koliko su mislili. Laurina priča možda bi do te mjere nadahnula Hildu da izađe iz stvaralačke blokade kako bi napisala roman o ženi čiji se najveći životni uspjeh ogleda u tome da svakog jutra iznova uspijeva ustati.

Trebala bi Hildi ispričati kako ju je Pavel tada odnio u krevet, kako ju je zagrljio onako kako ju je otac trebao grliti barem dok je bila dijete i kako ju je milovao po kosi sve dok se jecaji nisu stišali i dok nije zaspala u naručju tog mladića koji bi joj, po načinu na koji je tretira, mogao biti otac.

Sanjala je da je umrla.

Ta smrt u snu donijela joj je takvo olakšanje da bi za nju najbolje bilo da je do buđenja zaboravi.

TAMO JE BIO NETKO MOJ

Uvijek ću mrziti onaj osjećaj olakšanja koji me preplavio u trenutku njegove smrti – olakšanja zbog spokoja koji je smrt donijela njemu, ali i olakšanja što sam u tom trenutku bila uz njega, što nisam *propustila* njegov odlazak. Ovo drugo, sebično olakšanje hranilo se jednomjesečnim strahom od pomisli kako bih uopće nastavila živjeti s osjećajem krivnje da sam se tada zatekla u susjednoj sobi, pod tušem, ili na nekom glupom nužnom mjestu poput obližnje trgovine. Ono prvo posljedica je svjedočenja patnji koju uzrokuju stravični bolovi, gubitak ljudskog dostojanstva, poništavanje svijesti lijekovima i slabošću. U nekom trenutku počneš željeti da muke prestanu, iako zapravo sebično želiš da osoba koja pati i dalje živi, pa makar i u tim neljudskim uvjetima – jer sve dok živi ti se ne moraš suočiti s gubitkom.

Kad se to naposljetku dogodi, shvatiš koliko je smrt neumoljivija od umiranja. Umiranje traje samo jedan odlomak vremena, a smrt zauvijek.

Zauvijek.

Prošlo je puno vremena prije nego sam pokušala ponovno primijetiti svijet. Ono vani, izvan provalije koja se u meni otvorila.

Tako ću, pogledat ću vani – mislila sam – i nagovarala se da otvorim prozor.

Kad sam to napokon učinila, vani je bila noć i svud naokolo svjetlucala je ulična rasvjeta i tuđi prozori. Kao male zvijezde u prizemlju neba, tako je to izgledalo. Treperenje koje dokazuje život. Neki drugi život, koji s mojim nije imao nikakve veze osim što me podsjećao da život negdje postoji, u što je bilo teško povjerovati.

Pokušavala sam mislima ostati tamo, izvan sebe.

Vidjela sam ulicu. Crveni automobil. Autobus. Ljude koji silaze na autobusnoj postaji. Ljude bez dobi, bez spola, tako izdaleka. Čula sam zvukove bez vidljivog izvora koji se udružuju u nedefiniranu buku na koju se nitko ne osvrće. Plava vrećica u ruci mladića koji prelazi cestu. Majka s djetetom u naručju. Život. Boje. Život. Koraci. Život. Glasovi. Život. Pokreti. Život.

No stalno sam se ispočetka vraćala u svoju prazninu. U svoju neželjenu jedninu. Nisam se uspijevala zavarati životom koji sam s prozora promatrala kao da gledam u razglednicu iz kakve daleke zemlje koja mi je poslana greškom. I taj me život samo podsjećao na smrt.

Drugi žive – i to je neka vrsta nepravde. Drugi žive, a njega nema. Toliko ljudi ostavljenih na životu koji meni nisu potrebni.

Svijet se podijelio na *ovaj* i *onaj*, a meni je *onaj* postao bliži. Tamo je bio netko moj.

Kamo god bih krenula, ako bih uopće pokušala nekamo krenuti, u meni je bila golema rupa. Zamišljala sam kako joj razdirem pokrov i natrpavam je stvarima. Svime što bi mi došlo pod ruku. Svime što je ostavio za sobom, umjesto sebe. Ona Marquezova rečenica da bi ljudi koje volimo morali umrijeti sa svim svojim stvarima razjasnila mi se u svoj svojoj nepodnošljivoj istinitosti.

Ne znam je li vam poznat taj osjećaj nepravde kad osoba postane uspomena. Ako ste izgubili nekoga koga ste voljeli, onda znate. Ostane samo gomila stvari, samo predmeti koji bole. Ne možeš ih baciti, a ne možeš ni živjeti s njima. Bivši život na policama, u ormarima i ladicama. Dokumenti koji više nisu na snazi, koji dokazuju samo nevažeću prošlost. Vozačka dozvola, putovnica, domovnica, zdravstvena iskaznica, diploma, rodni list, ugovori, potvrde o boravišnim adresama koje opisuju puni krug svih adresa na kojima je živio. Zauvijek zatvoren krug. Posljednja adresa je konačna. To je grobna adresa, s imenicom *polje* u nazivu. Polje četrdeset i šest. Prva adresa koja nije ulica. I za to postoje dokumenti. Nakon papira koji potvrđuju da si bio, dolaze papiri koji potvrđuju da te više nema. Smrtni list, izvješće mrtvozornika, povijest neizlječive bolesti, dijagnoza crno na bijelo upisana na uputnicama, nalazima, otpusnim pismima. Meni je pismo cijeli život nosilo značenje lista koji spaja ljude, a sad sam pred sobom imala pismo koje razdvaja jer otpisuje čovjeka. Otpušta ga, ali ga zapravo otpisuje. To pismo nosi poruku: *Idite kući, mi vam više ne možemo pomoći. Nitko vam ne može pomoći. Otpuštamo vas iz bolnice, otpuštamo vas iz života. Još malo, i više nećete sudjelovati u svijetu u kojem borave preživjeli.* Papir s takvom porukom ne bi se nikako smio zvati *pismom*.

Pokušavala sam, dakle, gledati kroz prozor da ne bih gledala u te ladice, police i ormare, u stvari koje su ostale na brisanom prostoru nepostojanja. Odbijala sam prihvatiti pomisao da ih on više nikad neće koristiti, i stalno sam se vraćala istoj užasavajućoj spoznaji da je s njim nestalo i sve što je pamtio – uključujući i mene.

Postojao je netko tko me volio, a on se više ne može sjećati ni mojih ruku, ni mojih riječi, ni moje ljubavi. Na tu vrstu nestajanja nikad nisam računala. Bila sam spremna povjerovati u Boga, u zagrobni život u kojem sjećanja umrlih opstaju. Bila sam spremna dopustiti postojanje raja u kojem bi bilo moguće da on, okružen zelenilom razlistanog drveća, s čašom

crnog vina sjedi pored štafelaja i slika moj portret prema živom sjećanju koje mu smrt ne može oduzeti. Ili mi na nekoj obali piše duga pisma o pamćenju svega što smo zajedno proživjeli. Pisma koja nikad, nikad, nikad neću dobiti.

SA SVAKIM SLJEDEĆIM KILOMETROM

Sve što su Pavel i ona na tom izletu proživjeli – a malo toga stane u dva ukradena dana koja je ona pokvarila svojim prenemaganjem – kao da se poništilo u tišini u kojoj su se u kasno jutro vozili natrag prema Zagrebu. Kao da toga nikad, nikad, nikad nije ni bilo. Kao da je umrlo.

Nije htjela nagađati o tome što se Pavelu motalo po glavi. Zaronila je u sjedalo i obuzeo ju je tihi prkos zbog tuđih očekivanja. Svi od nje uvijek nešto očekuju. I njezini pacijenti, i njezina umjetna obitelj, a sad i Pavel. Iz dana u dan u svojoj ordinaciji sluša kako drugi olako koriste zamjenicu *ja*, kao da svi osim nje imaju pravo izražavati se u prvom licu. Ona je zbog svoje profesije osuđena na drugo. Već sutra netko će joj sjediti na kauču i morat će cijediti iz sebe formulacije koje počinju s *vi* ili *ga* podrazumijevaju. *Pokušajte se sjetiti... Mislite li da to ima veze s... Što ste osjećali kad...*

Dosta joj je tog prisilnog usredotočivanja na tuđe sudbine, na tuđu nevolju. Svi će ti ljudi, prije ili kasnije, ovako ili onako, preboljeti ono zbog čega su joj došli, i onda će, kao i mnogi ranije, jednoga dana reći da im je bolje i da više neće dolaziti. Osovit će se na noge i vratiti u svoje živote, nakon što su sve što ih je mučilo donijeli u njezin – a njoj nakon svega ostaje i njezin i njihovi tereti, i sve to za naknadu koja joj zapravo uopće ne treba jer joj je na raspolaganju sve što se može kupiti novcem. Trebala bi uvježbavati pravo na svoju zamjenicu u prvom licu. Možda će već sutra sjesti na onaj svoj bijeli kauč i započeti monolog u prazno, čisto da čuje i vlastiti glas u toj gramatičkoj kombinaciji.

Mogla bi za to rezervirati Pavelov termin. On joj nakon ovog izleta sigurno više neće dolaziti. Osjeća to u njegovoj šutnji, u držanju koje isključuje bliskost. Kad već plaća svoje *dijaloge*, radije će ih platiti nekome koga njegova sposobnost za život neće frustrirati i tko će ga znati izazvati na pravu razmjenu mišljenja. Na pravu razmjenu svega. Ona je zapravo njemu trebala plaćati seanse. Ne seanse, nego kolegij iz življenja – koji, evo, nije uspjela položiti.

Ali nije je briga. Mogla bi čak reći da osjeća olakšanje. Pavel ju je izazivao na život, a ona se samo želi sklopčati, pritajiti i izostati. Kad joj on dolazi u ordinaciju, uvijek se osjeća kao učenica koja nije napisala zadaću, koja nije zapamtila ništa od gradiva koje joj on pokušava utuviti u glavu. Gotovo s nježnošću pomislila je na Emila koji ju je jednostavno puštao na miru prilagođavajući se bez prigovora svakoj njezinoj mrzovolji.

Sa svakim sljedećim kilometrom koji su prevaljivali, sve je više čeznula za prešućivanjem. Za tišinom. To je ono što joj se najviše sviđjelo pod morem. Dolje nema riječi, nema komunikacije. Samo plutanje – što joj ionako najbolje ide i na suhom.

Zatvorila je oči kao da se više ne mora probuditi. Pavel ju je mogao iskrcati bilo gdje, zbilja joj je bilo svejedno. Pravila se da spava, ili je barem vjerovala da će to tako izgledati. On se nije bunio. Pojačao je malo glazbu kao da i sam namjerno obeshrabruje potencijalni razgovor, onako kako je tata radio vozeći je mami u bolnicu. Jedine riječi koje su još podijelili bile su o tome gdje joj je najzgodnije da je iskrca.

To je, zapravo, posve logično. Čovjek koji ima petlje živjeti po svome, jednako tako mora imati petlje izostaviti iz svog života nekoga tko se u njegov ne uklapa.

Ostavio ju je u blizini njezine kuće, a opet dovoljno daleko da Emil ne vidi tko ju je dovezao. Nije mogla izbjeći misao kako je to skrivanje ponižavajuće. Nije baš neki podatak u biografiji skrivati od muža ljubavnika s kojim čak nisi uspjela obaviti ono zbog čega se ljubavnici i imaju.

- Odmori se – rekao joj je kod prtljažnika, kad joj je predao kofer.

To njegovo *odmori se* sadržavalo je dozu ironije, ili se njoj samo tako učinilo. Tako to kažemo ljudima za koje mislimo da imaju puno veći problem od umora, pa biramo za njih utjehu zbog koje će misliti da ga nismo prepoznali nego vjerujemo da će dobar san sve popraviti. On je bio taj koji je imao pravo na običan umor. Tri dana s Laurom Herman izmorilo bi čak i nekoga otpornijeg na nevolje koje dolaze u vidu osobe koju ničim ne možeš navesti na optimizam.

- I ti – rekla je, samo što je ona to doista i mislila.

Do kuće je imala nekoliko minuta hoda. Nekoliko minuta u kojima je, umjesto bilo kakvih drugih misli, odlučila brojiti svoje korake. Iako je uvijek zazirala od brojeva, oni su u tom času bili jedino pouzdano za što se znala uhvatiti, jedino izbjegavanje koje joj je palo na pamet, pa makar taj račun bio posve beskoristan. Kad bi se mogla postaviti poput knjigovođe koji jednostavno napravi bilancu i ne sumnja u svoje brojke, sigurno bi došla do poraznih rezultata – ali sad joj se čini da bi bilo lakše preuzeti na pleća potpuni poraz nego i dalje tražiti odgovore kojih nema.

Sto trideset i šest koraka, toliko ih je bilo. Sto trideset i šest prilika da stane, da ne nastavi.

Ni jednu nije iskoristila, kao i obično.

Emil je još bio na poslu. Gabrijel se baš bio vratio iz škole i domaćica ga je dočekala s ručkom. Njezin izostanak očito nije poremetio ništa u urednom rasporedu obitelji Herman, koja se i bez nje sasvim dobro snalazila.

Poljubila je Gabrijela i domaćici rekla da nije gladna. Samo je strašno umorna.

- Odmorite se - rekla joj je ona, a Lauri se učinilo da je to onaj isti ton, isto izbjegavanje istine koje je čula od Pavela sto trideset i šest koraka ranije.

A zbilja je bila umorna. Ovaj jedan pokušaj da promijeni nešto u svom životu izmorio ju je više od svih prijašnjih odustajanja od bilo kakvih pokušaja. Trebao joj je samo krevet. Krevet iz kojeg, da se nju pita, više nikad ne bi morala ustati.

DA BIH MOGLA PREŠUTJETI SVOJU

Krevet mi je tada bio jedino podnošljivo mjesto. Kad bih uspjela zaspati, ničega nije bilo. Nije bilo ni gubitka, ni boli, ni straha, ni prisilnog života. Jedino sam u tom privremenom nestajanju dobro preživljavala. Pokušavala sam ga produžiti tabletama za spavanje, ali nisu mi pomagale. Bacila sam ih u smeće tek kad sam se više puta ulovila u razmišljanju da bi trebalo popiti cijelu paletu odjednom, ili možda sve tri palete iz sve tri kutije koje sam imala kraj uzglavlja.

Nakon toga preostala mi je samo milost slučajnog sna i kratkotrajnog zaborava. Bila sam zahvalna na svakom trenutku jedva dočekanog spavanja. Kad bih se probudila, sve bi me opet dočekalo. Ostajala bih u krevetu zavaravajući se da možda i ne moram ustati, da ne moram sudjelovati u svijetu koji je nastavio postojati bez njega kao da se ruga svim mojim planovima o zajedničkoj starosti.

Zatvarala sam oči tražeći u mraku iza kapaka pravo nepostojanje. Tad bih dane premotavala unatrag, gdje su još postojali dobri razlozi za život. Vrtjela sam svoje filmove iz perfekta dokle god mi je sjećanje sezalo pa sam tako jednog jutra, ili je možda bila noć, taj krevet iz kojeg ne znam ustati zamijenila za onaj svoj krevet nalik na brod. Krevet u kojem mi se ništa loše nije moglo dogoditi.

Zamišljala sam njegove podignute bočne strane, koje je tata izradio da u njemu budem sigurna. Zamišljala sam svoju djetinju prtljagu za izmaštana putovanja na koja bih neustrašivo krenula dok su svi spavali. Tako sam u sjećanje prizvala i svoj brodski dnevnik i sve one zapise koje nitko neće moći dešifrirati dopustim li da mi se zavrti odjavna špica.

I danas, deset godina kasnije, još uvijek sam zatečena činjenicom da vam jedna misao, jedan nedužan prizor iz djetinjstva, može spasiti život. Tada nisam znala da se radi o tome. Nisam se još osjećala spašenom. Znam samo da sam u taj krevet dovukla sve ono što se kasnije pokazalo kao moj pojas za spašavanje.

Prvo je to bio rječnik, nakon toliko godina. Nije to bila ona debela knjižurina koju mi je mama donijela u krevet kad sam se rasplakala zbog ravnoteže – kao što je i ravnoteža koju sam ovaj put morala naći bila neke sasvim druge vrste. Rječnik je u međuvremenu, zahvaljujući napretku tehnologije, stekao eleganciju i smjestio se na CD pa su mi se riječi otvarale u kompjuterskom prozoru u kojem sam brže mogla potražiti značenja užasa koji me

zadesio. To je bio rječnik kojemu je bilo lako postaviti pitanje, ali je u njemu bilo teško naći prave odgovore.

Tuga – *normalan, odgovarajući odgovor na izvanjski i svjesno prepoznati gubitak*. Žalovanje – *osjećaj očajanja i tuge zbog gubitka voljene osobe*. Bezvoljnost – *stanje onoga koji je bezvoljan; apatičnost, bezvolja*. Praznina – *svojstvo neispunjenog prostora; odsutnost, nepostojanje sadržaja; ništavnost*. Ni jedno tumačenje tih olako objašnjenih pojmova nije se podudaralo s onim što sam doista osjećala. Sve je bilo puno dublje, teže i beznadnije.

Još uvijek sam živo pamtila definicije svih onih riječi koje su mi u djetinjstvu pomogle da shvatim što sam učinila onoj muhi i da sebi oprostim to nehotično ubojstvo. Pamtila sam i tumačenja riječi vezanih za bolest i medicinu, iako nikad nisam mislila da će mi tako okrutno zatrebati. Njih se nisam usudila ponovno tražiti u rječniku. Trebala mi je druga vrsta riječi. Trebale su mi riječi za spas.

Tako sam u krevet donijela bilježnicu. Pa knjige u kojima sam se gubila, tako izgubljena. Svaki trenutak izvan službenog svijeta provodila sam s laptopom u krilu. Nisam ni shvaćala da sam pronašla utočište u kojem je moguće biti živ, ali negdje drugdje, izvan prave stvarnosti.

Bilješke su se gomilale, ekran popunjavao, a ja sam postojala. Ne baš živjela, ali postojala svakako.

Izmišljeni ljudi i svjetovi zamijenili su svijet pred kojim sam morala zatvarati oči da preživim.

Vratila sam se tuđim tajnama da bih mogla prešutjeti svoju. Tajnu o tuzi koja nije *normalan, odgovarajući odgovor na izvanjski i svjesno prepoznati gubitak*, nego ponor u kojem baš ništa nije *normalno, odgovarajuće ni prepoznato*.

ŠTO JA IMAM S NJIMA

Probudila se s novom, dotad nepoznatom vrstom tuge. Da je bila u stanju imenovati ono što osjeća, nazvala bi je konačnom.

Ne zna kako je uopće izvela sav onaj napor oko ustajanja i spremanja za odlazak u ordinaciju. Možda ju je na to prisilio najprostiji nagon da mora po svaku cijenu izaći iz kuće. Trebala joj je samoća koja uključuje što manje drugih, koja nije prisilna kao obiteljska.

Ne zna može li se jutros nositi s Hildom. S njom uvijek ima osjećaj da će je prozreti, da će joj jednog dana bez ustručavanja reći da je vrijeme da se ostavi ćorava posla i zatvori ordinaciju. Da joj je najpametnije da se negdje sakrije i bude sama sa sobom kad već nikome ništa ne može ponuditi.

Hildina je samoća drukčija. Ona zvuči kao da se za nju izborila teškom mukom, kao da joj je ona najdraži oblik življenja.

- Kad sve uzmem u obzir, trebala bih mu biti zahvalna što me ostavio. Da je ostao, živjela bih njegov život umjesto svog. Ovako sam pročitala tisuće knjiga, napisala tisuće rečenica, tisuće puta sama odlučivala o tome kako ću provesti dan.

Laura bi odmah potpisala to što je Hilda sad zaključila. Ona je propustila samo život u paru, a Laura je na svom primjeru jako dobro naučila koliko toga u paru propuštamo.

- Najveći dio života vjerujem da čovjek jednostavno mora prestati postojati izvana da bi postojao iznutra - zaključila je Hilda, kao da se tješi zbog svega što je sebi uskratila.

Da nije tako apatična, Hildine rečenice počele bi joj se sviđati. U tome što je sad rekla sadržan je koncentrat svačije istine. Nepošteno je da se moramo odlučiti između vanjskog i unutrašnjeg života, između zajedničkog i svog - a u bilanci postojanja to se čini neminovnim.

- No počela sam vjerovati da se to može razdvojiti, odnosno da se može balansirati između jednog i drugog - rekla je Hilda zavjerenički, kao da je otkrila tajnu formulu novog oblika života koji je spremna podijeliti sa svojom psihijatricom.

- Mislite?

- Zapravo je vrlo jednostavno. Malo postojiš izvana, s nekim tko ti ne uzurpira ono unutra, i

onda se vraćaš unutra kao da ništa nije bilo. Ima ljudi s kojima se to može.

- Govorimo o nekoj konkretnoj osobi?

- Da. Govorimo o Leopoldu. Upoznala sam ga prije mjesec dana. U Billi, kod frižidera s mliječnim proizvodima. Nisam mislila da će biti važno pa ga nisam spominjala.

Nije bila sigurna može li joj vjerovati. Jednu joj je laž već priznala, što znači da bi ih moglo biti još. Možda je taj Leopold samo još jedan Hildin junak, onaj o kojem još ništa nije napisala jer trenutno ne piše. Čak mu i ime zvuči literarno. Možda su razgovori sa psihijatricom samo lakši put do karakterizacije budućeg lika - no nije li svejedno? Ljudi joj dolaze sa svojim teretom, i posve je nebitno što pred nju istovaruju sve dok misle da im to pomaže. Uostalom, nije li korisnije pomoći u spašavanju jednog fiktivnog čovjeka nego biti nemoćna u spašavanju stvarnog?

- Prišao mi je i pitao jesam li ja Hilda Zrinski. Čitao je sve moje romane. Ne može vjerovati da kupujemo na istom mjestu. Ne može vjerovati da sa mnom razgovara. Počastio bi me kavom ako se slažem, nakon kupovine. Razgovarao bi sa mnom o mojim knjigama.

- Svidio vam se?

- Svidjelo mi se to što je govorio. Način na koji me doživljava. Dobro... ne može se reći da nije zgodan, markantan muškarac. Ima on puno kvaliteta. No u literarnom smislu zapravo je nezanimljiv.

- U literarnom smislu?

- Da. Nije on moj kalibar, ako me razumijete. Popis za kupovinu je jedini književni žanr koji bi mogao proizvesti. Ali, kad malo obrnem stvari u svoju korist, to može biti njegova najveća prednost. Njemu je činjenica da sam ja pisac čista egzotika. Fasciniraju ga knjige s mojim imenom na hrptu.

- A to vam godi?

- Vama ne bi? Kad se jednom suočite s tim da netko do koga vam je jako stalo nije svjestan ni jednog retka koji ste napisali, onda je ugodno čak i kad netko do koga vam nije toliko stalo pobožno čita vaše knjige.

Ovdje se Laura zapitala hoće li i Hilda, kao i ona jednom, nasjesti na pomisao da su tuđi

osjećaji prema nama, čak i kad ih ne možemo uzvratiti, dobra zamjena za ljubav.

- Neću vam lagati. Ne osjećam prema njemu ništa osim nekakve... ne znam... dragosti.

Da, baš to – dragost. To je i ona osjećala prema Emilu u vrijeme kad je sve svoje ostavio po strani da je spasi. Da je spasi kako bi je kasnije mogao posjedovati.

- Ali uvjerena sam da je jedino tako bezazleno. Pustiti nekoga da vas voli, kad već vi ne možete njega.

Možda bi je trebala upozoriti. Od svih pogrešaka koje je u životu napravila, ta je bila najpogubnija. Kad-tad sustigne te obveza da uzvратиš, da se *odužiš* za to što netko osjeća prema tebi – a to je dug najgore vrste, naplativ jedino prisilnom odanošću.

Uostalom, čemu bi to upozorenje služilo? Kao da nam tuđa nevolja može prevenirati vlastitu. Tko je ona da bilo kome oduzima pravo na pogreške? Čak ni psihijatri nemaju pravo na prevenciju te vrste – jer nema načina da nekoga uvjerimo da na kraju svake priče vrebati neki pakao. Uvijek mislimo da ćemo baš mi naći način da ga izbjegnemo, da ćemo baš mi uspjeti nadmudriti obrasce po kojima su drugi postali nesretni.

- Reći ću vam kakav je Leopold. To je čovjek koji će otići na tržnicu, kupiti sve što treba prije nego i pomislim da mi treba, skuhati večeru i postaviti stol – i sve to dok ja pišem, ili čitam, ili besposleno gledam kroz prozor i razmišljam – a onda će me za tom večerom, na kojoj nije propustio ni svijeće zapaliti ni otvoriti bocu najboljeg vina, ispitivati o mojim junacima, bivšim i budućim, raspitivati se o mojim mislima kao da svojih nema, i poslije svega toga još će me čvrsto grliti dok ne zaspim.

Mogla bi joj sad reći: „I moj muž sve to čini za mene, već godinama, a ja se osjećam kao u zatočeništvu.“ Ali neće, naravno.

- Znači li to da pišete ponovno? – to ju je pitala, da ne zatruje njezin entuzijazam.

- Zasad se samo pravim da pišem. Zbog Leopolda, jer oduzmemo li moje pisanje, od nas dvoje ne bi puno ostalo.

- Pravite se da pišete? Kako?

- Jednostavno. Odem u svoju radnu sobu i zatvorim vrata. Leopold zna da za pisanje trebam mir i izolaciju. Zato on dolazi u moj stan, tako uvijek mogu odigrati svoj mali stvaralački

igrokaz.

- Što radite u radnoj sobi dok on misli da pišete?

- Razmišljam. Osluškujem kako on na prstima hoda po stanu i priprema hranu ili briše prašinu. Čekam da me sustigne osjećaj da mogu opet pisati. Ponekad zbilja ulazim u tu sobu misleći: Evo, danas ću zbilja početi. Ili barem mislim da bih mogla pokušati, da ne iznevjerim Leopolda baš do kraja.

- Hilda, prvih sedam romana napisali ste da nešto dokažete Vlatku. Sad mislite da biste trebali opet pisati da nešto dokažete Leopoldu.

Hilda ju je pogledala kao da je prvi put vidi. Kao da joj sad ispočetka mora prepričati cijeli svoj život.

- Kako ne razumijete? Treba mi neka adresa.

- Adresa su vaši čitatelji.

- Znam ja da to što pišem završava na tamo nekim nepoznatim adresama. Ali tko su svi ti ljudi koji redaju moje knjige na svojim policama? Što ja imam s njima? Treba imati petlje priznati da je nama adresa uvijek samo jedna, da većinu stvari radimo uvijek zbog jedne osobe. Ne možemo cijeli svoj svemir upućivati u prazno.

- Ali ga možemo upućivati na krivu adresu.

- Meni pričate? Pa barem ja znam sve o tome.

Poželjela je i ona svoju adresu, pa makar i krivu. Kome je ona uopće ikad upućivala svoj svemir? U prazno. Uvijek samo u prazno.

- Upravo sam shvatila što trebam napraviti - rekla je Hilda, a oči su joj se zacaklile od iznenadne odluke koju se spremala objaviti svojoj psihijatrici.

- Jeste?

- Jesam. Samo moram uputiti pravu stvar na pravu adresu. Napisat ću roman o Vlatku i sebi.

Laura je šutjela. Samo se na silu nasmiješila, da Hilda bude sigurna da ju je čula.

- Napisat ću priču o ženi koju je muškarac ostavio zbog stipendije.

Laura je šutjela.

- Zvat će se baš tako, „Stipendija“. Ne! Zvat će se „Amerika“, kao onaj Kafkin nedovršen roman. Glavna junakinja bit će ostavljena žena koja prvo malo tuguje jer još ne shvaća da joj je kreten napravio uslugu, a onda otkrije svoju Ameriku. Otkrije život na vlastitom kontinentu. Zabavlja se, radi stvari koje voli, ugađa sebi. Kad je netko pita za njega, govori kako je sretna što ga se riješila. Nabraja mu mane – od prljavog veša do veličine spolovila.

- To nije roman, to je osveta.

- E pa to je ono što meni treba. Osveta.

I na tome joj je mogla pozavidjeti. Ona se nema kome čak ni svetiti. Nema nikoga, osim sebe, koga može okriviti za sve što nije ili jest učinila.

Hilda će se vjerojatno osjećati bolje kad jednom izbací iz sebe svoju zastarjelu gorčinu. Poslužít će se fikcijom da preboli stvarnost i onda će jednom zauvijek krenuti dalje, u svoj preostali život, bez tereta koji ju je pritiskao. A što da ona radi sa svojim životom? Ona ne zna čak ni imenovati svoj teret. Što bi uopće rekla nekome tko bi je pitao u čemu je problem? U tjeskobi. U bezvolji. U praznini. U beživotnom životu. U njoj.

Nema tog pisanja koje bi nju moglo spasiti.

U ČETIRI ZIDA I DVA SVIJETA

Pisanje me spasilo. Jednu sam stvarnost zamijenila drugom. Vani sam samo postojala, a iznutra živjela.

Jesam, sudjelovala sam ja u onome što se smatra pravim životom. Vježbala sam taj život ispočetka. Iznova sam vježbala čak i stvari koje sam znala od ranije jer ništa više nije bilo kao ranije. Vježbala sam buđenja na vrijeme, brigu o stanju na računu i gorivu u rezervoaru, čistu odjeću na vješalicama i zalihi namirnica u hladnjaku. Vježbala sam odluke i izlike, dogovore, ugovore i odgovore, izlaženja u stvarnost i vraćanja iz nje. Vježbala sam i odgoj i majčinstvo, odgovornost i budućnost. Učila sam živjeti kao da živim od jučer, ali i kao da postojim već tisuću godina. Kao stara ja u novom životu, ili kao nova ja u iskustvu starom koliko i ja. Dijelila sam se na ono što mi je bitno i sve ono drugo, što je samo nužno za egzistenciju.

To ne znači da sam se pomirila sa svijetom bez njega, ikad. Kad bi mi ljudi govorili – a često su to činili – da „vrijeme liječi rane“ ili da „čini svoje“, mislila bih: „Da, čini. Produbljuje prazninu i svakog je dana čini sve konačnijom.“ Mislila sam tako, ali nisam to naglas izgovarala. Od mene se očekivalo da nastavim.

Nastavila sam drugdje, u fikciji. To je bio jedini svijet nad kojim sam imala monopol. Kad bih se dohvatila tastature, stvarnost je ugodno nestajala. Katkad bih samo osluškivala u sebi male, tihe senzacije još neispisanih rečenica. Opipavala sam im bilo, kao da trebam dokaz da se taj iznenadni život doista događa. One bi me osposobile za sve ono što moram, za sve nepoželjno. Samo sam se s njima osjećala živom. Osluškivala sam neizgovoreno, pokušavala ići ukorak s ritmom nenadanih riječi, prebiralala po biranim idejama o izmišljenim ljudima, vjerovala u neslućeno i naslućeno, iznova otkrivala poznato i učila nepoznato, čudila se događajima kojih izvan moje uobrazilje nigdje nije bilo. Tu sam bila doma. Na neograničenom teritoriju fikcije koji je, iako je smješten u okvir moga tijela, daleko nadilazio njegove granice. Sedmo čulo progovorilo je svojim najjačim glasom, i više nije bilo načina da ga se utiša.

Ne mogu vam te godine opisati kako treba jer je to moje razdoblje u magli. Na drugom kolosijeku, u stvarnosti, zaticala bih sebe kako radim, kako se družim, kako pospremam ili kuham, kako razgovaram. Zaticala bih se čak i kako pjevam ili uživam u hrani, ali kao da

osobu koja to radi promatram izvana jer to nisam ja. Kao da uopće ne računam na tu verziju sebe nego je samo ravnodušno provodim u praksi jer je neminovna. Podrazumijevalo se da živim, jer bih se s groblja ipak uvijek vratila.

Tata se brinuo. Nazivao bi da provjeri kako sam, a ja bih stisnula zube i umjesto očaja prepričavala mu kako je ona osoba koju promatram izvana provela dan i što je sve poduzela da nadmudri nesreću koja ju je sustigla. U njegovim očima postajala sam junakinja koja je prohodala nakon što su joj rekli da će zauvijek biti oduzeta. Ta njegova kći, nesuđena doktorica, ostala je na nogama i nije tražila ni pomoć ni utjehu – a svi znaju da je to bila jedna od *onih* ljubavi, da se mogla raspasti na licu mjesta. U njegovoj tuzi trajno se nastanio ponos zbog hrabrosti koju je njegova kći kao koristan zanat izučila još u djetinjstvu. Život zna biti opaka hobotnica koja po tebi zalijepi pipke i guši te svojim ljigavim krakovima, ali ne može njegovoj kćeri hobotnica ništa. Zbacit će je sa sebe na obalu kao onda, kad on nije bio prisutan, i nitko neće dobiti priliku da je sažalijeva. Spominjat će je samo kao primjer snage i hrabrosti, kao primjer prkosa koji se upućuje sudbini kad te ona tako okrutno iznevjeri.

Ponekad se pitam bi li mu bilo draže da sam mu tada, kad me nazivao ili kad bi mi, kao nekim poslom, dolazio u posjet, rekla: „Tata, teško mi je.“ Možda bi to za nas oboje bilo olakšanje. Njegove snažne ruke obgrlile bi me onako kako te može zagrliti samo netko koga ionako nikad ne možeš razočarati. Ja bih dobila utjehu kakvu može dati samo bezuvjetna ljubav, jedna od onih koje nisam izgubila, a on bi dobio priliku da me utješi onako kako je možda želio i kako svaki dobar otac želi utješiti kćer kad joj treba dati do znanja da je on, što god se dogodilo, uvijek tu za nju.

A mi bismo se zagrlili kao junaci koji su šutke preživjeli brodolom i koji znaju izostaviti suze i onda kad je najteže. Kao heroji koji ne trebaju pomoć jer znaju svoju tugu ponijeti sami, u svoja četiri zida i u svoja dva svijeta koja preživljavaju i u najtežim uvjetima.

ALI KAD IZAĐEM IZ OVE SOBE

- Ja više ne bih dolazila – rekla je Klaudija čim je sjela. – Trebam svoja, a ne vaša četiri zida.
  - Mislite da vam terapija ne pomaže?
  - Ne radi se o tome da mi terapija ne pomaže, niti o tome da mi vi ne pomažete, nego o tome da ne trebam *pomoć*. Nema toga što vi meni sad možete reći da se osjećam *bolje*. Nema te utjehe koju za mene sada možete izmisliti. Ja i ne želim da me utješite. Imam pravo na svoju tugu. Viktor ima pravo na svoju tugu.
  - Nitko vas ne požuruje. Morate proći svoj proces žalovanja.
  - O tome vam i govorim. Moram ga proći, ali sama. Za to mi ne trebaju svjedoci. Svjedoci mi izazivaju nelagodu.
- Laura zna sve o toj vrsti nelagode. Ona bi sa svojim stanjima sama lako izašla na kraj. Jednostavno bi im se prepustila da nema drugih, pred kojima, baš zbog te nelagode, zbog srama što se ne zna nositi sa životom, mora glumiti da je sve pod kontrolom.
- Proživljavam nešto zbilja teško, a stalno moram voditi računa o tome kako je drugima ako im to pokazujem. Mislim na obitelj, na prijatelje. Ako priznam koliko mi je teško, onda je teško njima. Ako je njima teško zbog mene, osjećam se krivom.
  - Ovdje ne morate osjećati tu vrstu krivnje.
  - Moram. Ja sam jednostavno takva. Kad plačem pred vama, neugodno mi je jer odmah pomislim kako vas dovodim u nepriliku. Trebalo bi mi biti lakše kad se isplačem, a ja se osjećam krivom.
  - Klaudija, ja sam ovdje zbog onih koji imaju razlog za plakanje. Zbog ljudi poput vas. Toj krivnji zbilja nema mjesta u ovoj ordinaciji.
  - Ne znate vi mene. Ja stvorim odnos i s nekim tko se vozi iza mene dulje od deset minuta, s nekim koga poznajem samo iz retrovizora. I potpune strance shvaćam ozbiljno. Strance poput vas.
- Laura se posramila. Prošli su joj kroz glavu svi ljudi u njezinom životu o čijim osjećajima ona

ne vodi računa – a vidjela ih je češće nego u retrovizoru.

- Kad ste neki dan otkazali terapiju, osjetila sam veliko olakšanje. Ponavljam, nema to veze s vama osobno. Tad sam se ohrabrila priznati sebi koliko je ovo besmisleno. Da nema mojih roditelja, nikad ne bih ni došla k vama.

- Njima će biti žao što ste prekinuli terapiju.

- Oni zapravo ne moraju ni znati. Taj novac koji su mi dali mogu puno korisnije upotrijebiti. Mogu ga, recimo, uplatiti na neki humanitarni račun. Nekom djetetu koje treba operaciju, nekoj obitelji čija je imovina stradala u poplavi. Ovako stalno imam osjećaj da ušteđevinu svojih roditelja bacam u prazno.

- Vi odlučujete. Razmislite koliko je dobro da sad ostanete prepušteni sami sebi.

- Ali ja i jesam prepuštena sama sebi, kao i svi. Dođem k vama dva puta tjedno na sat vremena, ali kad izađem iz ove sobe opet sam sama. Sama moram preživjeti do sljedeće seanse. I kad su roditelji ili prijatelji sa mnom, sama sam s onim što proživljavam. Nitko ne može ponijeti moj teret, preuzeti moju bol.

- Znam – rekla je Laura, jer su ta četiri slova bila sve što je uspjela artikulirati. I ona jako dobro zna koliko je lakše biti sam sa sobom, nego sam s drugima.

- Ne morate se brinuti za mene. Bit ću dobro, znam ja sebe. Bit ću dobro ako ni zbog čega drugoga, onda zato što će mi biti neugodno predugo biti loše. Pronaći ću neki sadržaj. Volontirat ću u azilu za napuštene životinje ili u domu za nezbrinutu djecu. Nabavit ću si psa. Posvetiti se poslu. Dopustiti prijateljicama da me izvedu. Prodati stan i kupiti drugi, u kojem me neće sve podsjećati na Viktora.

- To bi bilo dobro za vas – rekla je Laura, osjećajući kako u njoj raste nelagoda. Pacijentica joj se oporavlja pred očima, a ona dobro zna da tom oporavku nije pridonijela ni jednom rečenicom. Jedino što joj je dala bilo je nekoliko maramica na onoj jednoj jedinoj seansi na koju Klaudija nije ponijela svoje.

- Nisam ni prva ni zadnja koja je izgubila voljenu osobu.

- Istina, ali to ne umanjuje vaš gubitak.

- Jutros sam se probudila s mišlju kako sam ja osam godina imala nešto što mnogi ljudi ne

nađu cijelog života.

- To je lijepa misao.

- To je nešto što mi nitko ne može oduzeti. Evo, to nam može biti prigodna rečenica za kraj. Rečenica od koje ću ja krenuti kad osjetim da je vrijeme da nastavim sa životom.

- Želim vam sreću, Klaudija.

- Znam. Hvala vam.

- Ako ikad osjetite potrebu...

- Znam. Hvala. Ali neću se vratiti.

Kad je ispratila Klaudiju, sjela je na njezino mjesto na kauču. Prvo je samo zurila u prazno, ne usuđujući se razmišljati o mladoj ženi od koje je upravo dobila lekciju o preživljavanju. Onda je zaplakala. Pratila je osjećaj suza koje joj klize niz obraze i činilo joj se da su suhe, da joj se niz lice kotrljaju grumenčići pijeska koji neće donijeti olakšanje. Samo joj se zamutio vid, ali ne toliko da joj pogled ne bi zapeo za crvenu vazu koja je stršala u prostoriji kao žarište čistog zla, ili barem nove nesreće koja će se samo pribrojiti svima dosadašnjima.

Sljedeće čega se sjeća bili su komadići crvene keramike razasuti posvuda naokolo kao kapljice krvi na bijelom tepihu ordinacije.

KOJA TO NIKAD NIJE POSTALA

Sjećate se onih kapljica krvi koje sam slijedila prateći tatu do ambulante? Ja sam ih pamtila kao anegdotu o tatinoj hrabrosti, a anegdote uvijek imaju sretan, duhovit završetak. Nisam znala da iste slike mogu završiti drukčije, da mogu biti kobne.

Bila je to ista krv. Nula pozitivna. Čak su i kapljice izgledale slično, iako puno bezazlenije. Bilo ih je samo nekoliko na njegovim rukama i na sljepoočnici i sasušile su se čim su se pojavile.

Dan ranije skuhao nam je ručak. Kad god bih doputovala, priredio bi malu svečanost. Na našem seoskom imanju ovaj put je već od jutra pripremao jelo koje nam je dan pretvorilo u svetkovinu. Naložio je vatru na kaminu i na nju postavio tronožac s tećom nad koju se cijelo jutro strpljivo nadvijao s glavom u dimu i srcem na mjestu. Dugo se kuhala ta veprovina, iako je cijelu noć provela u pacu – ali tata je znao što radi. Prinoseći dugačku drvenu kuhaču ustima, svako malo je provjeravao treba li dodati još koji začim, malo vode ili vina, list lovora ili ružmarina. Dok se toć kuhao, ispekao je kruh. Kad smo naposljetku sjeli za stol, obilazio je naše tanjure da se uvjeri da imamo dovoljno, dodavao nam parmezan i rezao još topao kruh, dolijevao vino u čaše. Jedva je sam stigao jesti od želje da nam ugodí. Svi smo se složili da je to najbolje što smo u životu jeli. Nismo prestajali hvaliti ručak cijeli ostatak dana, i ne sluteći što će se dan kasnije dogoditi.

Ne trebam te vaše maramice.

Upravo vam pokušavam reći da mi je tata nastradao u suludoj nesreći koja se nije trebala dogoditi, a vi mi gurate maramice pod nos. Kao da ne znate da i suze imaju smisao, da imaju svoju putanju koju treba izdržati.

Tata nije podnosio moje suze pa tada nisam zaplakala. Opipala sam mu bilo, stavila dlan na čelo, pitala ga može li ustati, nagovarala ga na duboko disanje. Odigrala sam ulogu priručne doktorice koja nikad to nije postala, ali je dovoljno vremena provela nad medicinskom enciklopedijom da zna što treba kad je netko ozlijeđen.

– Teško mi je disati – rekao je kao da se ispričava dok se borio za dah na koji sam ga nagovarala.

Pred tatom nije bilo mjesta panici. I kola hitne pomoći trebalo je doživjeti kao nešto što ima

smisla više zbog sigurnosti nego zbog stvarne potrebe. Strah nije smio pristupiti ni blizu. Vozila sam se prema bolnici za tim bijelim kolima uvjereni da ćemo se zajedno vratiti kući i dočekati noć ignorirajući cijelu tu strku kao nešto na što ne treba trošiti riječi jer je dobro završilo.

A onda mi je, u bolničkom hodniku, dok sam čekala da se pojavi netko u bijeloj kuti s otpusnim pismom u kojem piše da će sve biti u redu, zamirisala veprovina od jučer. Zlokobno, iako se radilo o najboljem mirisu iz memorije mojih nosnica.

I ONDA PROMIJENIM TEMU

Nešto joj je iznenada zamirisalo na putu do ordinacije, a nije mogla prepoznati miris. Možda je to bilo nešto vezano za godišnje doba kojega uopće nije bila svjesna. Rastužilo ju je neznanje o onome što je okružuje. Osjećala se kao da je naknadno ubačena u cjelinu u kojoj sve savršeno funkcionira bez nje, koju ona može samo poremetiti. Mozak ju je bez njezinog angažmana vodio uobičajenim ulicama – i tako sve do mukle tišine njezine bijele sobe u kojoj su ionako svi drugi važniji.

Hilda se pojavila u posve drukčijem izdanju. Izgledala je kao da je morala doći u velikoj tajnosti i kao da je uložila puno truda u to da je netko na ulici ne prepozna. Sakrila se iza odjeće u kakvoj je Laura nikad ranije nije vidjela – iza široke suknje s cvjetnim uzorkom i tunike za koju se činilo da pripada nekome puno krupnijem. Kad je sjela, još uvijek je imala šešir i velike tamne naočale. Onda je naočale ipak skinula, kao da to radi samo da uvjeri svoju psihijatricu da se doista radi o njoj.

– Jesam, počela sam – rekla je tiho, kao da se radi o povjerljivoj informaciji koju može izgovoriti samo nekome tko je, sve i da hoće, ne smije širiti dalje.

– Znači, pišete.

– Pišem. Ako se to može tako zvati. Ponekad mi se čini da se radi o povraćanju, da izbacujem iz sebe sve ono što me godinama držalo u stanju neprestane mučnine. Ali znate kako je čovjeku uvijek lakše kad povrati. Moglo bi i meni tako biti kad izbacim iz sebe ovu priču.

– Ima li neki razlog zbog kojeg ste se tako zakamuflirali?

– Izbjegavam vanjski svijet. Ljude. I poznate i nepoznate. Lako je bilo lagati o čemu pišem onda dok nisam pisala. Mogla sam reći bilo što. Sad se bojim tih pitanja. Bojim se svoje reakcije. Ne znam kako ću ovo podijeliti s drugima.

Laura se zapitala je li se Hilda napokon prurušila u svoju pravu narav i je li njezin prijašnji cinizam bio samo privremeni mehanizam obrane u razdoblju u kojem ni sama sebe nije mogla podnijeti.

– „O čemu se radi u vašoj novoj knjizi?“ pitaju me kao da ih je netko ovlastio kopati po mojoj intimi. Najradije bih rekla: „To se vas ne tiče“, ili nešto još gore, da ih sablaznim onako kako

oni sablažnjavaju mene: „A kad ste se vi zadnji put poševili?“ Što bih trebala reći? Da se radi o meni. Da se uvijek radilo o meni, čak i onda kad se činilo da moji likovi nemaju ništa zajedničkoga s mojim životom. Da sam uvijek cijedila desetke života iz ovog jednog koji nije za pokazivanje, a da sada pokušavam iscijediti upravo taj.

- Što im na kraju kažete?

- Kažem im da se radi o Americi. Ne Kolumbovoj, nego jednoj naknadno otkrivenoj. I onda promijenim temu.

- A Leopold? Razgovarate li s njim o temi romana?

- Nisam mogla. Predložila sam mu da se neko vrijeme ne viđamo. Rekla sam mu da za ovaj roman trebam potpunu izolaciju. Ovo je nešto što zbilja moram sama.

Lauri je ovo zazvučalo kao da će je i Hilda napustiti, kao da se samo došla oprostiti. Na koncu će zbilja ispasti da baš nikome nije potrebna.

- Bojim se da sam naučila živjeti bez ljubavi. Ne ide mi davanje. Možda zato što mi se jednom obilo o glavu, a možda sam jednostavno postala sebična. Leopold je čovjek za par. On zna kupovati za dvoje, misliti za dvoje, živjeti udvoje. Izazivao mi je osjećaj krivnje što mu ne znam uzvratiti istom mjerom.

- Kako je on to doživio?

- Kao pauzu. I možda je u pravu. Možda će me ovaj roman osposobiti za ljubav. Za pravi život, među stvarnim ljudima. Otkad ga pišem, počeo me mučiti osjećaj da kasnim, da kaskam za životom. Ovo je knjiga koju sam trebala prvu napisati.

- Da ste mogli, napisali biste je prije.

- Ovo je kao da su me nakon nesreće smjestili na odjel intenzivne njege s dvadeset godina zakašnjenja.

„To bi i meni trebalo“, pomislila je Laura. „Intenzivna njega na kojoj će me prikopčati na aparate da me reanimiraju i natjeraju na život.“

SAD KAD TREBA UČINITI SVE

Stajala sam tamo, u bolnici, pored tatinog kreveta, na odjelu intenzivne njege u kojem su posjeti dopušteni samo sat vremena dnevno – a i tih sat vremena trebalo je pravedno rasporediti na sve nas koji smo željeli svoju priliku za možda posljednje riječi koje ćemo mu imati priliku uputiti. Naginjala sam se nad njega, držala ga za one njegove velike ruke koje su me hranile, grlile i štitile od svega od čega otac može zaštititi kćer, i govorila mu sve što se uopće može reći nekome tko te gleda a ti nisi siguran vidi li te uopće i dopiru li do njega tvoje riječi. Govorila sam mu i ono što se nikad ranije nije moglo, ono što je čekalo neizgovoreno i ne znajući da će ikad zatrebati. Riječi su navirale iz svih mojih unutrašnjih spremnika, kao da su znale da više neće imati priliku biti izrečene u njegovo uho, nego samo u prazninu u kojoj više neće biti nikoga da ih dočeka.

Pravila sam se hrabra, kao što sam pred njim to činila cijeloga života. Pravila sam se da je to samo stanka koju nam je život omogućio da mu kažem sve ono što se ne može reći u hodu, u danima na kakve smo navikli, u vremenima u kojima je smrt na sigurnoj udaljenosti. Pravila sam se da nas još puno toga čeka, da će ta bolnica jednom biti samo davna uspomena koju ćemo zajedno prepričavati kao priču o hobotnici, ili priču o spašenom malom prstu koji je zarastao ukrivo.

Dok sam mu tako govorila o budućnosti, sva mi je prošlost navirala u slikama. I onaj bicikl, i noćni ribolovi, i medicinska enciklopedija koju smo listali, u to sam bila posve sigurna, s daleko većom predanošću od svih tih liječnika koji su se sada motali oko njegovog kreveta. Ta je enciklopedija u mojim tadašnjim neizgovorenim mislima bila teška baš onoliko koliko je stvarno težilo svih sedam tomova uvezanih u crnu kožu. Pritiskala me svom svojom kilažom, i svom težinom krivnje što nisam završila medicinu – jer da jesam, možda bi tata sada mogao vjerovati da je na sigurnom. S kćeri doktoricom smrt bi se mogla unedogled odgađati, jer ona toj smrti, on bi bio uvjeren, ne bi dala ni blizu.

Ali ta kći je bila bespomoćna. Bila je, zapravo, i beskorisna, jer je znala baratati samo riječima, a riječima se ne može spasiti tuđi život. Bila bi, sasvim sigurno, jednako bespomoćna i s diplomom Medicinskog fakulteta, ali mogla bi barem uvjerljivije braniti nadu i omogućiti mu osjećaj da je njegov san o liječničkoj diplomi u porodici imao smisla, sad kad treba učiniti sve što je moguće da ga se spasi.

No bijele kute ovdje su nosili drugi, a ne ja. Odjednom se činilo da bi cijeli onaj neučinjeni trud oko te diplome imao smisla, i te se krivnje bilo nemoguće osloboditi.

Nikad nisam izgovorila toliko riječi šapćući.

Nisam željela vjerovati da je to tatina odjavna špica, ali sam negdje duboko, gdje se misli još nisu ni usuđivale zadirati, znala da jest. Njegova smrt kotrljala se prema meni kao Sizifov kamen koji će me zgnječiti svom silinom dok ga uzalud pokušavam izgurati uzbrdo.

ILI JE BOLJE PUSTITI JE DA SPAVA

Uvijek neki kamen i neka težina. Pogotovo ujutro. Morala bi ustati i spremati se, a to joj se čini kao nezamisliv pothvat, ovoga jutra još teži nego inače. Onaj kamen koji se kotrlja prema njezinoj pacijentici čini se neizbježnim, i sigurno ju je već sustigao i poklopio svom težinom, ali ona će danas opet ustati i doći. Sjest će i ustrajati u svojoj priči kao da njezine psihijatrice nema, kao da je potpuno svejedno sjedi li ona u svojoj fotelji ili ne.

Možda bi mogla ostati u krevetu i poslati Emila da otključa ordinaciju i pusti pacijenticu unutra. Neka joj kaže da sjedne na kauč i izgovori svoj monolog, a poslije neka samo zaključa i ubaci ključ u poštanski sandučić.

Emil je nekoliko puta ulazio u sobu. Stao bi kraj kreveta kao da premišlja je li pametnije probuditi je i natjerati da odradi još jedan dan, ili je bolje pustiti je da spava i poštedjeti i sebe i nju uzaludnog napora. Ipak ju je nježno probudio. Emil je praktičan čovjek, on svaki dan doživljava kao novi zadatak čiji se izazovi mogu preduhitriti dobrom organizacijom. I kavu joj je donio u sobu da suzbije njezin trajni mamurluk zbog kojeg se svakog jutra iznova nećka oko ustajanja.

- Imaš li nekoga u jutarnjem terminu? - pitao je da joj pomogne osvijestiti raspored.

- Imam - izgovorila je zatvorenih očiju, i zapitala se kako bi bilo da ga doista zamoli da samo ode otključati pacijentici.

- Laura... jesi li dobro?

Kako bi sad bilo da mu kaže da nije dobro, da je strahovito loše? Što bi učinio? Vjerojatno bi nazvao svoju bolnicu, nekog kolegu od povjerenja kojemu bi je kasnije odveo vodeći računa o diskreciji. Možda bi je već danas smjestili na psihijatrijski odjel, ispitivali, promatrali, procjenjivali njezino stanje i počeli je kljukati antidepressivima koje će, ako ne pomognu, zamijeniti drugima. Smjestili bi je u malenu bijelu sobu u kojoj nema ničega oštih rubova, nikakvih rekvizita za samoozljeđivanje. Toliko se uživjela u tu sliku da je zaboravila Emilu odgovoriti na pitanje.

- Čini mi se da nisi dobro, već duže vrijeme. Možda... što misliš o tome da potražimo pomoć?

Da nije tijekom specijalizacije provela toliko vremena na psihijatrijskim odjelima, da nije

vidjela toliko izgubljenih duša koje po zatvorenim sobama uvjeravaju medicinsko osoblje u svoj svijet kao da je jedini pravi, možda bi se sada slomila i dopustila Emilu da radi s njom sve što misli da treba.

- Ne, ne, dobro sam. Samo sam malo umorna - rekla mu je i odmah ustala da ga u to uvjeri.
- Mislim da bih trebala otići do svoje liječnice provjeriti krvnu sliku, vjerojatno mi fali željeza.

- Trebala bi provjeriti i hormone štitnjače - uhvatio se Emil za njezin plan, jer je i njemu tako bilo lakše. Možda je doista u pitanju nešto benigno, neki jednostavan disbalans u organizmu koji se može riješiti s nekoliko tjedana hormonske terapije.

Prije odlaska u kupaonicu čak mu se uspjela i nasmiješiti. Bila je potpuno uvjerena da je to bio najteži osmijeh u njezinu životu.

Dopustila mu je i da je odveze u ordinaciju toga jutra. U vožnji joj je predložio da odu nekamo na izlet, njih troje, za vikend. Bilo joj je najlakše praviti se da je to dobra ideja.

Čim je došla u ordinaciju, počela je smišljati strategiju sabotaže tog izleta. Počet će se već u četvrtak tužiti na neku boljku. Boljeticu, rekla bi njezina pacijentica. Možda čak uspije navesti Emila da s Gabrijelom na izlet ode sam, da dijete ne bude razočarano zbog otkazanog putovanja. Tako bi dobila vikend u kojem ne mora uopće ustati iz kreveta.

Zvono na vratima ju je iznenadilo. Do termina pacijentice bez imena bilo je još pola sata.

Pred vratima je bio Pavel.

- Došao sam se pozdraviti - rekao je, ušao i umjesto nje zatvorio vrata.

Budući da je i dalje stajala pored vrata kao da se nikad neće odkameniti, uzeo ju je za ruku i poveo do kauča, na koji je i on sjeo.

- Odlučio sam otputovati u Indiju na godinu dana. Pisat ću scenarij za svoj film.

Pomislila je kako je njegova Indija tu negdje, iza ugla. Samo je našao pristojan način da izbjegne dijaloge od kojih nije imao nikakve koristi.

- Drago mi je zbog vas. Želim vam sreću - izustila je, kao da joj je netko upravo tutnuo u ruke priručnik s uputama za pristojan razgovor.

- Zbog *nas*? Laura, to sam ja, Pavel. Čemu to *vi*?

- Ovdje smo uvijek bili na *vi*.

- Imaš pravo. Ustvari, *imate* pravo, doktorice - rekao je tonom odustajanja, s iskustvom čovjeka koji je već uzaludno pokušao preobratiti Lauru Herman. - Pisat ću vam. Ima nešto u onome što ste rekli, da bismo trebali stalno pisati pisma jedni drugima.

Htjela mu je nešto reći, ali obuzeo ju je strah da će je na rastanku htjeti zagrliti. Osjećala je kao da se na tom kauču odjednom preobrazila u ježa, ili kao da je jedino to oduvijek i bila - klupko bodlji koje nitko nikad nije uspio zagrliti.

Zato je samo šutjela. Šutio je i on, samo što ovaj put nisu sjedili jedno drugome nasuprot pa ga nije morala gledati u oči. Tišina je trajala sve dok se zvono na vratima opet nije oglasilo, kad je već mislila da od nje ništa neće ostati na tom kauču u kojem se pretvarala u mrlju vlastite nelagode.

AKO JE MOŽEMO TAKO ZVATI

A onda me onaj kamen zgnječio. Zbilja sam mislila da od mene ništa neće ostati. Razbila sam se u milijun komadića, kao vaša crvena vaza čije su se krhotine zavukle u pore ovog tepiha.

Plakala sam, danima. Saznala sam da se može toliko plakati tek kad više nije bilo nekoga tko me učio hrabrosti i kome sam je cijeli život dokazivala. Sva moja bespomoćnost isplivala je na površinu kao iznenadno otkriće da sam oduvijek zapravo bila krhka, slaba i preplašena, i da me od vlastitog kukavičluka spašavala samo činjenica da sam imala nekoga tko to nije smio saznati.

Možda svi imamo svoju adresu za hrabrost. Ja sam imala dvije. Dva čovjeka zbog kojih sam znala biti jaka, a sad sam ih, i jednog i drugog, mogla posjetiti jedino na grobnoj adresi.

Plakala sam iz dubine koju nisam poznavala jer mi se njezino mjesto, okrutno ispražnjeno, tek ukazalo kao golemi crni bezdan u kojem ću ostati nepovratno izgubljena.

Usred tih neutješnih suza – suza ponornica posvećenih i ovom i onom gubitku – treći čovjek, sad već mladić čije su ruke i po venama na nadlanicama podsjećale na ruke njegova oca, zagrlio me i rekao mi kako bih trebala biti sretna što sam svog oca imala na raspolaganju četrdeset i sedam godina. On je svog imao samo dvanaest.

Gledala sam u onaj njegov naslijeđeni krvotok na rukama, u vene koje su usred očaja ispisale budućnost kad mi se činilo da ju je nemoguće imati. Na svoje oči vidjela sam kako se život nastavlja, na ovaj ili onaj način. Krvotokom u venama, krvotokom uspomena, krvotokom pisanog traga koji dokazuje njegovo postojanje i onda kad ga nema. Tad sam vam se odlučila obratiti. Moj sin ispisao je tu uputnicu, ako je možemo tako zvati.

Sjela sam za stol, i vi ste zaživjeli. I vi, i vaša ordinacija, i vaš suprug kojeg nikad niste voljeli, i dijete koje niste rodili, i majka koju sam vam oduzela u devetnaestoj, i otac koji je bio sve suprotno od mog.

Ako je Adam mogao biti stvoren iz rebra, mogla sam i ja od vašeg uha stvoriti portret za isповijed. Znam, nisam baš bila milostiva. Oprostite mi zbog depresije koju sam vam uvela u biografiju, ali netko ju je ovdje morao imati – a to nisam mogla biti ja. Ja si taj luksuz nisam mogla priuštiti.

Kad bih morala predahnuti od vlastite priče, od vlastitih strahova koji su nakon godina dobro igrane hrabrosti dobili svoj oblik, dovodila sam vam druge. Mogla sam vam dovesti bilo koga, pa sam vam dovela ljude koje mogu razumjeti.

Ulazili smo u vašu bijelu sobu skupljajući na odlasku svoj rasuti teret da bismo ga ponijeli natrag u svoj dan, u svoju neprospavanu noć, u svoja jutra u kojima bi nas sve iznova dočekalo.

Nemate pojma koliko sam puta odustajala. Stajala bih pred vašim vratima unaprijed prestravljena svime što bih vam trebala reći. Svaki put poželjela bih zadržati svoju priču, prešutjeti je i sebi i vama, a onda bih nastavila čupati riječ po riječ iz vlastitog tkiva, kao da čupam bolest od koje samo silom mogu ozdraviti.

I ozdravljala sam, tako slovajući život ispočetka. Kao da sam sedmogodišnja ja, slog po slog iznova sam rastavljala *ravnotežu*. Kao da sam petnaestogodišnja ja, iznova sam tražila tipke na davno izgubljenoj Unisovoj tastaturi. Kao da sam osamnaestogodišnja ja, iznova sam otkrivala i život u jednini i život u paru. Kao da sam puno kasnija ja, iznova sam potražila spas u riječima.

Sad mi se čini kao da sam cijelo vrijeme terapije bila pod anestezijom. U induciranoj komi ispovijedanja. Uzimala sam svoju dozu prešućenog onako kako vi uzimate Xanax. Za vas je najbolje da uzmete još više, puno više, svega što vam dođe pod ruku od tih vaših pogrešnih medikamenata. Vaše postojanje ionako više nema nikakvog smisla.

Žao mi je, ali sad previše toga znate o meni da bih vas ostavila na životu. Ionako vam ne oduzimam nešto što je vaše, nego samo ono što sam vam bila posudila. Molim vas da izdržite samo još jedan, zadnji prizor, u ime svega što smo podijelile. Prizor koji ću vam još ispisati u znak zahvalnosti što ste šutke izdržali moju priču i što se niste protivili biti beskorisni na način koji mi je najviše koristio. Nakon toga neću vas više siliti na buđenje.

DA GA SJEĆANJE NIJE PREPOZNALO

Ne sjeća se kako se priča o Pali našla pored njezinog jastuka, ali bila je tamo kad se probudila. Prelistala je slikovnicu pohabanu od prevelike upotrebe kao da je na uzglavlju zatekla pismo koje joj je stiglo s velikim zakašnjenjem.

Gabrijel je prerastao priču o Pali, ali ona nikad nije. Uvijek taj isti osjećaj – budi se i otkriva da je posve sama na svijetu. Može dozivati koliko hoće, na sav glas, ali nitko neće uzvratiti. Svijet je tu, prekrcan stvarima koje su joj na raspolaganju, ali ništa od toga ne zna upotrijebiti. Ništa od toga joj ne treba. Treba joj samo život kakav je poznavala prije neugodnog buđenja koje se svakog dana uzalud ponavlja.

Trebalo bi sudbini napraviti uslugu. Ima ona pametnijeg posla od toga da se brine oko nekoga tko nije nadaren za preživljavanje.

Bilo bi tako ugodno izostati. Prestati.

Nije to toliko teško koliko se čini. Rješenje je na dnu ormara, u kutiji u kojoj su jednom bile nove cipele koje je iznosila onako kako je iznosila svoju ulogu u svijetu koji je više ne treba. Možda je te tablete skupljala s namjerom koju je i od sebe zatajila da ne odustane kad je spopadne strah da bi to stvarno mogla učiniti. Sad kad se strah povukao pred slutnjom konačnosti u kojoj ni jedan osjećaj ne može preživjeti, ne mora više od sebe tajiti ništa – pa čak ni već zastarjelu nelagodu s kojom bi dolazila u različite ljekarne podignuti lijekove s receptima koje je sama sebi ispisala.

Po kojem će ključu izabrati svoj put u ništavilo? Najbolje po boji. Crveni Cerson, bijeli Sanval i Xanax, zeleni Normabel. Crveno, bijelo i zeleno – baš kao onaj buket koji joj se rugao s komode onako kako će se ona sada narugati životu.

Neko je vrijeme brojila tablete dok ih je oslobađala iz omota, kao da konačnu brojku neće ponijeti sa sobom. Prestala je brojiti kod pedeset i druge, kad je na dnu kutije cipela primijetila zaostali Tramal kojemu je rok trajanja istekao prije dva desetljeća. Sad je znala o kojem se mirisu radilo jučer na ulici, i teško joj je bilo vjerovati da ga sjećanje nije prepoznalo.

Eto, našla je svom turobnom kraju i jednu dirljivu, gotovo lirsku notu. Tu više nije bilo mjesta matematici. Ostao je samo kolaž kemije koja će joj donijeti mir – kolaž kojemu je

majčin Tramal dodao blijedoružičastu boju sjećanja na jednu bol od koje se nikad nije oporavila.

Sad će se oporaviti od svega. Gutala je strpljivo, po nekoliko tableta odjednom, sve dok na noćnom ormariću više nije bilo ni jedne. Kutiju od cipela s praznim paletama i omotima vratila je u ormar. Kad se Emil i Gabrijel vrate s izleta, činit će se kao da samo spava. Umjesto oproštajnog pisma, uz njezino uzglavlje bit će samo slikovnica koju će Gabrijel čuvati kao uspomenu na majku koja mu to nikad nije znala biti.

Prije nego je legla, obukla je majčinu haljinu s one fotografije. Kad njezin otac sazna što se dogodilo, možda će haljinu čuvati kao relikviju koju su nosile dvije žene koje je neuspješno volio.

Zatvorivši oči, pomislila je kako je pravedno da je barem jednom u životu ronila. Sad je mogla prizvati u sjećanje svoj jednokratni boravak pod morem kao vlastiti rekvijem za koji je već imala generalnu probu. I zbilja, sve se zaplavilo. More ju je dočekalo onako kako jedino more zna – dubinom u kojoj ne mora biti ničega osim plutanja. Svijet iznad površine slobodno se mogao ugasiti.

Zadnjim tračkom svijesti – ako je to bila svijest – pomislila je kako je možda ipak trebala napisati pismo.

ALI NISAM

Još mi ostaje samo napisati vam otpusno pismo, gospođu psihijatrice; gospođu Luketin, ili Maras, ili Herman, ili gospođu Marić ili Bulić, ili gospođu bilo koje drugo obično hrvatsko -ić. Svejedno je kako ću vas nazvati, jer vi ste ionako moj falsifikat. Postojali ste samo da bih mogla pred vas iskrcati svoj registar šutnje, sve ono zbog čega sam se morala isplakati.

Sjedim tu pred vama, već mjesecima, i dovodim vam najslabiju sebe koju vam uopće mogu dovesti; bespomoćnu sebe koju sam pronašla dok sam se tražila i gubila, dok sam zdvajala nad preživljavanjem, dok sam umirala i uskršavala. Dovala sam vam, jednu po jednu, svaku sebe koju sam vam uopće mogla dovesti, pa čak i svoju mušku inačicu koja zna sa životom – sve te neuspjele verzije sebe koje mi sudbinska matematika nije namijenila pa sam nagađala o njima kakve su mogle biti da su morale zaživjeti.

Dovala sam vam sve nas koji smo vam ispovijedali kako podnosimo ono što ne možemo podnijeti, a vi nam, gospođu psihijatrice, niste znali pomoći. Niste se mogli zadubiti ni u moju istinu ni u moju laž ni u moje literarne izmišljotine koje su meni stvarnije nego što ćete vi ikad biti. Bavili ste se svojim životom, životom koji sam vam izmislila da se odvratim od sebe, da nadmudrim stvarnost; životom koji sam vam namijenila da biste vi umjesto mene odustali.

Gospođu psihijatrice Herman, ili kako ću vas već nazvati, znam da se niste zanosili idejom da možete bilo koga spasiti, ali evo, dogodilo vam se nehotice. Poslužili ste svrsi, i sad možete, tamo negdje na trećem svijetu u koji odlaze oni koji su započeli život na drugom, mirne savjesti biti sve ono što ste željeli. Što se mene tiče, možete sve ovo shvatiti kao arheološko iskopavanje jedne osobne povijesti po koju sam ja umjesto vas morala duboko zaroniti.

Vi ste bili moja adresa, gospođu psihijatrice. Bili ste moj Toma, i moj brodski dnevnik, i moj rječnik, i odredište za moje sedmo čulo, i moja medicinska enciklopedija. Bili ste pomoćni kotačić na mom biciklu, onda kad više nije bilo tate da me pridržava.

Ako ste ikad i gajili iluziju da nekome možete pomoći, da itko može pomoći bilo kome kad treba sanirati nepodnošljivu bol, nakon mene ćete tu iluziju lako sahraniti. Reći ću vam ono što sada, nakon svega što sam vam povjerila i istresla pred vas kao da me pažljivo slušate, pouzdano znam: čovjek na koncu sve mora odraditi sam.

Sam mora i voljeti i patiti, sam hodati svojim stranputicama, sam biti i sretan i očajan i oduševljen i prevaren – koliko god drugi u tome prividno sudjelovali. Sam mora puhati u sebe kao u maslačak sve dok se ne oslobodi vlastitih viškova i dok ne ostane ogoljen na brisanom prostoru postojanja. Sam se, na koncu, mora i spašavati kad mu tonu brodovi, kad mu umiru najbliži, kad zbraja sva svoja ostajanja u jednini i kad mu se čini da je moguće jedino odustati. Pred tim je, doktorice Herman, vaša medicina posve nemoćna.

Ne napadam vas i ne prozivam – samo vam oduzimam ionako labave iluzije koje sam vam bila namijenila. Uostalom, istih tih iluzija lišavam i sebe. Jer da nisam krenula svojom stranputicom, možda bih i ja danas uzalud pokušavala spašavati ljude i možda ne bih znala pronaći ovaj, svoj, način da spasim sebe. I zato sada, dok se zauvijek opraštam s vama, posežem za jedinom konkretnom utjehom koju ste mi ostavili u naslijeđe tijekom svih ovih mjeseci u kojima sam falsificirala vaš život da bih spasila svoj: Mogla sam to biti ja.

Ali nisam.

Marina Vujčić

Rođena 1966. u Trogiru. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirala kroatistiku.

Roman *A onda je Božo krenuo ispočetka* godine 2015. ušao je u užu izbor od četiri hrvatska naslova nominirana za Europsku nagradu za književnost. Za dramu *Umri ženski* 2014. godine dobila je nagradu „Marin Držić“, a za dramu *Podmornica* istu nagradu 2017. te za dramu *Plodna voda* 2021. godine. Roman *Susjed* osvojio je 2015. nagradu V.B.Z.-a i Tisak medije za najbolji neobjavljeni roman. Roman *Pedeset cigareta za Elenu* osvojio je 2021. nagradu BOOKtiga za najčitaniju knjigu u istarskim knjižnicama.

Objavila: *Tuđi život* (roman, 2010), *Umri ženski* (drame, 2014), *A onda je Božo krenuo ispočetka* (roman, 2014), *Mogla sam to biti ja* (roman, 2015), *Susjed* (roman, 2015), *Otpusno pismo* (u suradnji s Ivicom Ivaniševićem, roman, 2016), *Pitanje anatomije* (roman, 2017), *Pedeset cigareta za Elenu* (roman, 2019), *Stolareva kći : dnevnički zapisi* (prozni zapisi, 2021), *Sigurna kuća* (roman, 2024).

Biblioteka Online

knjiga 261

Marina Vujčić

MOGLA SAM TO BITI JA

© 2024 Marina Vujčić

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2024

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Urednik

Davor Ivankovac

Fotografija

padrinan / Pixabay.com

Objavljeno

14. srpnja 2024.

ISBN 978-953-374-249-6 (HTML)

ISBN 978-953-374-250-2 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-374-251-9 (PDF)

ISBN 978-953-374-252-6 (MOBI)

Prvo izdanje

Hena com, Zagreb, 2015.

**Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Grada Zagreba i Ministarstva kulture i medija
Republike Hrvatske.**